

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİM DALI**

**GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE İKTİSADİ VE MALİ
İSTİKRAR SORUNU (ARNAVUTLUK ÖRNEĞİ)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Haxhire QORDJA

Bursa - 2009

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİMDALI**

**GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE İKTİSADİ VE MALİ
İSTİKRAR SORUNU (ARNAVUTLUK ÖRNEĞİ)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Haxhire QORDJA

Danışmanı

Prof. Dr. Nihat EDİZDOĞAN

Bursa 2009

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda ..... numaralı
.....'nın hazırladığı “ .....
.....” konulu
..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı, .../...../ 20.... günü ..... - .....saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının .....(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ÖZET	III
ABSTARACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
TABLolar	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİSİ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. GEÇİŞ TERMİNOLOJİSİ VE SINIFLANDIRMA	3
1.1. Geçiş Terminolojisi	8
1.2. Geçiş Ekonomilerinin Sınıflandırılması	6
1.3. “Geçiş Ekonomisi” Oluşturmaya Yönelik Tartışmalar	12
2. GEÇİŞ SÜRECİNİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK MODELLERE GENEL BİR BAKIŞ	16
2.1. Neoklasik Geçiş Modeli	17
2.1.1. Neoklasik Şok Terapi (Big Bang) Geçiş Yöntemi	19
2.1.2. Neoklasik Aşamalı (Gradualist) Geçiş Yöntemi	23
2.2. Post Keynesyen Geçiş Modeli	25
2.2.1. Post Keynesyen İktisadın Genel Özellikleri	26
2.2.2. Post Keynesyen İktisadın Geçiş Ekonomilerine Uygulanması	27
2.3. Piyasa Sosyalizmi	30
2.3.1. Piyasa Sosyalizmi	30
2.3.2. Piyasa Sosyalizminin Geçiş Ekonomilerine Uygulanması	33
3. GEÇİŞ SÜRECİNDE PARA VE MALİYE POLİTİKALARI	36
3.1. Para ve Bankacılık	39
3.2. Faiz Oranları Ve Sermaye Piyasaları	40
3.3. Fiyatlar Genel Düzeyi Ve Ücretler	41
3.4. Vergi Politikaları	42

3.5. Borçlanma Politikaları.....	45
4. ÖZELLEŞTİRME VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	47
5. GEÇİŞ SÜRECİNDE FİRMALARA YAPILAN SÜBVANSİYONLAR	52
6. GEÇİŞ SÜRECİ VE İSTİHDAM.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

1. ARNAVUTLUK'A GENEL BİR BAKIŞ VE GEÇİŞ SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR	57
A. ÜRETİM VE YATIRIMLAR	62
1. Sanayide Durum	62
2. Tarımda Durum	66
3. Turizm ve Ulaştırımda Durum.....	69
B. İSTİHDAM (İşsizlik ve Çalışma Hayatı).....	71
1. İşsizlik ve İşsizlik Sigortası	71
2. Ücretler	73
C. FİYAT İSTİKRARI İLE İLGİLİ SORUNLAR.....	74
Enflasyon ve Büyüme.....	74
D. KAMU HARCAMALARI VE VERGİ POLİTİKALARI.....	77
E. DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ	80
F. ÖZELLEŞTİRME VE YABANCI SERMAYE GİRİŞİ	85
2. TÜRKİYE İLE ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ	91
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	105
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BKT	: Ulusal Ticaret Bankası
CMEA	: Council for Mutual Economic Aid
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
EBRD	: European Bank for Reconstruction and Development
EIB	: European Investment Bank (Avrupa Yatırım Bankası)
GOSBANK	: Sovyetler Birliği Merkez Bankası
GOSPLAN	: Sovyetler Birliği'nin Devlet Planlama Komitesi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IFC	: International Finance Corperation
IMF	: International Investment Bank (Uluslararası Yatırım Bankası)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo:1. Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları 1989- 1991
- Tablo:2. S.S.C.B. Bütçesi 1931- 1988
- Tablo:3. Arnavutluk'un Demografik Yapısı
- Tablo:4. Sanayi Üretimi- Kamu Sektörü (1000 ton)
- Tablo:5. Arnavutluk'un İşsizlik Oranı 1991- 2004
- Tablo:6. Aylık Asgari Ücret (Nominal Reel) (LEK)
- Tablo:7. GSMH Artışı İçinde Sektörlerin Payı
- Tablo:8. Dış Ticaret (Milyon Dolar)
- Tablo:9. İhracatta Başlıca Ürünler
- Tablo:10. İthalatta Başlıca Ürünler
- Tablo:11. Arnavutluk Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)
- Tablo:12. Arnavutluk'un dış Ticareti
- Tablo:13. Türkiye Arnavutluk Ticaretinin Seyri (Dolar)

GİRİŞ

Gerek Orta ve Doğu Avrupa ve gerekse eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B) coğrafyasında yaşanan gelişmeler 1989 yılından itibaren, tüm dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. 1990'lı yılların başında eski Sovyetlerin çözülmesiyle birlikte 25 yeni ülke ortaya çıkmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağıldıktan sonra eski cumhuriyetlerde yaşanan süreç, genel olarak “Geçiş Süreci” olarak adlandırılmaktadır. Geçiş sürecinin ekonomik dönüşüm yönünde “Merkezi Planlama Ekonomisi”nden “Serbest Piyasa Ekonomisi”ne geçiş göstergeleri açısından değerlendirildiği görülmektedir. Söz konusu geçiş kavramı, temel olarak ekonomik faaliyetlerin fiyatlar ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesini, kaynakların en etkin kullanılacak şekilde yeniden dağılmasını, makro ekonomik istikrar için piyasa ağırlıklı enstrümanların geliştirilmesini, özelleştirmeler vasıtasıyla, ekonomik verimlilik ve etkin bir işletme yönetiminin sağlanmasını, sıkı bütçe disiplini uygulanarak ekonomik verimliliğin artırılmasını, mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve şeffaf bir pazara giriş düzenlemesini içeren kurumsal ve hukuki bir çerçevenin oluşturulmasıdır.

Geçiş ekonomilerinin coğrafi, ekonomik, tarihi ve kültürel geçmişleri, nüfusu, doğal kaynakları açısından farklılıklar göstermeleri, ekonomik geçişin uygulanmasında gerekli kamusal değişiklikler yapmada farklı performans sergilemelerine yol açmıştır. Başlangıç koşulları da denilen bu yapılarının yanı sıra dışsal baskı ve fırsatlar ile hükümet politikaları, beşeri sermaye ve demografik güçler de büyüme performanslarını etkileyen etkenler olarak ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, dünyada daha önce merkezi planlı sistemden serbest piyasa ekonomisine geçişin yaşanmamış olması nedeniyle, geçişi yaşayan ülkeler, geçişin nasıl yapılması gerektiğini kendileri denemek ve yaşayarak öğrenmek zorunda kalmışlardır.

Geçişin ilk başlarında uygulanan politika ve tedbirler ekonomide bir takım dengeleri alt üst etmiş, işsizlik ve enflasyon oranları artmış, toplumda sosyal huzursuzluk ve sosyalizme dönüş özlemi oluşmuştur.

Gelişmiş Avrupa ülkelerine olan coğrafi, kültürel, tarihi yakınlıkları ile Avrupa Birliği'nden ve çeşitli uluslararası kuruluşlardan aldıkları mali- teknik ve yardımlarla Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri (MDAÜ) Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin önüne geçmişlerdir.

Arnavutluk örneği üzerinden geçiş sürecinde yaşanan iktisadi ve mali istikrar sorunları ile bu sorunlara yönelik izlenen politikaların değerlendirildiği sözkonusu çalışma iki bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde geçiş terminolojisi üzerinde yoğunlaşmakta ve bir geçiş teorisi oluşturma yönündeki çabalara açıklama getirilmektedir. Ayrıca, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan ekonomik değişimler ve uygulanan politikalar bu bölümde incelenecektir. İkinci bölümde ise, geçiş ekonomilerindeki mali ve istikrar sorunlarının Arnavutluk özelinde nasıl geliştiğini ele almaktadır. Bu kapsamda öncelikle, Arnavutluk'un geçiş sürecinde özellikle de ilk yıllarda geçiş sürecinde yaşanan ekonomik sorunları ve geçiş stratejisi, uyguladığı politikalar ve Arnavutluk ekonomisinde geline son nokta değerlendirilerek, Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri ele alınmaktadır.

I. BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİSİ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. GEÇİŞ TERMİNOLOJİSİ VE SINIFLANDIRMA

1.1. Geçiş Terminolojisi

18. yy.da dünya ekonomisine hâkim iktisadi görüşün temelinde görünmez el teoremi bulunmaktadır ve bu teoreme göre, rekabetçi koşullar altında tüm ekonomik birimlerin kar maksimizasyonunu dikkate alarak yaptığı işlemler, piyasa güçleri aracılığıyla toplumun optimuma ulaşmasını sağlayacaktır. Toplumun optimum noktaya ulaşması ise, kişileri kar maksimizasyonuna yönelterek, ekonomiyi tam istihdama götürecektir. Dolayısıyla, böyle bir durumda ekonomiye müdahale gereksizdir. Fakat tarihsel süreç bu teoremin işlerliğini doğrulamamıştır (Cebeci, 2004, s.124).

Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayıp, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla devam eden gelişmeler, tarihte benzeri olmayan bir süreç olarak yıllarca kapitalizme rakip olmuş bir düzen olan merkezi planlamaya dayalı sosyalizmden serbest piyasa ekonomisine doğru son derece kapsamlı ve karmaşık bir dönüşümü ifade etmek üzere özel bir anlam kazanmış ve bu süreci yaşayan tüm ülkeler için "Geçiş Ekonomisi" tanımlaması kullanılmıştır. Öncelikle ifade edelim ki, piyasa ekonomisi, niteliği itibariyle, tıpkı alternatifleri gibi; insanların, iktisadi faaliyetlerini koordine etmek üzere kendiliğinden oluşturdukları bir iktisadi örgütlenme biçimidir. Marksist Literatürde, iktisadi örgütlenme biçimlerine; 'üretim tarzı' da denilmektedir. Piyasa ekonomisini tanımlayacak olursak; Piyasa ekonomisi, özel mülkiyetin var olduğu ve devir edilebildiği, işbölümünün bulunduğu ve iktisadi ajanın müteşebbis olduğu, sözleşme ve girişim özgürlüklerinin tanındığı, özel teşebbüsün esas alındığı, rekabetçi serbest fiyatların kaynakları desantralize şekilde tahsis ettiği, bir gönüllü mübadeleler yumağı olup; bu gayrişahsî ve kendiliğinden oluşan sürekli dev açık artırmaya veya iktisadi örgütlenmeye, neticede tüketiciler egemendirler (Akalin, 2003). Uluslararası literatürde "Geçiş Ekonomisi" kadar yaygın kullanılmamakla beraber söz

konusu sistem değişikliğini ifade etmek için “Dönüşüm Ekonomisi”, “Post- Sosyalizm” veya “Post- Komünizm” gibi tanımlamaların da yapıldığı görülmektedir. Özellikle, bu tanımlamalar içerisinde Post- Sosyalizm ve Post-Komünizm gibi kavramlarla anlatılmak istenen, alternatif bir sistemin benimsenmesinden daha çok, sosyalist veya komünist olarak adlandırılan sistemlerin reddedilmiş olması anlamını taşıyan ucu açık bir sürecin ifade edilmek istenmesidir. (Ölmezoğulları, 2008, s.250- 251).

Post- komünizmin anlamını Zbigniew Brzezinski : *“Artık yeni bir fenomen –post komünizm- ortaya çıkıyor... post komünist sistem, komünizmin sönümlenişinin kamu politikasının – böyle bir politika olacaksa- ne Marksist teorinin ne de geçmiş komünist pratiğin dikte ettiği bir noktaya kadar ilerletildiği bir sistem olacaktır. Çok basit biçimde ifade etmek gerekirse, post komünizm, kendilerini “komünist” olarak deklare edenlerin komünist doktrini ciddi biçimde toplumsal politika rehberi olarak görmedikleri bir sistem olacaktır...”* şeklinde açıklamıştır. Hatta uluslararası geçiş literatüründe de çoğu kez bilinçli bir tercihle kullanılan post- komünizm ve ya dönüşüm kavramları sürecin pür bir piyasa ekonomisine geçişten ziyade ucu açık bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Bununla ilgili, batılı kaynakların birçoğunda ve IMF (International Monetary Fund), Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yayınlarında sık sık “geçiş ekonomisi” kavramının da kullanılması rastgele bir seçim değildir. Zira neo- klasik iktisat akımı içinde çok yaygın olarak kullanılan “geçiş ekonomisi” kavramı, merkezi planlama sisteminin yerine gelebilecek alternatif tek sistemin kapitalizme dayalı piyasa ekonomisi olacağına işaret etmektedir. Bu sebeple, geçiş, sosyalizmden kapitalizme doğru bir süreç olarak belirtilmektedir (Çokünlü, 2007, s.9).

Geçiş ekonomisindeki ülkelerin merkezi planlamanın hâkim olduğu ekonomik düzenden piyasa ekonomisine geçiş sürecini Kornai: *“Sosyalizmden kapitalizme geçiş, özel mülkiyete karşı anayasal hükümlerin tasfiyesi, özel teşebbüsün resmi düzeyde teşviki, özelleştirilmenin özendirilmesi ve kapitalizm yanlısı ideolojilerin savunulabilmesinin legal hale getirilebilmesi süreçlerini ihtiva eder. Bununla birlikte, kapitalizmi toplum üzerine empoze etmeye gerek yoktur. Herhangi bir siyasal parti tarafından toplum üzerinde uygulanması gereken genetik bir programa ihtiyaç*

bulunmaz. Yalnızca engeller kaldırılır ve başka hiçbir şey yapılmazsa bile kapitalizme geçiş er veya geç (tedrici bir şekilde de olsa) ortaya çıkar” şeklinde ifade etmektedir (Şari, 2006, s.9).

Sosyalist sistemin uygulandığı ülkeler piyasa ekonomisine geçiş tercihinin 1990’lı yıllarda başlamış ve söz konusu değişim o güne kadar geçerli olan uluslararası dengelerin de değişmesine yol açmıştır. Bu dönemde, değişimin siyasi, askeri ve sosyal boyutlarının yanı sıra ekonomik boyutunun daha çok öne çıktığı görülmektedir. Bunun temel nedeni olarak, üretim araçları mülkiyetinin devletten piyasaya doğru kaydırılması ve böylece piyasa ekonomisine adım atılması şeklinde gösterilebilir. Piyasa ekonomisini oluşturmaya çalışan ülkeler grubuna genel olarak “Geçiş Ekonomileri” adı verilmekle birlikte, bu kavramın daha çok dar anlamı olan piyasa ekonomisini kurmaya çalışan eski planlı ekonomiler ile ilgili kullanıldığı görülmektedir (Altay, 2002- 2003, s.3). “Geçiş ekonomisi” kavramı, genellikle ABD (Amerika Birleşik Devletleri) kaynaklı geçiş literatüründe üç büyük hareket etrafında tanımlanmaktadır. Bunlardan ilki; kontrolden uzaklaşıp serbest piyasa modeline doğru hareket, ikinci olarak; otoriter sistemden demokratik politik sisteme doğru hareket, üçüncüsü ise, Amerikan yasal sistemi tarafından kabullenildiği gibi bir fikri mülkiyet hakları kavramına dayalı ekonomik ve politik modellere doğru harekettir (Alagöz, Yapar, Uçtu, 2009, s.63- 69).

Geçiş Ekonomileri, gelişmiş, az gelişmiş ve yükselen ekonomiler arasındaki kesin ayrımlara uygun düşmeyen fakat bu üç ekonomik değişim ve gelişim aşamalarındaki ülkelere bazı özellikleri bakımından benzerlikler gösteren ekonomilerdir. Gelişmiş piyasa ekonomileri arasında Batı Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Asya Kaplanları gibi ülkeler yer almaktadır. Azgelişmiş ülkeler arasında ise, Somali, Çad, gibi Afrika ülkeleri ile Hindistan gibi Asya ülkeleri yer almaktadır. Üçüncü kategori ise yükselen veya geçiş ekonomileridir. Bu ülkeler arasında Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye, Moğolistan, Çin, Vietnam gibi ülkeler sayılabilir (Sakinç, 2005, s.7- 8). Adı geçen ve bazı diğer ülkeler için Balcerowicz, 1990’lara kadar olan süreçte meydana gelen tarihsel geçişlerin sınıflandırmasını aşağıdaki şekilde yapmıştır: (Çokünlü, 2007, s.7)

- 1860 – 1920 arasında kapitalist ulusların liderliğinde demokrasinin yayılma sürecini anlatan Klasik Geçiş

- İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki demokratik gelişmeler çerçevesinde meydana gelen Neo- Klasik Geçiş (1940’larda Batı Almanya, İtalya ve Japonya’da; 1970’lerde İspanya ve Portekiz’de; 1970- 1980’lerde bazı Latin Amerika ülkelerinde ve 1980’lerde Güney Kore ve Tayvan’da)

- Komünist olmayan ülkelerdeki piyasa yönelimli reformlar. (1970’lerde Şili’de; 1980’lerde Meksika ve Türkiye’de; 1990’larda Arjantin’de)

- Post- komünist geçişin Asya senaryosu (1970’lerin sonunda Çin ve 1980’lerin sonunda Vietnam).

Balcerowicz öncülüğünde, merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisi sistemine geçiş ilk olarak 1980’lerin sonunda Polonya’da hızlı (şok) ve radikal, Macaristan’da da aşamalı radikal reformlarıyla başlamıştır. Daha sonra 1990 Ocak’ta Sofya’da Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi’nin (CMEA veya COMECON) tarihi toplantısında alınan kararlar bundan sonra ticaretin dünya fiyatlarına dayalı güçlü bir parayla yürütülmesi kararı, daha önce entegre bir ekonomik birlik olan Sovyet Bloku’nu sona erdirmiştir. 1991 Ekim’de de serbest piyasa ekonomisi yönünde köklü bir ekonomik reform programı ilan edilmiş ve böylece 1990- 1991 yılları hem eski SSCB hem de Orta ve Doğu Avrupa için geçişin başlangıcı olmuştur (Ölmezoğulları, 2008, s.251).

Merkezi planlı ekonomilerin piyasa mekanizmasına yönelişleri 1990’dan beri hızlanmış ve bu ülkeler piyasa mekanizmasına ilişkin yapısal düzenlemeleri gerçekleştirmek üzere yeni reform sürecine girmişlerdir. 1991 yılında Washington’da toplanan IMF, Dünya Bankası ve Doğu Avrupa ülkelerinden ekonomi uzmanları, merkezi planlamadan piyasa ekonomisine doğru kaymanın ve piyasa mekanizmasını gerçekleştirmenin kuramsal çerçevesini “Washington Konsensüsü” olarak da anılan toplantıda belirtmişlerdi. Uzlaşmada öne sürülen ekonomik yapının temel özellikleri serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesini amaçlamaktadır (Şari, 2006, s.9- 10).

Doğası gereği birçok zorluğu ve karmaşıklığı beraberinde getiren geçiş, iktisadi anlamda belirgin bir üretim biçiminden farklı bir üretim biçimine geçilmeyi ifade etmektedir. Başka bir deyişle, yeni bir ekonomik sistemin ikame edilmesi gerçekte bir ülkenin insanlık tarihinin bir dönemden başka bir döneme geçmesi anlamına gelmektedir. Bir ülkede neyin, nerede, kim için ve nasıl üretileceği gibi temel sorunların çözümüne yönelik kararların üretim, tüketim ve dağıtım alanlarında oluşturulmasını sağlayan mekanizma ekonomik sistem olduğuna göre, bu kapsamda başlayan bir geçiş sürecinin aslında ne denli karmaşık bir süreç olduğu da açıkça görülmektedir. Bu karmaşa her şeyden önce bir geçiş ekonomisini karakterize eden şeyin, en azından geçiş sürecinin ilk yıllarında, farklı üretim biçimlerinin birlikte yaşama ya da zamandaş varlık ve karşılıklı etki biçimlerinin olması gerekliliğinden ortaya çıkmaktadır (Ölmezoğulları, 2008, s.250) .

Geçiş ekonomisini Bettelheim, aslında bir kopuş sonrası ekonomisi olarak tanımlamış ve geçiş sürecinin iki aşamalı bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Fakat geçiş ekonomilerinin yaşadıkları tecrübeleri de dikkate alarak Bettelheim'in tanımladığı bu iki temel aşamaya iki aşama daha eklenebilir. Bunlar: (Çokünlü, 2007, s.11)

Birinci Aşama: Bu aşama, yeni toplumsal oluşumun kaderinin henüz kararlaştırılmadığı ya da bunun belirsiz olduğu “Kopuş Evresi” aşamasıdır. Buna göre, daha önce hâkim olan bir üretim tarzından kopuş ve ya eski hâkim mekanizmanın ciddi olarak sarsıldığı bir sürece işaret etmektedir.

İkinci Aşama: “Geçiş Evresi” olarak da adlandırılan bu aşama, karşılıksız ya da hâkim olma eksikliği değil, bundan böyle hüküm sürececek olan yeni toplumsal ilişkiler ile üretim güçleri arasındaki uyumsuzluktur.

Üçüncü Aşama: Yeni toplumsal ve üretim ilişkilerinin iyice yerleştiği ve bir önceki aşamadaki uyumsuzlukların giderildiği bir süreç olup, geçişin olgunlaşma aşaması olarak ifade edilir.

Dördüncü Aşama: Artık yeni ekonomik sistemin tüm kural ve kurumlarıyla işlediği, yani, geçiş sürecinin tamamlandığı aşamayı göstermektedir.

Geçiş ekonomilerinin coğrafi, ekonomik, tarihi ve kültürel geçmişleri, nüfusu, doğal kaynakları açısından farklılıklar sergilemeleri, ekonomik geçişin uygulanmasında gerekli kamusal değişiklikleri yapmada farklı performans sergilemelerine neden olmuştur. Başlangıç koşulları da denilen bu yapılarının yanı sıra dışsal baskı ve fırsatlar ile hükümet politikaları, beşeri sermaye ve demografik güçler de büyüme performanslarını etkileyen nedenler olarak ortaya çıkmıştır (Egeli ve Emsen, 2002, s.41). Bu bakımdan, özellikle 2004 Mayıs'ta Avrupa Birliği'ne katılan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve Slovakya'nın eski Sovyet birliğinde yer alan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok daha ileri bir aşamada oldukları gerçektir. Fakat sürecin bir bütün olması ve geçiş ekonomilerine yönelik sorunların da bu süreç içerisinde bütünsel olarak ele alınması gerekliliği belirtilmesi gereken noktadır.

1.2. Geçiş Ekonomilerinin Sınıflandırılması

Geçiş kavramı ve geçiş ekonomisine ilişkin yapılan açıklamalardan sonra ele alınması gereken bir diğer önemli noktada geçiş ekonomilerinin nasıl sınıflandırılacağı ve geçiş sürecinin ne zaman biteceği, yani, geçişin tamamlandığını aşama olan dördüncü aşamaya gelinip gelinemeyeceğidir. Genellikle ekonomistler iki tip geçiş ekonomisi sınıflandırması yapmaktadırlar. Bunlardan birincisi; geleneksel geçiş ekonomileri, diğeri ise yeni geçiş ekonomileridir. Tropikal Afrika ve Güney Asya tipi ekonomileri geleneksel geçiş ekonomilerinden, Orta ve Doğu Avrupa, eski S.S.C.B. , bazı Latin Amerika ülkeleri ve Çin ise yeni geçiş ekonomilerinden oluşmaktadır. Bu ülkeler dışında merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisi sistemine yönelik geçiş aşamasında birçok ülke olmasına rağmen (bunların sadece 30 kadar Afrika'da bulunmaktadır) literatürde yaygın olarak kabul edilen geçiş ekonomileri sadece Orta ve Doğu Avrupa, eski S.S.C.B. , Çin ve Moğolistan'dır (Çokünlü, 2007, s.12).

Geçiş ekonomilerinin bazı konulardaki başlangıç özelliklerini gösteren Tablo-1 aşağıda çıkartılmıştır. Buna göre; Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri daha az süreyle sosyalist sistemle yönetildiğinden, piyasa kurumlarının işleyişi konusunda halkın

desteğini kolaylıkla sağlamıştır. Bu destek piyasa ekonomisine uyumu kolaylaştırmıştır. MDAÜ'lerin yüksek oranlarda dış borç aldıkları görülmüştür. Ancak, Avrupa Birliği ile adaylık sürecinde, bu borçların çeşitli uluslar arası fonlardan teknik ve mali yardım sağlanarak, ekonomik performansı olumsuz etkilemesi önlenmiştir. Dağılan Sovyetler Birliği Ülkeleri ise dışa kapalı rejimlerinin bir sonucu olarak dış borçlanmaya gitmemişlerdir. Tarım sektörünün ekonomideki ağırlığına ve doğal kaynakların varlığına bakıldığında, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin avantajlı olduğu görülmektedir. (Yavuz, 2006, s.94)

Tablo 1
Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları 1989-1991

Ülkeler	Sosyalist rejim altında geçen yıl sayısı	Geçiş öncesi dış borçların GSYİH'ya oranı (%)	Tarım sektörünün ekonomideki payı (%)	Doğal kaynak zenginliği*
Arnavutluk	45	36,9	26	0
Bulgaristan	43	50,6	11	0
Hırvatistan	44	74,7	10	0
Çek Cum.	43	12,2	7	0
Makedonya	44	0	12	0
Macaristan	41	64	14	0
Polonya	42	63,4	13	1
Romanya	43	2,9	14	1
Slovakya	43	6,8	7	0
Slovenya	44	0	5	0
Estonya	51	0	20	0
Letonya	51	0	19	0
Litvanya	51	0,2	27	0
Ermenistan	74	0	11	0
Azerbaycan	75	0	22	2
Beyaz Rusya	75	0,1	22	0
Gürcistan	70	0	22	1
Kazakistan	75	0	29	2
Kırgızistan	75	0	33	0
Moldova	52	0	32	0

Rusya	74	12,1	15	2
Tacikistan	75	8,6	27	0
Türkmenistan	75	0	29	2
Ukrayna	75	0	21	1

(*) 0: Fakir, 1: Orta, 2: Zengin

Kaynak: Güzel, Simla, Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde İMF ve Dünya Bankası Programlarının Bütçe Politikaları Açısından Değerlendirilmesi (Azerbaycan Örneği); Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2008.

Genel olarak geçiş ekonomileri İMF tarafından yapılan ve uluslar arası alanda da geniş ölçüde kabul gören bir sınıflandırmayla iki ana grup altında toplanmaktadırlar. (Arıkan, 2002, s.210). Bunlar;

1. Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği Geçiş Ekonomileri

a) Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri: Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya

b) Baltık cumhuriyetleri: Estonya, Letonya ve Litvanya

c) Eski Sovyet Ülkeleri: Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Moldova ve Ukrayna

2. Asya'daki Geçiş Ekonomileri: Çin, Kamboçya, Laos Halk Cumhuriyeti ve Vietnam

İMF tarafından yapılan bu sınıflandırmada geçişin bir süreç olma özelliği ele alındığında aslında dinamik bir nitelik kazanmakta ve farklı bakış açılarına göre farklı şekilde ele alınmaktadır. Örneğin, geçiş ekonomileri literatürüne önemli katkılarda bulunan Janos Kornai, geçişin komünist partilerin monopolcü politik gücünü kaybettiği, ülkenin gayri safi yurt içi hâsılasının (GSYİH) çok büyük bir oranını özel sektörün oluşturduğu ve piyasanın ekonomik faaliyetlerin hâkim koordinatörü olduğu bir durumda tamamlanacağını ileri sürmektedir. Bu bakış açısından hareketle, politik yapıda radikal bir değişim ve ekonomide köklü yapısal gerçekleştirmiş birçok ülke özellikle Avrupa Birliğine (AB) üye olan Orta ve Doğu Avrupa ile Baltık

Cumhuriyetleri- bu süreci tamamlamış yâda tamamlamaya yakın görünmektedir. (Ölmezoğulları, 2008, s.252)

Gerard Roland geçişin tamamlanmasına yönelik yaklaşımında ise, kalkınma politikaları ile bir benzerlik kurmaktadır. Roland, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkeleri yakalama amacına yardımcı olmak için formüle edilen kalkınma politikalarının “Asya Kaplanları” olarak anılan ülkelerde başarılı olurken, özellikle Afrika’daki ülkelerde aynı başarıyı yakalayamadığını ifade etmektedir. Bu nedenle geçiş, ulaşılabilecek noktası belli olmayan bir süreçtir. (Çokünlü, 2007, s.14)

Konuya farklı açıdan bakan Alan Gelb ise bugünün geçiş ülkelerinin karşılaştıkları problemlerin ve politik sorunların benzer seviyede gelişmişlik düzeyine sahip diğer ülkelerin karşılaştıkları sorunlara benzediği bir durumda geçişin sona ereceğini savunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise geçişin büyük ölçüde tamamlandığı iddia edilebilecektir. Zira Morgan Stanley gibi birtakım özel sektör analistleri ve The Economist gibi yayınlar, ileri geçiş ülkelerini bu görüşü destekler nitelikte “yükselen piyasa ekonomileri” kategorisine yerleştirmektedir. (Ölmezoğulları, 2008, s.252)

Klasik görüş, geçiş kavramına ve geçiş ekonomileri sürecine ekonomik büyüme etkinliği bakımından yaklaşmaktadır. Geçiş dönemi resesyonu tam da geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerde ekonomik büyümenin azaldığı bir döneme denk gelmiştir. Klasik yaklaşım ekonomilerde büyüme olanaklarını kullanabilecekleri minimum koşulları dikkate alarak, büyümenin nasıl gerçekleştirileceği üzerinde durmaktadır. Colombatto, geçiş sürecine farklı bir bakış açısı geliştirerek geçişin, bireylerin tercihleri, tutumları ve algılarındaki değişmelerle, hatta moral değerlerle ilgili olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle, bugünkü serbest piyasa ekonomisine dayalı toplumlarda bile kişisel ekonomik çıkarlar önemli rol oynar. Toplumlar alışkın oldukları tutumları nadiren bir gecede değiştirirler. Sorun, bu durumda teknik olmaktan çok, kültürel olarak algılanmalıdır. (Sakınç, 2005, s.11- 12)

1.3. “Geçiş Ekonomisi” Oluşturmaya Yönelik Tartışmalar

Geçiş, son yüzyılın en önemli olayı olan Büyük Depresyon kadar ilgi çeken ve geçen on yılı aşkın bir süre içinde akademik çevrelerde ve politik bakımdan yoğun olarak araştırma konusu olmuştur. S.S.C.B.’nin yıkılacağı ve merkezi planlama sisteminin sona ereceği öngörülerini yapılmasına rağmen bu süreç, hem batılı uzman ve uluslar arası organizasyonlar hem de birçok bilim adamı için şaşırtıcı olmuştur. (Sakınç, 2005, s.4)

Sosyalist blok yıkılmadan önce, ülkeler, sorunlarını çözmek yerine, dış dünyaya kapılarını kapatarak sorunların üstünü örtmeyi tercih ettikleri, ancak bu politikaların başarılı olmadığı bilinen gerçeklerdir. (Yavuz, 2006, s.90) Sovyet ekonomik düzeninin çökmesine rağmen, merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci tam olarak tamamlanmamıştır. (Sakınç, 2005, s.2)

Genel olarak geçiş sürecindeki ülkelerin sosyalist sistemi benimsedikleri dönemde yaşadıkları sorunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Ekonominin neredeyse tamamı kamulaştırılmış, özel mülkiyete çok sınırlı bir pay tanınmıştır.

- Üretim gerçekleştiren kamu kuruluşlarının büyük bir kısmı tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararları merkezi idare tarafından kontrol edilir hale gelmiştir. Dışa kapalı, COMECON içi uzmanlaşmaya yönelik, ekonomik politikalar izlenmiş ve bunların sonucunda ekonomiler rekabet yapamaz hale gelmiştir.

- Sosyal güvenlik alanında yapılan harcamalar, önemli boyutlarda artmış ve bu harcamalar ekonomik toplumda ortaya çıkabilecek rahatsızlıkları gidermek amacıyla siyasi bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

- Yukarıdaki sorunların da etkisiyle makro ekonomik dengeler bozulmuş, yüksek bütçe açıkları, kontrol edilemez hale gelen ücretler, para arzının sınırsız artışı ve yüksek enflasyon gibi ciddi sorunlarla karşılaşmıştır (Tandırcıoğlu, 2002, s.202- 203).

Sosyalist ülkelerin yaşadıkları bu sorunlar onları yeni çözümler aramaya götürmüş ve bu yeni arayışlar sonuçta ülkeleri piyasa ekonomisine geçmeye yöneltmiştir.

Merkezi planlama sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçiş, ekonomik bir sistem değişikliği olduğu kadar aynı zamanda siyasi, politik, toplumsal ve kuramsal değişiklikleri de içeren son derece karmaşık ve zor bir süreçtir. Şayet geçişi üç dönemeçli bir hareket olarak ele alırsak, diktatörlükten demokrasiye; tek parti yönetiminden çoğulculuğa dayalı hukuki bir yönetime ve planlı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sözkonusu olacaktır. Söz konusu sürecin sadece iktisadi yönü bile tek başına son derece karmaşık ve zordur. Merkezi planlama sistemine yönelik yerleşik mekanizmaların, tamamen bu mekanizmalara zıt piyasa ekonomisi mekanizmalarıyla ikame edilmesi ve böylesi bir değişimin tarihte benzerinin olmaması özellikle iktisadi anlamda süreci anlama, değerlendirme ve sorunlara çözüm getirmede büyük zorlukları beraberinde getirmiştir. Eski sistemin doğasından kaynaklanan birtakım zorluklar, sürece hazırlıksız yakalanılması, hâlihazırda bir geçiş teorisinin olmaması ve özellikle geçişin ilk yıllarındaki doğru ve güvenilir istatistiksel veri kıtlığı bu alanda yapılan çalışmaları oldukça sınırlandırmıştır. Hatta geçişin başlangıcında mevcut iktisat ders kitaplarından geçiş ekonomilerine yönelik birçok politika önerileri elde edilmiştir. Bu yüzden geçiş ekonomileri genelinde uygulamaya konan reform programları ve önerilen politikalar çoğunlukla neo-klasik iktisat teorisi kapsamında şekillenmiştir. (Çokünlü, 2007, s.16)

Post-Komünist ekonomiden piyasa sistemine geçiş teorisinde Vladimer Papava ünlü Rus ekonomist İgor Birmana'a atıfta bulunarak, kapitalizmin yüzyıllardır geliştiğini ve bu sürecin hiçbir zaman eğitim alan veya eğitimsiz iktisatçılara, onların tavsiye ve reçetelerine bağlı olmadığına dikkat çekmiştir. Bu açıklamanın hiçbir surette kesin olmamasına karşın bilimin, uygulamaların sadece bir yansıması olduğu ve iktisat biliminin gelişimindeki tarihsel aşamayı kast etmesi açısından önemlidir. İktisat biliminin uzun bir tarihi geçmişi vardır, fakat her zaman uygulamaların oluşturduğu güncel sorulara yerinde ve doğru cevaplar verememiştir. Bununla birlikte bir kural olarak, birkaç yıl içinde özellikle ekonomik büyümenin uygulamadaki sorunlarına yeni

çözüm yolları oluşturma yönünde araştırmaları harekete geçirerek, bu sorunlara çözüm getirmeyi hedeflemiştir. Keynesyen Ekonominin var oluşu ve gelişimi bu önermeyi destekleyen en çarpıcı örneklerden birisidir. Buna rağmen, batının önde gelen iktisatçıları kapitalist ekonominin geleceğini tahmin etmek ve problemlere doğru çözümler önermek için yetersiz olan ekonomik kriz düşüncesinin piyasaya yayılmasını abartma eğilimindedirler (Papava, 2005, s.77).

Bilimsel çalışmaların birçoğunda, piyasa ekonomisine geçiş problemleri “ekonomik mucize” olarak adlandırılan yaklaşımı ele almaktadır. Ekonomik mucize dilini kullanarak piyasa mekanizmalarının başarılı uygulamalarını değerlendirme süreci, özellikle “Doğu Asya” ülkeleri ile popülerite kazanmıştır. Bununla birlikte, 20. yüzyıl sonundaki finansal krizler ekonomik söylemde “mucize” kelimesinin kullanımını haklı çıkaracak nedenleri büyük ölçüde azaltmıştır (Papava, 2005, s.77).

Bu modern iktisat teorisi hala, günümüzün önde gelen iktisatçıları tarafından kabul edilen piyasa ekonomisine geçişle ilgili önemli sorulara ayrıntılı ve teorik olarak doğruluğu kanıtlanmış cevaplar verememektedir. Şüphesiz ki, tam olarak bir geçiş ekonomisinin bulunmadığı söylenebilir. Birman kendi geleneksel radikal tartışılabilir stilinde, ekonomik teori piyasaya geçiş problemleriyle ilgili problemlerle başa çıkmadaki “ikna edici yetersizliğini” tekrardan kabul ettiğini açıklamıştır (Papava, 2005, s.78).

Batılı iktisatçılara göre, piyasaya geçiş problemleri ile birlikte merkezi planlama ile ilgili problemler ve boşa zaman harcamaktan başka bir işe yaramayan çözümler için, genellikle kabul görmüş normlardan geçici bir uzaklaşma olarak görüldüğü vurgulanmış olmalıdır. Yine de dünyanın en tanınan ekonomistleri 1990’ların başından beri piyasaya geçişini Post- Sosyalist gelişmenin ışığında ekonomik teorinin kendi problemlerini gözden geçirmek için ekonomistleri teşvik eden ekonomik araştırmanın önemli bir konusu olduğuna inanır (Papava, 2005, s.78).

Özellikle geçiş ülkelerindeki reform çalışmalarının bizzat içinde olan İMF gibi uluslararası kuruluşların uzman ekonomistleri, geçiş sürecinin başlangıcından bu yana kayda değer en önemli tartışmaların, hızlı (şok terapi), ya da aşamalı (gradual) reform

stratejileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Spesifik bir geçiş teorisi var olmadığından ve ya henüz oluşturulmadığından, birçok geçiş ülkesinde politika yapıcılar uygun politika tercihini belirlemede bayağı zorlanmışlardır (Çokünlü, 2007, s.17).

Geçiş ekonomilerinin birçoğunda şok terapi yaklaşımını yol açtığı başarısızlıklar, iktisadi davranışların önemli derecede kurumsal yapılardan etkilendiği ve kurumların, bireylerin ve organizasyonların (firma, çıkar grubu, devlet, bürokrasi) tercih ve karar kümelerini belirlediği gerçeğinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmıştır. Reformlar basitçe, “devlet”in kaldırılması ve boşluğun “piyasa” ile doldurulması olarak görüldüğünden, piyasanın ve yeni kurumların oluşturulmasında devletin rolü ihmal edilmiştir. Devlete en azından, bir yandan oyunun kurallarını belirleyecek bir sistem kurmak, diğer yandan yeni bir mülkiyet hakları yapısı oluşturmak ve piyasa içinde ve devletle piyasa arasındaki işlem maliyetlerini azaltacak yeni bir yapı belirlemek için gerek duyulacaktır. Sözelimi, ilk hedefler olarak devletin küçültülmesi, kamu girişimlerinin özelleştirilmesi alınmış olmakla birlikte, bunlar geçişin görece geç evrelerinde, etkin kurumsal yapılar geliştirildikten sonra yapılması gerekenlerdir. Özelleştirme doğru bir ekonomik politika olarak kabul edilse bile, bu ülkelerde bunu uygun bir şekilde yapabilecek kurumsal kapasite mevcut olmamıştır. Özelleştirme, bir yandan devlet fonksiyonlarının alanını indirmekte ve önemli bilgi asimetrileri doğurmakta iken, bunun şeffaflaştırılması, düzeltilmesi, mülkiyet haklarının tanımlanmasını sağlayacak yüksek kapasiteli devlet gerekmektedir. Bu açıdan, başta Rusya olmak üzere çoğu eski Sovyet ülkesi başarısız olmuştur. Bu da, formel kurallarda değişme sağlamanın, yeni kuralların işlerlik kazanmasını engelleyecek enformel kurumların olması halinde, arzu edilen yönde bir dönüşümü tek başına sağlamaya yeterli olmayacağını ortaya koymaktadır (Çevik, Turan, 2007, s.213- 214).

Kurumsal yapıların oluşturulmamış olması sonucu, eski kurallar kaldırılmakla birlikte, eski normlar varlığını sürdürmüş, ancak yeni belirsizlikler doğmuş ve devletin formel yapısının tamamlanamaması ile mülkiyet haklarının dağıtımında eşitsizlik, yolsuzluk, rüşvet, -kanunlar yeterli güveni sağlayamadığından- organize suç gibi çöküş

rahatsızlıkları ile iktisadi eşitsizlik ve enflasyon başta olmak üzere birçok iktisadi sorunla karşılaşmıştır (Çevik, Turan, 2007, s.214).

Son olarak, iktisadi ilkeler, kurumlardan ve sosyal normlardan bağımsız olmadığı gibi, bu ülkeler için gerekli kurumların oluşturulmasında devletin rolü oldukça önemlidir. Diğer yandan benzer reformlar izlenmesine rağmen kurumsal gelişme açısından geçiş ekonomileri farklı performans ortaya koymuştur. Bu da sonuçta, tüm geçiş ülkelerine tek bir model uygulanamayacağını doğrulamaktadır. Her ülke kendi kurumsal yapısını geleneklerine, tarihsel ve siyasal altyapısına ve kültürüne bağlı olarak kendisi geliştirmelidir. Başka ülkelerin kurumsal yapılarının diğer bir ülke için tamamıyla uygun olmayacağı belirtilmelidir. Gelişmiş, demokratik ve piyasa temelli ekonomilere sahip ülkelerin deneyimleri, gelişmekte olan ülkelerdeki politik ve iktisadi reformlar için önemli bir rehber teşkil etse de, bu ülkeler önemli tarihsel ve kurumsal farklılıklara ve bazen varlığını sürdürebilmek gibi önemli acil kısıtlara da sahiptir (Çevik, Turan, 2007, s.214).

2. GEÇİŞ SÜRECİNİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK MODELLERE GENEL BİR BAKIŞ

Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisi sistemine geçiş yapan tüm ülkelerde, piyasa ekonomisi oluşturmaya yönelik reform sürecinde farklı geçiş modellerinin uygulanabileceği sözkonusudur. Sürecin başlangıcından bugüne kadar geçen dönemde geçiş ülkelerinin gösterdikleri ekonomik performansın açıklanmasında, birçok faktörle beraber tercih edilen ve uygulamaya konulan modellerinde büyük önemi vardır.

Farklı ekonomik analiz yöntemlerinin, geçiş politikalarını ya da reformları uygulamadaki farklı hızların ve farklı politik yapıların bir sonucu olarak ortaya çıkan alternatif geçiş modelleri, temelde üç farklı guruba ayrılabilirler. Bunlar;

1. Neoklasik (Ortodoks) Geçiş Modeli

a) Şok Terapi ya da Bing Bang Stratejisi

b) Aşamalı Strateji

2. Post Keynesyen Geçiş Modeli

3. Piyasa Sosyalizmi Modeli

a) oğulcu Piyasa Sosyalizmi Modeli

b) oğulcu Olmayan Piyasa Sosyalizmi Modeli (Çin Modeli Piyasa Sosyalizmi)

Geçiş surecini hem politik hem de ekonomik açıdan ele alıp inceleyen John Marangos, reform surecinin temel bileşenlerini birincil ve ikincil olmak üzere iki grupta toplamıştır. Marangos'un birincil bileşenler olarak gruplandırığı oğeler, aynı zamanda alternatif geçiş modellerinin de temelini teşkil eden, *iktisadi analiz, hız ve politik yapı*dır. Bunlardan, ekonomik analiz, bir piyasa ekonomisi oluşturmaya yönelik geçiş surecinde uygulamaya konan reformların ne tür bir iktisadi analiz çerçevesinde düzenlendiğine ilişkindir. Hız, reformların ivedi ya da radikal bir hızda mı, yoksa aşamalı ya da yavaş bir hızda mı uygulanacağına işaret etmektedir. Politik yapı ise, çoğulculuğa dayanan demokratik bir yapı ile daha çok tek parti hkimiyetine dayanan (Çin gibi) politik bir yapıyı ifade etmektedir. Geçiş sureci reformlarının ikincil bileşenleri olarak adlandırdığı grup içerisinde yer alan temel oğeler ise; *fiyat liberalizasyonu ve fiyat istikrarı, zelleştirme, kurumlar, para politikası ve finansal sistem, maliye politikası, uluslararası ticaret, dış yardım ve sosyal politikadan* oluşmaktadır (oknl, 2007, s.46- 48).

2.1. Neoklasik Geçiş Modeli

1920'li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan "Refah İktisadi Teorisi" kapsamında geliştirilen "Piyasa Başarısızlığı Teorisi", devletin ekonomik

fonksiyonlarını incelerken devletin etkin olarak ekonomiye müdahale gerekçelerini oluşturmuştur. Altmışlı yılların sonlarından itibaren Klasik ve Neo-Klasik İktisadın yeniden yorumlanmasının yanısıra yetmişli yılların ortalarında yaşanan petrol krizleri ve stagflasyon olgusu Neo-Liberal İktisadi düşünce kapsamında devletin ekonomik görevlerinin yeniden sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Neo-Liberal İktisat görüşü temelde devletin ekonomiye, dolayısıyla piyasalara müdahalesine karşıdır. Sözü geçen görüş, Keynesyen İktisadın önerilerini tamamiyle reddederek; vergi, harcama, bütçe ve borçlanma politikalarını içeren maliye politikası ile para politikası ve hatta dış ticaret politikası araçlarının piyasadaki tasarruf, yatırım, üretim ve tüketim kararlarını olumsuz etkileyeceğini öne sürmektedir. Seksenli yıllarda daha da güçlenen Neo-Liberal İktisat Teorileri uygulamaya da yön vermiş ve 1990'lı yıllarda gelişen küresel ekonomik ilişkilerde devletin küçültülmesi yaklaşımlarının şiddetle savunulmasına yol açmıştır. 1989-1990 yıllarından itibaren planlı komuta ekonomilerinin uygulandığı sosyalist ülkelerin bu sistemden vazgeçerek kapitalist sisteme geçmeleri ile neo-klasik iktisadın temelini oluşturan liberalizm adeta altın yıllarını yaşadığı 19. yüzyıla geri dönmüştür. Kuşkusuz 21. yüzyılın koşullarının liberal uygulamalara farklı boyutlar kattığı vurgulanmalıdır (Altay, 2002- 2003, s.4).

Neoklasik ekonomik model, bireylerin tam bilgiye sahip olduğundan ve piyasaların tam rekabet şartlarında çalıştığından hareketle piyasaların kaynak tahsisini optimum düzeyde gerçekleştirerek etkinlik doğuracağını öngörmektedir. Böyle bir modelde devlete oldukça az görev düşmektedir. Ancak piyasalar beşeri mübadelenin temel formlarından olmakla birlikte, kendiliğinden var olmak, kendini düzenlemek, kendini sürdürmek özelliklerine de tam anlamıyla sahip değildir. Piyasalar en azından rekabetçiliği sürdürebilmek, bilgi eksikliği, asimetrik bilgi dağılımı, işlem maliyetleri gibi sorunların ve kamu malları, dışsallık, bedavacılık gibi kolektif faaliyet sorunlarının üstesinden gelebilmek için “devlet” müdahalesine ihtiyaç duyar. Dolayısıyla, etkinlik açısından devlete en azından tahsis, dağılım ve istikrar fonksiyonlarını yerine getirmek üzere gerek duyulacaktır. Ancak devlet müdahalesinin, optimum sınırlarını belirlemek ve belirlenebilse bile devletin bu sınırı aşmayacağını garanti etmek güç olduğu gibi, devlet müdahalesinin kendisinin neden olduğu başarısızlıklar (rant kollama, fırsatçılık,

aşırı merkeziyetçilik, oy ticareti, savurganlık, bürokratik etkinsizlikler gibi) da ortaya çıkacaktır (Çevik, Turan, 2007, s.207- 208).

Neo liberal doktrin, ekonomik karar alma ve politik gücün ayırımına dayanan bir politik strateji önermektedir. 1990- 1995 yılları arasında hemen hemen 25 geçiş ekonomisi neo-liberal istikrar programlarını uygulamışlardır. Post- komünist ülkeler neo- liberal ekonomi anlayışının benimsediği genel denge teorisi modeline dayanarak adeta yeni bir “beyaz sayfa” açmışlardır (Sakınç, 2005, s.32).

Genel olarak geçiş için iki yaklaşım benimsenmiştir. Bunlardan birincisi, IMF ve Dünya Bankası tarafından geliştirilen, “Big Bang” (Büyük Patlama) veya “Şok Terapi” diye adlandırılan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ekonominin yeniden yapılandırılması için uygulanacak bütün makro ve mikro politikaların hızlı bir biçimde uygulanması gerekir. İkincisi yaklaşım ise, sürecin hızı ve sonuçlarıyla ilgilenmeyen fakat ekonominin yeniden yapılandırılmasını, reformların uygulanmasını “Aşamalı” bir biçimde gerçekleştirmeyi benimseyen bir yaklaşımdır. Aşamalı strateji için gradualizm ifadesi de kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda, bazı sektörler piyasa ekonomisine göre yeniden yapılandırılırken, bazı sektörler ise, merkezi planlamanın etkisi altında kalmakta ve neticede ne tam bir piyasa ekonomisi ne de sosyalist bir ekonomi benimsenmektedir (Dural, 2007, s.37). Bu kısa açıklamalardan sonra sırasıyla bu stratejilerin temel özelliklerini inceleyelim.

2.1.1. Neoklasik Şok Terapi (Big Bang) Geçiş Yöntemi

1990’lı yıllardan başlayarak Orta Doğu ve Avrupa ülkelerinde neoklasik iktisadın temel önermelerine dayalı politikaların benimsenmesiyle, radikal geçiş süreci reformlarının başarısı üzerinde şüphe bulunmuyordu. Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Rusya tarafından benimsenen şok terapi politikaları üç temel unsuru; a) fiyat liberalizasyonu, b) hızlı özelleştirme, c) kamu mali açıklarını azaltmak yoluyla makro ekonomik istikrarı sağlamayı içermekteydi. Bu unsurlar, neoklasik iktisat teorisinin

etkin bir piyasa ekonomisi için gerekli kabul ettiği temel unsurlardandır (Sakınç, 2005, s.31).

Şok terapi yâda big bang olarak adlandırılan strateji, temelde talep daralması, yerli paranın devalüe edilmesi ve tek hamlede fiyat liberalizasyonu yoluyla çarpıcı bir biçimde makro ekonomik istikrarı sağlamak ve etkin bir arz yönlü tepki oluşturmak, ekonomik etkinliği artırmak ve ekonomiyi yüksek bir büyüme yoluna koymak için ticaret, finans, işgücü piyasası gibi çeşitli alanlarda ekonomiyi eş zamanlı liberalize etme stratejisidir (Ölmezoğulları, 2008, s.261).

Şok terapi, neoklasik ekonomik analizle açıklanmaktadır. Neoklasik iktisat teorisi, bireyleri rasyonel kabul eder. Bireyler özgür tercihleri ve maddi olanakları arasında denge kurarlar. Aynı zamanda toplumun tercihleri de bireylerin tercihlerinin bir bileşkesidir. Devlet hukuk ve düzeni, mali ve parasal dengeyi, çevreyi koruyacak, kamu sağlığını ve eğitimi teşvik edecek altyapıyı sağlar, fakat katı bir şekilde “laissez faire” uygulamasına karşıdır. Piyasa başarısızlıkları, devletin piyasaya otomatik olarak müdahalesi için gerekçe değildir, devletin sadece minimal düzeyde etkin biçimde piyasayı düzenleyici rol oynaması gerekir. Şok terapi yaklaşımı, serbest piyasa ekonomisi sürecini başlatacak reformların en kısa sürede ve kapsamlı olarak gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Toplumun politik ve ideolojik yapısında piyasa ekonomisinin gerektirdiği değişikliklerin gerçekleştirilmesi, liberal politikaların başarısını belirlemek için önemlidir (Sakınç, 2005, s.32).

Şok terapi modeli adını 1 Ocak 1990’da Polonya’da başlatılan istikrar ve liberalizasyon programından almıştır. Polonya dışındaki bu modeli benimseyen ülkelerde uygulamaya konma tarihleri de dikkate alınarak sırasıyla; eski adıyla Çekoslovakya (1 Ocak 1991), Bulgaristan (1 Şubat 1991), Rusya Federasyonu (2 Şubat 1992), Arnavutluk (Temmuz 1992), Estonya (Eylül 1992) ve Litvanya (5 Haziran 1993)’dür (Çökünlü, 2007, s.50).

Doğu Avrupa ülkelerindeki piyasa reformlarının temeli, Sovyetler Birliği lideri Gorbaçov tarafından 1987 sonrası teşvik edilen radikal reformcuların etkin olduğu Polonya hükümetinin giriştiği reform programıdır. Polonya tipi “big bang” reform

stratejisi, 1989 yılında Solidarnosc hükümeti tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Hızlı ve kapsamlı bir piyasa reformunu arzulayan Solidarnosc hükümetinin danışmanı Jeffery Sachs'dır (daha sonraki yıllarda Rusya Hükümetinin de danışmanlığını yapmıştır). Sachs hükümete daha çok bir politik strateji olarak tanımladığı “şok terapi” yaklaşımını önermiştir. David Lipton ve Jeffery Sachs tarafından önerilen şok terapi stratejisi, 1989 yılında Polonya Hükümetinin liberal Maliye Bakanı Lezsck Balcerowicz tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Batılı piyasa ekonomileri ile karşılaştırılabilir bir ekonomik sistem yaratmak amacına ulaşmak için Lipton ve Sachs, geçiş sürecindeki ekonomilerdeki mevcut kurumsal yapının açıklanması yerine, nasıl değiştirilebileceğini yeni ekonomik sistemi oluşturacak stratejiler ve yöntemlerle ilgilenmişlerdir (Dural, 2007, s.38).

Varolan kurumsal yapıyı açıklamak yerine bu kurumsal yapıyı piyasa ekonomisine dönüştürecek yollar ve stratejiler açıklanmıştır. Lipton ve Sachs tarafından Polonya için önerilen geçiş sürecinde uygulanacak şok terapi stratejisinin politika araçları: katı bir maliye ve para politikası, fiyatların serbest bırakılması, ulusal paranın konvertibilitesi, devlet teşebbüslerinin tekelinin kaldırılması, uluslararası ticaret üzerindeki tüm engellerin kaldırılması, özel sektörün tam olarak serbestleşmesi, devlet teşebbüsleri yönetiminin yeniden düzenlenmesi, vergi reformu, işsizlik sigortası ve istihdam sağlayıcı projeler, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi için kredi tahsisleri, özelleştirme, Polonya'nın AB'ye uyumunu sağlayacak 7000'e yakın yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir (Dural, 2007, s.38- 39).

Şok terapi geçiş modeli, temelde “Washington Uzlaşması” olarak adlandırılan ve ilk kez Latin Amerika ülkelerinin yaşadıkları krizlere reçete olarak geliştirilen, daha sonra da IMF ve Dünya Bankası tarafından tüm gelişmekte olan ülkelere de uygulanan politikalardan esinlenerek oluşturulmuştur. Sözkonusu reçete on politika önerisinden meydana gelmektedir (Çokünlü, 2007, s.51).

1. Enflasyon vergisine başvurmaksızın bütçe açıklarının finanse edilebilecek ölçüde azaltılması

2. Kamu harcamalarının eğitim, sağlık, altyapı, gibi gelir dağılımını iyileştirme potansiyeline sahip olan yüksek ekonomik kazanç sağlayan alanlara doğru yeniden yönlendirilmesi,
3. Vergi tabanının genişletilmesi ve marjinal vergi oranlarının düşürülmesini sağlayacak vergi reformunun yapılması,
4. Nihai hedef olarak faiz oranlarının piyasa koşullarında belirlenmesini kapsayan finansal liberalizasyonun gerçekleştirilmesi,
5. Döviz kurunun birleştirilmesi ve geleneksel olmayan ihracatta hızlı büyümeyi sağlayacak ölçüde rekabetçi bir seviyede olmasının sağlanması,
6. Dış ticarete miktar kısıtlamalarının hızlı bir şekilde tarifelerle yer değiştirmesi ve aşamalı olarak tarife oranlarının düşürülmesi,
7. Doğrudan yabancı yatırım girişine yönelik engellerin kaldırılması,
8. Devlet mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi,
9. Yeni firmaların piyasaya girişini engelleyen ya da rekabeti kısıtlayan düzenlemelerin kaldırılması,
10. Yasal sistemin mülkiyet haklarının güvenliğini sağlaması ve informel sektöre yönelik uygulanabilir hale gelmesi.

Şok terapi, işlevsel piyasaların kurulması, işletmelerin yeniden yapılandırılması ve piyasa mekanizması için gerekli olan koşulların başlatılması konusunda çok çabuk hareket edilmesine dayanan bir yöntemdir. Fakat bu yöntem bazı riskleri de içerisinde barındırmaktadır. Başlangıç koşullarının çok zorlu olması ve piyasa mekanizmasını destekleyecek kurumların olmayışı makroekonomik istikrar için büyük bir risk teşkil etmektedir. Şok terapi yöntemine alternatif olarak “Kademeli Geçiş” yöntemi ileri sürülmüştür. Bu yöntemin temeli, eski usulde çalışan işletmelerin faaliyetlerinin ve bu işletmelerdeki istihdamın yavaş bir biçimde ortadan kaldırılması, buna paralel olarak kamu sektörünün piyasa etkinliğinin azaltıldığı oranda özel sektör firmalarının faaliyete

geçmelerinin ve etkinliklerinin artırılmasının sağlanmasına dayanmaktadır (Tandırcıoğlu, Özen, 2003, s.113).

Bu kısa açıklamalardan sonra neoklasik aşamalı geçiş yöntemini daha ayrıntılı şekilde ele almaya çalışalım.

2.1.2. Neoklasik Aşamalı (Gradualist) Geçiş Yöntemi

Neoklasik iktisat gerçekçi olmayan ve zımnı (olduğu var sayılan) varsayımlarla- tam rekabet, sıfır işlem maliyetleri, tam enformasyon gibi açıklandığı için, ekonomik sistemlerin birinden diğerine dönüşümüyle ilgili Washington yaklaşımına dayalı radikal önlemleri başarılı olamamıştır. Daha öncede değinildiği gibi, şok terapi, ekonomiye tüm devlet müdahalelerini ve bunun sonucu ortaya çıkan olumsuzlukları hızlı bir şekilde gidermeyi amaçladığı için, bu programlar büyük ölçekte firma iflaslarına, işsizliğe, sosyal dengesizliğe neden olmuştur. Sonuç olarak, çoğu hükümetler stratejik ve korunması gereken sektörlerdeki işletmelere tekrar dış ticaret ve vergiler yoluyla korumalar ve bütçe sübvansiyonları sağlamanın yollarını aramış ve gelinen noktada terapizsiz bir şok süreci yaşanmıştır (Sakinç, 2005, s.37).

Aşamalı geçiş, farklı alanlardaki reformların, sıralı bir yaklaşım tarzında ele alındığı bir stratejidir. Neoklasik aşamalı geçiş stratejisinin esası, liberalizasyon yönünde herhangi bir teşebbüsten önce, gerekli ekonomik, kurumsal, politik ve ideolojik yapıların tesis edilmesine dayanmaktadır. Radikal reformların bu minimum esası olmaksızın, rekabetçi kapitalist bir sistemin gelişmesine engel olacağı düşünülmektedir. Zira piyasalaşma, özelleştirme ve rekabetin oluşması, sadece “takas” (değiş- tokuşa) indirgenen bir ekonomide tasarlanmayacaktır. Ayrıca aşamalı geçiş stratejisi taraftarlarına göre, reform programının uygulanması, asgari yaşam standartlarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır, aksi takdirde, tüm toplumun sosyal dokusu risk altında kalacaktır. Bu sebeple, reform programını zorlamadan daha çok, gönüllülük ve özgür seçim prensibine dayanan bir sosyal uzlaşmayı temin etmesi gereklidir. Geçiş ekonomilerinde benimsenecek strateji tercihinde, genel olarak

ülkelerin başlangıç koşulları ve nispeten istikrarlı politik ve makro ekonomik koşulları sağlayan ülkelerde aşamalı geçiş modelinin uygulanması tavsiye edilmiştir (Ölmezoğulları, 2008, s.262).

Aşamalı geçiş modeline göre, geçiş sürecinin amacı, derin ve benzersiz bir değişim başlatmak ve “kıtlık enflasyonu” sendromunun karşısını almaktır. Bu da sadece, uzun ve aşamalı bir süreç içerisinde gerçekleştirilebilecektir. Bu model, Macaristan ve Romanya gibi “Yeni Ekonomik Mekanizma” ile 1968’de aşamalı bir dönüşüm geleceğine sahip ülkelerde ve Slovenya’da uygulamaya konmuştur (Ölmezoğulları, 2008, s.262).

Aşamalı geçiş stratejisini savunan ekonomistlere göre, merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş mümkün olduğunca ekonominin kötüye gitmesini önlemek ve insanları korumak amacıyla aşamalı yapılmalı ve geçiş zamana yayılmalıdır. Ayrıca, tüm reform önlemlerinin hepsinin bir anda ve kısa bir sürede gerçekleştirilmesi imkânsızdır. Fiyat istikrarı gibi önlemler için acele edilebilir fakat serbest bankacılık sisteminin kurulması ve vergi reformu için beşeri ve fiziksel sermaye birikimi ve zaman gereklidir. Hatta reform programlarının dayanağını oluşturacak reformlarının hayata geçirilmesi de zaman alır. Bunlardan başka, hızlı değişimler belirli bir maliyet gerektirir. Mesela, özelleştirilen kamu işletmelerinde çalışan işçiler için yeni iş ortamına alışmak veya yeni iş bulmak zordur. İşsizlik sorununun çözümü için sosyal güvenlik sistemini güçlendirmek, emeklilik programlarını etkinleştirmek, işsizlik tazminatlarını yerleştirmek ve bu gibi bir takım politikalar uygulamak gerekir. Bütün bu politikalar için ise, devlet bütçesinden kaynak ayrılması gereklidir (Dural, 2007, s.43).

İki temel neoklasik model olan şok terapi ve aşamalı geçiş modelleri, ekonomik analiz ve ideoloji yönünden benzerdir. Sözkonusu her iki model de, neoklasik analizi kullanmakta ve rekabetçi kapitalizme yaklaşma ve kişisel çıkar ideolojisine dayanmaktadır. Bununla beraber, şok terapi ve aşamalı stratejiler, özellikle geçiş sürecinin en fazla tartışılan unsurlarından olan hız, politik yapı ve başlangıç koşullarına bağlılık bakımından oldukça farklılaşmaktadırlar (Çokünlü, 2007, s.73).

2.2. Post Keynesyen Geçiş Modeli

Neoklasik teori etrafında dönen teorik gelişmeler 1930’lu yıllarda ‘‘Keynesyen Devrimi’’ adı verilen teorik yenilik ile yeni bir boyut kazanmıştır.1936 yılında İngiliz İktisatçı John Maynard Keynes’in yayınladığı ‘‘İstihdam, Faiz ve Para ve Genel Teorisi’’ adlı kitabı, iktisatçıların dikkatini neoklasik iktisadın dışına ve makro ekonomiye ağırlık veren bir yöne kaydırmıştır. Post Keynesyen iktisat, ‘‘neoklasik sentez’’ diye adlandırılan bir yaklaşıma tepki olarak doğmuştur. Post Keynesyen iktisatçıların dşuncelerine göre, 1970 - 1980 döneminde iktisat teorisinde görülen bunalıma, hatta gerilemeye; ‘‘neoklasik sentez’’i oluşturan Keynesyen iktisatçılar neden olmuştur (Savaş, 2000, s.640- 921).

Aslında makro teoriye duyulan ilgi 1920’li yıllarda başlamış ve Keynes bu akımın bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Keynesyen İktisat, cret ve fiyatların esnek olduğu bir ekonomide tam istihdam dengesinin kendiliğinden sağlanacağını iddia eden neoklasik teoriyi reddetmiştir. Temel unsuru yatırım harcamaları olan toplam talebe vurgu yapan Keynesyen teori, pek çok ünlü iktisatçının ve destek ve katkısıyla 1950’li yılların sonuna kadar, egemen teori niteliğini korumuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ise, Keynesyen teoriye eleştiriler yöneltilmeye, bu teorinin ‘‘yeni yorumlarının’’ yapılmasına ve yeni teorilerin ne sürülmesine başlanılmıştır (Savaş, 2000, s.640).

Paul Samuelson, Keynesyen İktisat’ın eleştirilmeye başlandığı dönemde, neoklasik iktisat ile Keynesyen iktisadın savunucuları arasındaki çekişmeye, ‘‘neoklasik sentezi’’ icat ederek son vermiştir. Birçok iktisatçı tarafından da benimsenmiş olan neoklasik sentez, toplam talep yeterli olduğu sürece, piyasa mekanizmasının işleyişine güvenebileceği görüşü üzerine kurulmuştur. Neoklasik iktisat tarafından 1970’lere kadar, Keynes’in fikirleri, sadece daha genel bir teorinin özel bir durumu olarak ele alınmış ve geliştirilmiştir (oknl, 2007, s.95).

Neoklasik iktisat teorisi; genel dengenin fiyat değişmeleri ile sağlanacağını ne sürmesine karşılık, yatırım ve diğer harcamalardan doğacak gelir etkisine (oğaltan mekanizması) nem veren Keynesyen teorinin, ‘‘neoklasik sentez’’ adıyla biraraya

getirilerek, mikro iktisadın neoklasik teoriye, makro iktisadın da keynesyen teoriye terkedilip, aralarındaki uyumsuzluğun dikkate almaması, 1950’lerde yaygınlaşan ve günümüze kadar süren teorik ve politik kargaşayı yaratmıştır. Bu nedenle “neoklasik sentez” gerçek bir sentez olmayıp, sadece, “neoklasik iktisada bazı “makro” Keynesyen terimlerin ve aralarındaki ilişkinin eklenmesinden ibarettir. Keynes’e özgü bazı politika önerilerinin genel havası korunmuş olmakla beraber, Keynes teorisinin temel mantığı dışlanmıştır. Böylelikle Keynesyen Devrim, iktisat mesleğinde kökleşmeye vakit bulamadan durmuştur” (Savaş, 2000, s.921-922).

2.2.1. Post Keynesyen İktisadın Genel Özellikleri

Post Keynesyen modelin daha iyi kavranabilmesi için sözkonusu teoriyi neoklasik teoriden ayıran temel özellikleri sıralamak yerinde olacaktır. Buna göre her iki teori arasındaki temel farklılıklar aşağıdaki gibidir (Savaş, 2000, s.923- 924- 925):

a) Post Keynesyen Teori “ekonomik büyüme” ve “gelir dağılımı” ile ilgili açıklamalarında, “nisbi fiyatlar” yerine “yatırımları” temel belirleyici yapmıştır. Bir başka deyişle, hem sektörel talepteki ve hem de toplam talepteki değişimler nisbi fiyatlardaki değişimlerden çok “gelirdeki değişimlere” bağlıdır. Bu nedenle, “ikame etkisi” yerine “gelir etkisine” yer vermek Post Keynesyen analizin belirleyici özelliği olarak kabul edilmiştir.

b) Post Keynesyen Teori ekonomiyi “tarihsel bir süreç içindeki oluşum” olarak ele alır ve bu şekilde ele alınması neoklasik teorinin hem genel dengeye hem de kısmi dengeye dayalı modelleri ile kesin bir tezat teşkil eder. Buna göre, ekonomideki her türlü faaliyet belli bir zaman süresinin geçmesini gerektirir ve bu faaliyetler zaman boyutu içinde geriye dönüşümü olmayan işlemlerdir. Zaman, asimetrik bir değişkendir. Yani geçmişi bildiğimiz halde geleceği bilemeyiz.

c) Post Keynesyen Teoride beklentiler çok önemlidir. Geleceğin belirsizdir ve iktisadi bireylerin geleceğe ait tahminleri birbirlerinden farklı olacağı için, fertlerin

alacağı kararlarda farklı olacaktır. Buna karşılık neoklasik teoride kararlar bir zaman anında alınır ve rasyonalite esastır. Rasyonalite varsayımı beraberinde “fertlerin yanılmazlığını” ve kaynakların daima “optimal” biçimde dağıldığı kabulünü getirmektedir. Post Keynesyen Teoride ise, “ekonomik gelecek, fertler tarafından yaratılır, yoksa keşfedilemez”.

d) Post Keynesyen Teoride ekonomik ve politik kurumların büyük önemi vardır. Neoklasik iktisatta kurumsal yapı üzerinde hiç durulmamış olmasını eleştiren Post Keynesyen Teori taraftarlarına göre, ekonomik ve politik kurumların ekonomik olayları belirlemek yönünden büyük önemi vardır.

Post Keynesyen Teoriye göre devamlı enflasyon, daha zayıf gruplardan daha varlıklı gruplara doğru reel gelir transferlerine neden olmaktadır. Bu ise, farklı ekonomik ve politik güçlerin oluşmasına ve birbirleriyle çekişmesine yol açmaktadır.

Post Keynesyen Teori, çağdaş kurumların özellikle sendikaların ve çok uluslu şirketlerin etkilerini dikkate alıp, hem ücretlerin hem de fiyatların piyasada oluşmayıp bu kuruluşlarca “yönlendirilen fiyatlar” olduğunu kabul eder.

e) Post Keynesyen Teori, ekonomik sistemin dinamik davranışı ile ilgili iken, neoklasik teori, varsayıma dayalı piyasa koşulları altında kaynak dağılımının analizi ile sınırlıdır.

2.2.2. Post Keynesyen İktisadın Geçiş Ekonomilerine Uygulanması

Post Keynesyen ekonomik analiz, geçiş ekonomilerine yönelik, olarak da, Washington Anlaşması ile tamamlanan ve kabul gören şok terapi şeklindeki ortodoks modelden farklı bir reform programı önermektedir. Egemen görüşten farklı olarak Post Keynesyen’ler, sabit fiyat, ücret ve sübvansiyonların dâhil olduğu, aşamalı fiyat liberalizasyonunu, tampon stokların oluşturulmasını, yatırım ve devlet müdahalesini ve sanayi gelir politikalarını sunmaktadırlar. Yine, Post Keynesyen’ler işsizliği azaltmak

için bağımsız bir para politikasının, mali politikalar ile tam istihdamı devam ettirmek için de, bütçe açıklarının önemli olduğunu savunmaktadırlar (Marangos, 2003, s.449).

Güçlü bir istikrar paketinin uygulanmasını öneren Washington Anlaşması'nın tersine Post Keynesyenler, aşamalı liberalizasyonu önermektedirler. Bu noktada Batı Avrupa'nın savaş sonrası başarılı yeniden oluşumundaki tarihi tecrübe geçiş ekonomilerinin ekonomik koşulları ile benzeşmektedir, fakat bu belirsiz durum, benimsenen başarılı politikalar Rusya ve Doğu Avrupa'daki uygulamalarla çelişmektedir. Sözkonusu yeniden oluşum süreci boyunca, fiyat tavanları ve sübvansiyonlara devam edilmiş ve ekonomik planlama uygulanmıştır. Parasal ve mali reformlar ve politikalar kabul edilmiş ve ülkeler arasında ticareti iyileştirmeye yönelik Avrupa Ödemeler Birliği kurulmuştur. Döviz kurları kontrol edilmiş ve sermaye akımları sınırlandırılmış ve ABD, Marshall Planı altında finansal ve teknik yardımlar sağlamıştır. Sonuçta, piyasalara ilk firma girişimlerini destekleme amaçlı aktif bir devlet müdahalesiyle rehberlik edilmiştir. Devlet bu politikaları uyuşmazlıktan daha çok, işbirliğini teşvik eden bir uzlaşma sürecinde uygulamaya koymuştur (Marangos, 2003, s.453).

Post Keynesyen yaklaşıma göre, piyasa davranışı, aslında kişisel çıkar davranışıyla uyum içindedir. Bu nedenle, kişisel çıkar ekonomik davranışı yeterince açıklayamaz. Çünkü bireyler yalnızca kişisel çıkarla değil, hem de sorumluluk, sadakat, üstünlük elde etme, sevgi gibi duygu ve düşüncelerle hareket etmektedir. İnsanlar, kişisel çıkarlar ve ahlaki değerler temelinde davranırlar ve etkinliğin gerçekleşmesi için ekonominin ahlaka uygun davranışa ihtiyacı vardır. Bu bağlamda güç olan, ahlak ve geçmişi iktisada yerleştirmek değil, bunları dışlayan bir ekonominin varsayımının olduğu ileri sürülmüştür (Çokünlü, 2007, s. 99).

Bireysel davranışın açgözlülük ve toplumsal maliyeti önemsemeyen bir tarzla harekete geçirildiğini ileri süren ortodoks iktisadın temsilcileri için, sadakat, sorumluk, üstünlük elde etme, sevgi ve şefkat, piyasada serbestçe ticareti yapılabilen ve bir fiyatı olan mallardır. Bu düşünce dolayısıyla da piyasa sonucunun – her ne olursa olsun- insanların tercih ettiği sonuç olduğu kabul edilmektedir. Fakat Post Keynesyenlerin tam

tersine, toplumun kurum ve ideallerinin de dâhil olduğu medeni, uygar bir toplum oluşturacak olan yurttaşlık değeri ve kişisel çıkar davranışı karışımına vurgu yapmaktadırlar (Çokünlü, 2007, s.99- 100).

Post Keynesyen'lere göre, piyasa ilişkilerinin ortaya çıkması ve girişimciliğin yükselmesi, herhangi bir merkezi yönetim kontrolü olmaksızın gerçekleşmiştir. Böylesi koşullar altında, uygar motivasyon yok olup gitmiş ve yerinde sadece “barbarizm değerlerini artıran” açgözlülük ve endişe motivasyonları kalmıştır. Bu durum ise, demokratik ve uygar toplumun gelişimi ve ekonomik büyümenin dinamik lokomotifi için mantıklı değildir. Bu arada, geçiş ekonomilerinde uygar bir toplumun eksikliğinin şok terapi modeli için bir avantaj sayılabileceğini de belirtmişlerdir. Çünkü bu sayede, şok terapi politikaları, otonom gönüllü organizasyonlar tarafından kısıtlanmadan uygulanabilirlerdi. Zaten uygar toplumun değerleri bir kez kaybolmuşsa, onu yeniden yapmak son derece zor olur. Bu yüzden Post Keynesyen'ler geçiş sürecinin, tarihsel olmayan ortodoks ekonomik modelin birtakım basit ilkelere dayandırılmayacağını savunmaktadır. Çünkü bir ekonomide medeni değerler olmaksızın adaletin, yurtiçi sükûnetin, güvenli bir ulusal savunmanın ve refahın sağlanamayacağına inanmaktadırlar. Bu noktada da devlet müdahalesinin gerekliliğini vurgulamaktadırlar (Marangos, 2000, s.304).

Post Keynesyen'ler talep yönetimini, devletin özel sektöre yaptığı mal ve hizmet harcamalarındaki artış, vergilerde indirim veya para otoritesinin faiz oranlarını etkilemesi yoluyla yapılacağını ileri sürmektedirler. Fakat devletin bu politikaları, bütçe açıklarına ilişkin kaygılara zemin oluşturmayacak şekilde uygulaması gerekmektedir. Çünkü makro düzeyde toplam talep yönetimi ile birlikte devlet, mikro düzeyde de, işletme etkinliğini artıracak; sosyal güvenlik, sosyal altyapı, eğitim gibi destekleyici faaliyetlerde bulunacaktır. Söz konusu ekolün temsilcilerinin sunduğu bu şartlar altında, işsizlik ciddi bir sorun olmayacak ve gelir dağılımı daha eşit hal alacaktır. Dolayısıyla, tam istihdama yönelik hareketin ille de enflasyonla sonuçlanmaması gerekmektedir. Post Keynesyen'lere göre geçiş dönemlerinde benimsenen anti-enflasyonist politikalar, ek bir sosyal, ekonomik ve politik bir çatışma kaynağı yaratmıştır. Bu durum ise,

yurttaşlık değerlerine sahip olmayan be bu yüzden kendini uygar bir topluma ait hissetmeyen bireylerin oluşmasıyla sonuçlanmıştır (Çokünlü, 2007, s.103).

Özetle, geçiş ekonomilerine yönelik olarak rekabetçi değil, sosyal- demokratik bir kapitalizmi savunan Post Keynesyen'ler, geçiş ekonomilerinin piyasa kapitalizmi için, gerekli kurumsal şartları oluşturabilecek, tam istihdamı sağlayacak, ekonomik büyümeyi harekete geçirebilecek, güvensizliği azaltabilecek ve başarılı bir yirmi birinci yüzyıl kapitalizmi için yüksek yaşam standartlarını teşvik edebilecek fırsatlara sahip olduğuna inanmaktadırlar.

2.3. Piyasa Sosyalizmi Modeli

2.3.1. Piyasa Sosyalizmi

1970'li yılların sonundan itibaren ekonomik ve toplumsal yapıda oluşan sorunlar,1980'li yıllara gelindiğinde planlama ve piyasa mekanizması üzerindeki tartışmaları arttırmıştır. Eski Sovyetler Birliği karşılaştıkları ekonomik ve toplumsal sorunlara ilişkin çözüm arayışı çerçevesinde planlama ve piyasa bileşimini ifade eden piyasa sosyalizmi veya karma sosyalist ekonomi modelini benimsemiştir. 1980'li yılların ortalarından itibaren uygulama alanı bulan bu anlayış, 1990'ların başından itibaren piyasa ekonomisine dönüşüm noktasında değişime uğramıştır (Özuğurlu, 2002, s.1)

Sovyetler Birliği'nde 1985 yılından itibaren planlama mekanizması içinde piyasa kategorilerinin kullanımının artmasını öngören piyasa sosyalizmi anlayışı ekonomik ve toplumsal yapılanmayı belirlemiştir. Piyasa sosyalizmi anlayışına göre, piyasa kategorilerinin kullanımının artması kaynakların kıtlığı dikkate alınarak etkinliğin sağlanacağını belirlemektedir. Piyasa sosyalizminin planlama mekanizmasının etkinliğini sağlamak amacıyla önerdiği piyasa kategorilerinin kullanımının arttırılması merkezi planlamanın dayandığı teorik temele ters düşmektedir. Çünkü merkezi planlama mekanizması kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında

ekonomik ve sosyal yaşamı düzenleyici mekanizma olarak piyasanın yerini almaktadır. Geçiş sürecinde planlama ve piyasa çelişik biçimde bir arada var olmaktadır. Ancak üretim ve tüketim sürecinde toplumsallaşma arttıkça piyasaya gerek kalmayacak dolayısıyla giderek piyasa yerini merkezi planlamaya bırakacaktır (Özügürlü, 2002, s.8-9). Ayrıca, merkezi planlama içerisinde fiyat ve ücretler sadece hesaplama kolaylığı sağlayan bir niteliğe sahipken, piyasa mekanizmasında ise fiyat ve ücretlerin belirlenmesi kısmi de olsa piyasa koşullarına bırakılarak önemli bir işleve sahip olmaları sağlanmıştır. Bununla da yine ekonomik etkinliğin sağlanması hedeflenmiştir (Işık, 2006, s.60-61).

1936-1937'de Oscar Lange'nin sosyalist sisteme yönelik yaptığı çalışmalarında geliştirmiş olduğu modelle, piyasa sosyalizminin teorik yapısını şu şekilde kurmuştur: Bireyler tüketmek istedikleri mal ve hizmetleri ve hangi işyerinde, hangi işi yapmak istedikleri konusunda özgürdürler. Fiyat ve ücretler gibi tüketim malları da arz ve talep mekanizmasıyla belirlenmektedir. Gelirler, işletmeler tarafından ödenen ücretlerin ve merkezi otorite tarafından ayrılan bir sosyal dividantın (temettü) toplamıdır ve bu toplam, talebi oluşturmaktadır. Merkezi Planlama Örgütü tarafından tahsis edilen dividant, yatırım harcamaları, hükümet harcamaları ve ücretsiz olarak dağıtılan diğer mallarla, idarecilerin kazandığı kar, faiz ve ödenilen kira bedeli arasındaki farka karşılık gelmektedir (Çokünlü, 2007, s.120).

Piyasa sosyalizmi modeli hâkim karar alma mekanizması olarak âdemi merkezîyetçi karar alma mekanizmalarını savunur ve bu karar mekanizmalarını piyasa olarak belirler. Bunun yanı sıra devlet mülkiyeti ağırlıklı bir mülkiyet yapısını reddeder. Piyasa sosyalizmi yaklaşımı yaşanan sosyalist deneyimlerin bir eleştirisi niteliğindedir. Bu yaklaşıma göre sosyalizmin amacı olan sömürünün ortadan kaldırılması, kaynakların toplumsal öncelikler çerçevesinde dağılımı merkezi planlı ekonomilerin yapısal özellikleriyle eşdeğer tutulmuştur. Oysa piyasaların varlığı bu amaçlara ulaşmaya engel değildir. Piyasa sosyalizminde piyasalar kapitalizmdeki piyasalardan farklı olarak sosyalizmin amaçlarını gerçekleştirecek araçlar olarak kullanılır. Piyasa sosyalizmi yaklaşımına göre ekonomik ve toplumsal süreçleri temel düzenleme mekanizması olarak âdemi merkezîyetçi karar mekanizmasının kullanılması gerekmektedir. Âdemi

merkeziyetçi kararların uygulanması konusundaki en etkin yol ise piyasadır. Sosyalist amaçları gerçekleştirecek bir piyasanın oluşumu ise bireysel çıkarlar ile kamu çıkarının denk düştüğü bir mekanizmanın kurulmasını gerektirir. Bunun için kurumsal değişimlere ve reformlara gerek vardır (Özügurlu, 2002, s.10).

Piyasa sosyalizminde yatırımlar, değişen talep ve yeni teknolojiler dikkate alınarak yeni kurumların açılması ve ya var olan işletmelerin yeni duruma göre düzenlenmesi hedeflenmiştir. Bu bakımdan, yapılacak yatırımlarla ilgili sorumluluk işletme yönetimine verilmiştir. Yatırımların finansmanı, işletmelerin öz kaynakları ya da bankadan kredi temini şeklinde yapılması, fakat zorunluluk ifade eden durumlarda ise bütçeden kaynak tahsisi uygun görülmüştür. İşletme yöneticilerinin bir başka yetkisi ise, verimlilik kriterine göre ücretlerin belirlenmesidir. Planlı ekonomideki parça başı ücret farklılaşmalarının piyasa mekanizmasına dayalı belirlenmesini sağlamıştır. Devletin bir diğer yönü de, emek piyasasının varlığı nedeniyle, oluşacak gelir farklılığını ılımlı bir düzeyde tutmaktır. Sözkonusu yaklaşımda, planlamanın en önemli işlevlerinden biri, kartel ve tekellerin karşısı alınarak rekabet ortamının oluşturulmasıdır (Işık, 2006, s.61-62).

Sonuç olarak, 1980'lerden itibaren merkezi planlı ekonomilerin sorunlarına çözüm arayışı çerçevesinde piyasa sosyalizmi yaklaşımı alternatif bir sistem olarak uygulama alanı bulmuştur. Piyasa sosyalizmi yaklaşımı merkezi planlama mekanizması içinde var olan piyasa kategorilerinin aktif kullanımı yoluyla ekonomik etkinliğin sağlanabileceğini savunmaktadır. Dayandığı kuramsal temel olarak merkezi planlama mekanizmasından tamamen farklı olan bu yaklaşımın üretimin amacına, örgütlenme biçimine getirdiği farklılıklarla ekonomik ve sosyal süreçlerin değişimi üzerinde baskı yaratabileceği söylenebilir. Her şeyden önce üretimin kamusal alanlar dışında küçük ölçekli firmalar yoluyla arz ve talep mekanizmasına dayandırılması, üretimin amacını toplumsal üretimi arttırma yoluyla bireylerin maddi ve kültürel gereksinimlerinin mümkün olan en üst düzeyde karşılanmasını sağlamak olmaktan uzaklaştırarak arz ve talebe göre belirlenen bireysel fayda ve kar maksimizasyonuna bağlamıştır. Bu çerçevede fiyat mekanizmasının etkin kullanımı ve ücretlerin piyasaya bırakılması önerileri piyasa ekonomisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla piyasa

sosyalizmi yaklaşımının aslında düzenlenmiş bir piyasa mekanizması içeriğine sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde 1985'ten itibaren perestorika ile başlayan reform süreci 1990-1991 döneminde yaşanan ağır ekonomik krizin baskısı ile 1992 yılından itibaren piyasa mekanizmasının belirlediği üretim ilişkilerinin gerçekleştirilmesinin nedenini oluşturmuştur (Özügurlu, 2002, s.12).

2.3.2. Piyasa Sosyalizminin Geçiş Ekonomilerine Uygulanması

Geçiş ekonomileri için alternatif bir model olarak ortaya konan ve içinde hem sosyalist hem de kapitalist unsurları barındıran piyasa sosyalizmi modeli, Nuti tarafından "serbest ekonomi" olarak karakterize edilmiş ve temel nitelikleri şu şekilde belirlenmiştir: (Çokünlü, 2007, s. 126)

- Piyasa, rekabetçi ve açıktır ve tüm mal ve hizmetlere, para ve yabancı dövizle yönelik olarak işlemektedir. Üretim mallarının idari dağıtımı sözkonusu değildir. Çünkü monopoller dağıtılmıştır ve bütün işlemlerin üretimde değişiklik yapmalarına ve kendi tercihleri olan herhangi bir sektöre yönelmelerine izin verilmektedir.

- Tek bir mülkiyet şekli yerine, devlet, kooperatif ve özel mülkiyetten oluşan çoğulcu bir mülkiyet sözkonusudur. Devlet sektörü, hızlı (ivedi) bir şekilde küçültülemeyeceğinden devlet varlıklarının küçültülmesi ya da çapraz mülkiyet gibi yollarla özelleştirme yönetiminin tüm araçları denenmelidir.

- Devlet, hükümet politikalarını uygulamak için geniş bir politika enstrümanı alanını kullanmaktadır. Fakat bu politikalar, tamamlayıcıdır, her şeyi kapsamaz ve aynı zamanda koşullu politikalardır. Sadece ekonominin arzulan yoldan sapması durumunda uygulanmaktadır.

- Sosyal güvenlik, istihdam, gelir dağılımı ve benzeri alanlarda özel sosyalist politikalar sözkonusudur. Eğitim ve bazı tıbbi bakım hizmetleri ücretsiz olarak sağlanmakla birlikte, geniş ölçüde özelleştirilmektedir.

- Çeşitli şekillerle bir paylaşım ekonomisi işlemektedir. Tercihe bağlı olarak özel şirketlerde, kooperatiflerde kar paylaşımı ya da sermayeye katılım şekillerinde olabilir.

Fakat Nuti tarafından ele alınan bu model, çeşitli eleştiriler almıştır. Sözkonusu modelin bir geçiş ekonomisine uygulanmasının zor olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerin temeli, Peter Wiles tarafından ortaya atılan “kapitalist zafercilik”tir. Geçiş ekonomilerinde hâkim olan fikrin, kapitalist zafercilik olduğunu öne süren Wiles, bu ülkelerin tam anlamıyla kapitalist bir sisteme geçme yönünde istekli olduklarını savunmuş bu sebeple de Nuti tarafından ortaya konulan modelin geçiş ülkelerinde uygulanmasının zor olduğunu ifade etmiştir. Nuti’nin öne sürdüğü modelin, gerçek anlamda bir piyasa sosyalizmi oluşturulmadıkça, arzulan ve ideal bir model olmaktan daha çok, hem geçmiş adaletin hem de mevcut politik bağnazlığın bir devamı olarak düşünülmüştür (Çokünlü, 2007, s.127).

Merkezi planlama sisteminden piyasa modeline geçiş yollarıyla ilgili şok ve aşamalı stratejilerin dışında Çin ve Vietnam gibi ülkelerin izlediği evrimci strateji de mevcuttur. Fakat bu strateji diğer ikisinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Çünkü Evrimci stratejinin amacı serbest piyasa değil piyasa sosyalizmidir. Piyasa sosyalizminde ise amaç yalnızca ekonomik aktivitelerin liberalizasyonudur, siyasi ve ideolojik anlamda bir geçiş söz konusu değildir (Yavuz, 2005, s.33).

Piyasa sosyalizmi modeline ilişkin geçiş politikaları aşağıdaki politikaları içermektedir (Marangos, 2005, s.318):

- Aşamalı fiyat liberalizasyonu ve sanayi ve gelir politikaları şeklinde piyasa planlamasının oluşturulması,
- Büyük devlet işletmelerinin yeniden yapılanması, orta ölçekli işletmelerin kooperatiflere dönüşümü ve küçük işletmelerin özelleştirilmesi,
- Devlet aracılığıyla resmi kurumların hızlı bir şekilde kurulması ve resmi olmayan kurumların aşamalı gelişimi,
- Merkez bankasının devlet kontrolünde devam ettirilmesi, finansal düzenleme ve vergi yapılandırılmasının hızlı bir şekilde oluşturulması,

- İhtiyari para ve mali politikaların oluşturulması,
- Sosyalist bir gümrük birliğinin oluşturulması ve kapitalist ülkelerle olan tarifelerin devam ettirilmesi ve yaşanabilir gelir düzeyini garantileyen bir refah devletinin kurulması.

Piyasa sosyalizmi modeline ilişkin bu genel açıklamalardan sonra, bu modelin geçiş ekonomileri bağlamında yeniden gündeme gelmesinde önemli bir faktör olarak Çin modeli piyasa sosyalizminin incelemesi faydalı olacaktır.

Çin Sosyalizme geçmek için, önce Sovyet modeline başvurup, daha sonra bu yöntemin kendi strüktürlerine uymadığını görünce ondan uzaklaşmıştır. Çin modeli piyasa sosyalizmi özelliklerinden birisi; teşebbüslerin güdümünde sınırlı bir özerklik, fakat merkezîyetçi bir plân uygulamak ve ekonomik faaliyetlerin özendirici olarak kâr unsurunu reddetmek ve onu bir ölçüt olarak kabul etmemektir. Çin Sosyalizminin bir diğer özelliği, Avrupa dışında oluşan ilk Sosyalizm olmasıdır. Bu oluş strüktürel doğrultudan ve küresel alanda iki özellik yansıtmaktadır: Özelliğin ilki, din, düşünce ve davranış strüktürleri bakımından genellikle Asya ve özellikle Çinlilerin, felsefesi ve endividüalizmine (bireycilik) karşın Çin'de kollektif anlayış ve çoklukla “Asya Tipi” bir üretim biçiminin uzantılarına dayanan Pre – Kapitalist (kapitalizm öncesi) strüktürler egemen bulunmaktadır (Hamitoğulları, 1982, s.698).

İkinci özellik ise, “1949 yılında Çin endüstriyel üretim bakımından, 1913 yılı Rusya'sında bile, mutlak değer olarak çok daha düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Ayrıca Çin, Avrupa ve Japonya tarafından, yarı sömürge haline getirilmiş bulunduğundan, Çin'de Sosyalist oluş, sosyal olduğu kadar, Milliyetçi bir nitelik kazanmıştır. Adı geçen ve Avrupa'nın Sosyalist ülkelerinkinden farklı olan Çin'in bu strüktürleri doğal, beşerî ve dolayısıyla ekonomik nitelikteki diğer strüktürlerin de farklı olan nitelikleri doğrultusunda Çin Sosyalizmine, farklı bir biçim verecektir. Çünkü Çin Sosyalizmi, etno-santrik (ırk merkezci) unsurların farklı özelliklerinden başka ayrıca, ekonomik yoksulluğunun ötesinde, bir geniş boyut sorununu, oluşturmaktadır: Anımsamalı ki, yeryüzünde yaşamakta olan dört insandan biri, Çinli'dir. Sosyalist

sistem içinde yaşayan insanların 2/3'si de, Çin'de yaşamaktadır (Hamitoğulları, 1982, s.699).

Çin Devrimi, Sosyalizmi kurmanın ilk aşamasında, Sovyet modelini, örnek aldığı daha önce de belirtmiştik. İzlenen bir kalkınma stratejisi iyi sonuç vermediğinden, 1958'den itibaren yeni bir strateji uygulamasına geçilmiştir. 1960'larda oluşan tarımsal bunalım, Çin teorisyenlerini, ağır sanayiye dayalı bulunan kalkınma stratejisini gözden geçirmeye ve her şeyden önce, 700 milyon nüfusu olan bir ülkede tarımsal sorunu çözecek yöntemler aramaya zorlamıştır. 1949 yılında, Çin'in yeni hükümeti, 20 yıl süren bir savaşın yıkıntılarını onarmak, yeni bir Devletin temellerini atmak; ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve bunları Sosyalist bir süreç içinde oluşturmak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır (Hamitoğulları, 1982, s.699).

Son iki on yıllık dönemde ise, Çin'in ekonomik büyümedeki belirgin başarısı, ülkedeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında meydana gelen çarpıcı artışta önemli bir faktör olmuştur. Çin'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında hâkim grubun, denizaşırı bölgelerdeki çinliler olduğu çeşitli araştırmalarca ortaya konmuştur. Gerçekten de, Çin, bütün sanayileşmiş dünya bir durgunlukta iken, görülmeye değer bir büyüme kaydetmiştir. Yükselen Çin'in ekonomik büyümesindeki anahtar faktör, 1978'lerde başlayan reform ve açık kapı politikasını yürütmedeki başarısıdır. Özellikle, önemli bir ekonomik değişim meydana getiren bu politika, Çin'de yabancı yatırımlarda belirgin bir artışla sonuçlanmıştır. Bugün itibarıyla, siyasi alanda demokratik ve çoğulculuğa dayalı bir siyasal yapılanmanın dışında kalan ve hala tek parti iktidarı olan Komünist Parti otoritesi altındaki Çin'in yürütmekte olduğu piyasa sosyalizmi deneyimi, kendine özgü bir başarı öyküsü yaratmıştır (Fan, 1999, s.1).

3. GEÇİŞ SÜRECİNDE PARA VE MALİYE POLİTİKALARI

Piyasa ekonomisinin temel unsurlarından birisi mali politikalarıdır. İstikrarsızlığı önlemek ya da ekonomik gidişatı denetlemek ve gerektiğinde müdahale etmek için piyasa ekonomisinde, temel iki farklı politika aracına ihtiyaç vardır; vergiler ve kamu

harcamalarından oluşan maliye politikası ve faiz ve parasal unsurların kontrolünü sağlayan para politikası. Merkezi planlama döneminde, bu iki politika aracı da kullanılmamaktaydı. Bu nedenle, geçiş ülkeleri için gerekli altyapının oluşturulması bir zorunluluktur. Bu amaçla, para politikasının temel unsurları olan bankacılık, sermaye piyasası ve merkez bankası sistemi piyasa ekonomisine göre yeniden düzenlenmelidir. Maliye politikası alanında ise, bütçe, vergi sistemi ve bunlar kurumsal yapılarda uyulayıp denetleyecek ciddi anlamda reformlara ihtiyaç vardır (Işık, 2006, s.144- 145).

Devlet bütçesinin idari komuta ekonomisinde önemli bir rolü vardı. Ana dağıtım kararları yıllık bütçeye yansırđı, toplam üretimin ne kadarının özel tüketime, kamu tüketimine, yatırıma, savunmaya ve yönetime tahsis edileceği bütçede belirtilirdi. SSCB bütçesi toplamalı bütçeydi, tüm yönetim düzeylerinin cumhuriyetlerin, yerel yönetimlerin bütçeleri toplamından oluşurdu. Böyle olunca SSCB bütçesi ABD'nin bütçesinden daha kapsamlıydı, (ABD bütçesinde sadece federal gelir ve giderler yer alır). Sovyetler Birliğinde bütçe ABD'ne göre daha fazla önem taşıyordu. Bunun sebebi yatırımların çoğunluğunun doğrudan devlet bütçesinden finanse edilmesi ve toplu harcamaların (halk sağlığı, eğitim ve sosyal yardım) payının daha büyük olmasıydı (Başaran, 2001, s.1).

Tablo 2
SSBC Bütçesi 1931–1988

Gelirler toplamın %'si olarak

	1931	1934	1937	1940	1950	1960	1970	1978	1984	1988
Toplam vergi	46	64	69	59	56	41	32	32	30	24
Kardan kesintiler	8	5	9	12	10	24	35	30	30	37
Sosyal sigorta	9	10	6	5	5	5	5	5	7	8
Halktan alınan vergi	4	7	4	5	9	7	8	8	8	9
Diğer gelirler	33	14	12	19	20	23	20	25	25	22

Giderler toplamın %'si olarak

	1931	1934	1937	1940	1950	1960	1970	1978	1984	1988
Ulusal ekonomi	64	56	41	33	38	47	48	54	56	53
Sosyal/kültürel giderler	14	15	24	24	28	34	36	34	33	33
Savunma	5	9	17	33	20	13	12	7	5	4
İdare ve adalet	4	4	4	4	3	2	1	1	1	1
Diğer giderler	13	16	14	6	11	4	3	4	5	5

Kaynak: Başaran, Ali, SSCB'den Rusya Federasyonuna İntikal Eden Bütçe Açığı Sorunu, Maliye Politikaları 1985- 1995, Maliye Dergisi, 2001, Eylül- Aralık, S.138.

Bütçenin gelirler tarafındaki değişime baktığımızda 1931'den 1988'e muamele vergisi gelirlerinin yaklaşık yarıya indiğini, kar vergilerinin dört katı arttığını, sosyal güvenlik kesintilerinin aynı kaldığını, halk vergilerinin iki katına çıktığını diğer gelirlerin ise 1/3' oranında azaldığını görüyoruz. Bütçenin harcamalar tarafında ise 1931'den 1988'e şu değişiklikler olmuş, ulusal ekonomi harcamaları %10 oranında azalmış, sosyal kültürel harcamalar iki katına çıkmış, savunma aynı düzeyde kalmış, yönetim ve adalet harcamaları %17'ye inmiş, diğer harcamalar kalemi %8 azalmıştır (Başaran, 2001, s.2).

Geçiş sürecinde en önemli politika amaçları fiyat liberalizasyonu, özelleştirme ve ekonomik istikrar olduğu için bu süreçte mali politikalar ihmal edilmiş ve büyüme ve gelir dağılımı sorunları çözülememiştir. Merkezi planlı ekonomilerde dönüşüm ile birlikte yaşanan ekonomik çöküş bu bakımdan, kamu gelirlerinde azalmaya neden olmuş ve bütçe disiplini bozulmuştur. Durum böyle olunca yeni vergiler uygulamaya konulmuştur. Liberalizasyon ve özelleştirmenin yol açtığı gelir eşitsizlikleri mali politikalar ile önlenememiş, hatta makro ekonomik istikrarı sağlamak için uygulanan politikalar gelir ve harcamalar arasındaki dengesizliği artırmıştır. Aradaki dengesizliği kapatmak için ekonomiler, yüksek enflasyona neden olan para basma yolunu tercih etmek zorunda kalmışlardır (Dural, 2007, s.82- 83).

Mali politikaların üç esaslı ilgi alanı vardır. Birincisi, kamu harcamalarının finansmanının sağlıklı gelir kaynakları ile karşılanması ve böylece bütçe dengesinin korunması; ikincisi, bütçe dengesi için gerekli mali kaynakların enflasyona neden olmayacak yollardan sağlanması; üçüncüsü ise, vergi sistemi ve idaresinin yeni oluşmakta olan piyasa ekonomisinin gereksinmelerine karşılık verecek biçimde yeniden gözden geçirilmesidir. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ortaya çıkan mali krizler sadece etkin olmayan maliye politikalarının bir sonucu değildir. Aynı zamanda bütçe açıkları ve yüksek kamu borç stokunun artmasına neden olan unsurlar olarak; a) genel bütçeden yapılan transferlerin azaltılması, b) kamu mali yönetiminin zayıf olması, c) vergi sisteminin etkin olmaması, d) Sovyet tipi bütçe yönetiminin sürdürülmesi, olarak gösterilebilir(Sakınç, 2005, s.72–73).

3.1. Para Ve Bankacılık

Merkezi planlı ekonomilerden piyasa ekonomisine geçiş aşamasındaki ülkelerin karşı karşıya olduğu temel düzenlemelerden biri, sağlam ve etkin bir bankacılık sektörünün geliştirilmesi olmuştur. 1980'lerin başından itibaren, çok sayıda ülkede sistematik banka krizleri meydana gelmiştir. Bu krizlerin en önemli nedenleri istikrarsız makroekonomik yapı, bankacılık sektöründe etkin denetim ve gözetim yapılamaması, yasal düzenlemelerin yetersiz olması, ödemeler sistemi gibi mali altyapı unsurlarının güvenilir olmaması, risk değerlemesi ve yönetiminde kredi kültürünün oluşmamasıdır (Şimşek, Ural, 2002, s.308).

Merkezi planlı ekonomik sistemde banka sistemi, bütçe süreci üzerinde merkezi bir kontrol gücüne sahiptir. Bankanın kontrol yetkisi, harcama birimlerine kaynak aktarması için hükümete pratik bir yol sağlamıştır. Geçişin ilk yıllarında para ve bankacılık alanında hızlı bir şekilde gelişme gerçekleşmiştir. Kamu bankalarının bazıları özelleştirilmiş, yabancı bankaların girişine izin verilmiştir. AB'ye uyum çalışmaları ile finansal sisteme getirilen liberalizasyon ve özelleştirmeler, bankacılık sektörüne yabancı katılımını artırmıştır (Dural, 2007, s.83).

Geçişin yaşandığı ilk yıllarda fiyatların serbest bırakılmasını, enflasyon oranlarının ani yükselişi takip etmiştir. Aşırı para arzına bağlı olarak ortaya çıkan enflasyon sorununu giderebilmek için bu ülkelerde, istikrarlı bir para politikası oluşturmak gerekmektedir. Genellikle bu amaca sadece yüksek değerlenmiş paranın değerinin düşürülmesi veya yeni bir isimle yeni bir paranın tedavüle sokulduğu para reformuyla ulaşılabilir (Yıldırım, Bakırtaş, Yılmaz, 2005, s.326). Para reformunun sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için belli kurumsal hazırlıkların yapılması gerekir. Ayrıca bağımsızlığı sağlanmış bir merkez bankasının da olması gerekir. Merkez bankacılığı, piyasa ekonomisi çerçevesinde işlevini yerine getirmeye başlamış ve para, hesap birimi olmaktan daha çok değişim ve tasarruf aracı işlevi için kullanıma konulmuştur. Faiz oranları ise, piyasa kuralları çerçevesinde kullanılmaya başlanmıştır. 1992'de, özellikle Merkezi Avrupa ülkelerinden başlayarak birçok ülkede menkul kıymet borsalarının kurulduğu görülmektedir. Ülkelerde bazıları geçişin ilk yıllarında, yeni para birimlerini tanıtip kullanmaya başlarken, aynı anda Rubleyi kullanmaya da devam etmişlerdir. Bu durum ise, geçişin ilk yıllarına ait verileri etkilemektedir (Dural, 2007, s.83).

Sonuç olarak, bankacılık ve finans sisteminin iyileştirilmesi üç adımda sağlanmalıdır. Bunlar; bütçe kısıtlamalarının artırılması, kurumsal reformların gerçekleştirilmesi ve borç yönetimi konusuna önem verilmesi olarak gösterilebilir. Fakat bu reformların hükümet ile işbirliği içinde yürütülmesi şarttır. Bu alanda yapılan reformlar; bankaların özelleştirilmesi ve tek banka sisteminden, döviz kuru ayarlamalarından sorumlu ve ülke içindeki diğer ticari bankalara destek sağlayan merkez bankalarının oluşturulmasıdır (Güzel, 2008, s.31- 32).

3.2. Faiz Oranları Ve Sermaye Piyasaları

Üretim faktörleri üzerinde özel mülkiyetin olduğu bir sistemde, tasarrufların yatırımcılara ve sermaye piyasalarına aktarılması, sermaye hareketlerinin en karlı şekilde yönlendirilmesi sermaye stoklarının rasyonel değerlendirilmesi ve finansal varlıkların güvenli ortamda alınıp satılabilmemesinin sağlanması için bankaların olması

gereklidir. Geçiş ekonomisinin uluslararası sermaye hareketlerinden faydalanabilmesi, finansal piyasalarda güven veren ve geçiş sürecini başarıyla sürdüren, yüksek karlılığı sağlayan ve genel faiz oranlarının (büyük oranda sermaye kıtlığı olması durumunda) diğer piyasa ekonomilerinden yüksek olması halinde mümkündür. Öbür taraftan ülke geçiş sürecinde politik olarak istikrarlı değilse ve finansal piyasalara güven vermiyorsa, ülkenin döviz oranları üzerinde baskı meydana gelecektir. Ayrıca ekonomide ve politikada krizler çıkmadığı sürece yabancı sermaye çekilerek geçiş süreci daha hızlı bir şekilde atlatılacaktır (Dural, 2007. s.84- 85).

3.3. Fiyatlar Genel Düzeyi Ve Ücretler

Geçiş ekonomilerindeki iktisadi dalgalanmaların en belirgin olanları, geçiş sürecindeki üretim ve fiyat hareketleri olmuştur. Geçiş ekonomileriyle ilgili ekonomik literatür, enflasyonla mücadele konusunda iki önemli soru üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birincisi; geçiş sürecinde enflasyonla mücadelenin ne hızla gerçekleşebildiği, ikincisi de; enflasyonla mücadelenin üretim üzerindeki etkisinin ne olacağı sorularıdır. Carlo Cotarelli ve Peter Doyle tarafından yapılan araştırmaların sonuçları, enflasyonla mücadelenin pek çok geçiş ekonomisinde oldukça hızlı ilerlediğini ortaya koymaktadır. Ortalama enflasyon oranının Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1992 yılında %84'ten 1995 yılında %9'a düştüğü görülmüştür. Geçiş ekonomilerinin tümü açısından bir değerlendirme yapıldığında, genel olarak enflasyonla mücadele sürecinin Baltık ülkeleri, Rusya Federasyonu ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinde daha hızlı ilerlediği görülmüştür. Bu ülkelerde 1992 yılında ortalama %1.210 olan fiyat artış oranlarının 1995 yılında ortalama %60'a gerilediği görülmekte ve bu iki grup ülkenin enflasyon oranları açısından 1997 yılı itibariyle %11-12 düzeylerinde aynı noktaya geldikleri saptanmıştır. (Demir, 2002).

Bilindiği gibi, geçiş ekonomilerinde merkezi ekonomik planlama mikro ve makro seviyede yapılmaktaydı. Devlet üretim miktarını, fiyatlar genel düzeyini ve ücret seviyelerini kontrol eden bir mekanizma görünümündeydi (Altay, 2002- 2003, s.14). Bu bakımdan planlı ekonomide fiyatlar marjinal maliyete göre değil, planlama ofis ve polit

büronun inisiyatifinde onların istediği şekilde belirlenmiştir. Piyasa ekonomisinde, talep ve faktör tahsisi fiyatlara dayandığından mal piyasasını oluşturmak ve fiyatları serbest bırakmak oldukça önemlidir. Ayrıca tekelleşmeyi ve haksız rekabeti önlemeye yönelik kurumlar oluşturulmalıdır. Durum böyle olunca, sosyalist dönemin firmaları rekabet edememekte ve bu nedenle onlara etkin rekabet için bir fırsat tanınmalı ve belli bir dönem için sübvansede edilmelidir. Genel fiyat seviyesini dengede tutabilmek için, merkez bankası hükümetten bağımsız olmalıdır ve fiyat istikrarını sağlayabilmek için etkin bir para politikası uygulanmalıdır (Dural, 2007, s.85).

Yine geçiş süreci ücret adaletsizliğine ve işsizliğe yol açmıştır. Ancak bu sorunlar çok iyi hedeflenmiş sosyal transfer sistemiyle çözülmeye çalışılarak, gelir adaletsizliği hükümet tarafından hafifletilmiş, ayrıca diğer pazar ekonomisi merkezli reformlar ve girişim özgürlüğü için yeniden yapılanma kolaylaştırılmıştır. Burada önemli olan, geçiş ekonomilerinin “eski” piyasa ekonomilerinden her şeyi kopyalamadan, kendi zayıf noktalarına göre çözümler bulmaları gerekmektedir (Kalça, 2003, s.4).

Macaristan’da (Budapeşte) faaliyet gösteren Database Central Europe araştırma kuruluşunun 2002 yılının son üç aylık dönemi için derlediği veriler, bazı MDA ve BDT ülkelerindeki aylık brüt giydirilmiş ücret düzeylerini, genel ortalamalar olarak ve kambiyo kuruna göre ABD doları bazında görmemizi sağlamıştır. Verilere göre, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Estonya, Slovakya, Litvanya, Letonya, Romanya, Rusya, Bulgaristan, Kazakistan ve Ukrayna’dan oluşan 12 ülkede ortalama aylık brüt giydirilmiş ücret düzeyi 218 dolardır. (İlter, 2004).

3.4. Vergi Politikaları

Planlı ekonomilerde vergi sisteminin kapitalist ülkelerdeki uygulamalardan çok farklı olduğu bilinmektedir. Vergi yapısı oldukça karışık ve farklı olmakla birlikte bu ülkelerin gayri safi milli hâsıla (GSMH) toplamı içinde önemli oranlara ulaşması da hayli ilginçtir. Ekonomideki üretim kararlarına devlet karar verdiği için gerçekte vergi toplama gereğinin olmaması gerekmektedir. Bununla birlikte, devlet işletmeleri, işçiler

ve bazı işletme kazançları da vergilendirilmekteydi. Fakat toplanan vergilerin çoğunluğu gizli vergi niteliğindedi. Devlet organlarının ihtiyaç duyduklarında vergi oranlarını sıklıkla değiştirdikleri ve zor durumdaki bir kamu teşebbüsü için vergi oranlarını kolaylıkla düşürülebildikleri de ileri sürülmektedir (Altay, 2002- 2003, s.24).

Geçiş ekonomilerinde vergilerin yasallığı ve etkinlikleri arasında bir orantı kurarak bu ilişkinin vergi hâsılatı üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak için yapılan bir çalışmada, geçiş ekonomilerinin vergi hâsılatındaki etkinsizliğinin temel nedeni olarak “vergi idarelerinin gelişmemişliği” ile “vergi toplama gücünün yetersizliği” gösterilmektedir. Geçiş ekonomilerinin mali disiplini sağlayamamalarının nedenlerinden biri, kamu gelirlerinin yetersizliği, vergi mükellefleri ve vergi idareleri arasındaki ilişkilerin geliştirilememesi olduğu bilinen bir gerçektir (Altay, 2002- 2003, s.26). Bu bakımdan piyasa ekonomisine geçişte, özelleştirme, fiyatların serbest bırakılması, kamunun ekonomi ve diğer gerekli tüm faaliyetler üzerindeki etkisinin sınırlandırılması gibi süreçlerin yanı sıra, modern bir vergi sisteminin ortaya konulması çok önemlidir. Verimli ve bütünsel bir vergi sisteminin kurulmasında etkin çalışan bir vergi idaresinin payı azımsanmayacak derecededir. Geçiş sürecindeki ülkelerin karşılaştığı en ciddi ve karmaşık sorunlardan birisi de vergi idaresinin yeniden yapılandırılmasıdır (Gökbunar, Utkuseven, 2007, s.64- 65).

Tüm geçiş ekonomileri, piyasa ekonomisi sürecinde yer almalarıyla birlikte vergi idarelerinin yapısından kaynaklanan ciddi sınırlamalar nedeniyle kamu gelirlerinde ani ve hacimli açıklarla karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla bu sürecin sonunda söz konusu ülkelerin GSYİH rakamları terk ettikleri devletçi ekonomi dönemine göre oldukça küçülmüştü. Bu olgu, bumerang etkisi yaratarak çoğunluğu devlet mülkiyetinde olan büyük firmalardan toplanan vergi gelirlerinin azalması sonucunu doğurmuş, ortaya çıkan bu olumsuzluk çoğunlukla küçük ve orta boy girişimlerin vergi yükleri arttırılarak telafi edilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. Bu durum, vergi oranlarının yükseltilmesi ve sıklıkla yeni vergilerin yürürlüğe konulması için baskı oluşturmuştur. Vergi sisteminde yama olarak adlandırılan bu değişiklikler, büyük ölçüde, vergi idaresinin varolan vergileri toplamasındaki verimsizliğinden kaynaklanmıştır. Bu durum yeni vergilere, vergi

sisteminde değişikliklere ve neredeyse sürekli vergi reformlarına ihtiyaç doğurmaktadır. Geçiş ülkelerinde gelir vergisi önem kazanmaktadır. Vergi mükellefleri bu tip vergilendirmeye alışkın değildirler ve ilk karşılaştıklarında bu vergiyi aşırı bir yük olarak algılamışlar. Hatta bu ülkelerin vatandaşları vergi ödemeye hiç alışkın değildirler. Dolayısıyla politik kararları üreten vergi idaresi ya da görevlileri, vergi kaçakçılığı/vergiden kaçınma girişimlerini öngörebilmeli ve vatandaşlarının dürüstlüğünü sorgulamayacak bir vergi sistemi ile bunu destekleyecek bir vergi idaresini oluşturabilmelidirler (Gökbunar, Utkuseven, 2007, s.65).

Bir diğer önemli konu da vergi idaresinin etkinliğidir. Bir piyasa ekonomisinde vergi idaresinin etkinliği, çok sayıda vergi mükellefinin vergilere ve vergi idaresine gönüllü olarak uyum göstermelerine bağlıdır. Çoğu geçiş ekonomileri, uyum sorunlarıyla ilgilenmeye ve tümüyle daha iyi gelir performansına sahip modern bir vergi idaresi meydana getirmeye henüz başlamışlardır. Bir ilk adım, işin organize edilmesini yeniden yapılandırmaktır. Geçiş ekonomilerinde vergi idareleri, tahsil, kayıt, denetim, yaptırım gibi fonksiyonel ilkeler göz önünde bulundurularak şu kategorilerden herhangi birine göre organize edilmektedir (i)-mükellefiyet tipi, (ii)-vergi tipi, (iii)-ekonomideki girişimlerin tipi. (Gökbunar, Utkuseven, 2007, s.65).

Sonuç olarak geçiş ekonomilerinde yeni vergi idaresi ve vergi sistemine mükelleflerin uyumunu sağlayabilmek için öncelikle geniş kapsamlı ve düşük oranlı basit vergilerin yürürlüğe konulması yararlı olacaktır. Her ne kadar ihtiyaç duyulan örgütsel ve teknik yardım kolaylıkla yabancı uzmanlardan sağlanabilecek olsa da, vergi idaresinin başarılı bir biçimde reformu için ülkeye ait şart ve durumları daha iyi anlayıp şekillendirebilecek, bilgi açısından kendi kendini besleyebilecek yerel uzmanlara ihtiyaç vardır. Vergi idareleri, dünya ekonomilerinin küreselleşmesinin beraberinde getirdiği fırsat ve tehditleri göz önünde bulundurmalıdır. İletişim devrimi vergi idaresine işlemlerinin etkinliğini arttırmak açısından yeni olanaklar sağlamaktadır. Ancak bu yeni teknoloji, vergi aşınması ve vergiden kaçınma konularında mükelleflere yeni fırsatlar da sunmaktadır. 21. yüzyılda vergi idarelerinin uğraşı alanlarını, bir yandan internetin potansiyel etkinlik kazançlarını nasıl arttıracaklarını bulmaya çalışmaları, diğer taraftan

bu yeni teknolojilerin gelişimini kösteklemeksizin gelir tabanlarını korumaya gayret etmeleri oluşturacak gibi gözükmektedir. (Gökbunar, Utkuseven, 2007, s.69).

3.5. Borçlanma Politikaları

Geçiş sürecinin en belirgin özelliklerinden birisi de, kuşkusuz dış ekonomik ilişkilerde yaşanan köklü değişimlerdir. Merkezi planlama sistemi altında piyasa ekonomileri ile sınırlı dış ekonomik ilişkilere sahip ülkeler, piyasaya geçiş süreci ile birlikte dünya ekonomisine uyum sağlamaya başlamışlardır. Bu bakımdan, geçiş ekonomileri içinde yer alan düşük gelirli ekonomilerin önemli yapısal bütçe açıklarıyla sık sık karşılaştıkları görülmektedir. Uzun süre bu açıkların azaltılacağı beklentisi, çok düşük üretim hacmi ile birleşince kronik açıklar meydana gelmiştir (Meriç, 2001, s.3). Ekonomilerde dış borçlanmasının başlıca sebebi olarak, özellikle büyüme teorilerinde, en basit şekliyle üretim artışının sağlanabilmesi için teknolojik gelişmenin, faktör miktarının veya her iki etkenin de yükseltilmesinin gerekliliğine vurgu yapılır. Bu çerçevede, faktör stoku içerisinde ülkelerin genellikle emeğe göreceli olarak daha fazla sahip oldukları; buna karşılık sermaye birikimlerinin yetersizliği içinde oldukları açıktır. Üretim ve özellikle başta işgücü verimliliğinin artırılabilmesi için sermaye gereksiniminin kalkınmanın dinamikleri içerisinde yer aldığı bir yapıda, ekonomik gelişmenin şartı, sermaye birikimi ile paralellik arz etmektedir. Sermaye yetersizliğinin ulusal kaynaklarla aşılamadığı durumda ise dış kaynak temini arayışları artmaktadır (Emsen, Karaköy, Yalman, 2008, s.46).

Diğer taraftan dünya ekonomisinde küreselleşme eğilimleri bağlamında en başta sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ve bu fikri besleyen finansal birikimin yatırım arayışları, az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin kaynak ihtiyacını karşılayan standart reçete halini almıştır. Kaynak temininin gerekliliği konusunda, hem tasarruf yetersizliğinin hem de döviz yetersizliğinin dış kaynak gereksinimini doğuracağı bilinmektedir. Bu ekonomilerde ikiz açık olgusundan kaynaklanan tasarruf açığı kapatılsa bile, özellikle ihracatta istikrarsızlıklar ve yetersizliklere karşılık; sermaye ve teknoloji ithali çerçevesinde döviz açığı sorunu belirginleşmektedir. Döviz açığı sorunu

da az gelişmiş ülkeleri dış borçlanmaya iten önemli bir faktördür (Emsen, Karaköy, Yalman, 2008, s.46) . Bu nedenle, uygulamaya konulan yapısal reformların sonucunda ortaya çıkan bütçe açıklarını finanse etmek, ithalatın finansmanına kaynak temin etmek ve ucuz uluslararası finansman kaynaklarından faydalanmak amacıyla dış borcu yoğun olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu ülkelerde, çeşitli zamanlarda borç krizlerini yaşayan diğer gelişmekte olan ülkeler gibi aynı yol kullanarak, dış borçlanmaya ağırlık vermişlerdir. Diğer taraftan, ülke içinde yeterince özel sermaye yapısının olmaması da, bu ülkeleri dış borçlanmaya itmiştir. Ayrıca IMF'in de bu ülkelerde geçişi sağlama amaçlı olarak devreye girmesi ile birlikte dış borçlanmanın yolu açılmış olmaktadır (Meriç, 2001, s.4).

Bütçe açıklarının finansmanında yoğun olarak dış borçlanma kullanılır olmuştur. Borcun hemen hemen bütün gelişmekte olan ülkelerde çıkan kartopu etkisi, geçiş ülkelerinde de bir müddet sonra görülmeye başlamış, dış borçları ödemede refinansman politikaları gündeme gelmiştir. Son yıllarda –Kazakistan hariç- yabancı sermaye gelişi yavaşlamış, ihracattaki nisbi düşüşler, turizmden istenilen gelirlerin sağlanamaması vb. etkiler de dış borç ödeme sorununun daha da ağırlaştırmıştır (Meriç, 2001, s.4).

Geçiş ekonomilerinin dış borçlanma konusunda uzun vadeli ve sürdürülebilir borçlanma politikaları yerine, kısa dönemli yaklaşımlar sergiledikleri, borçlanmayı her zaman verimli yatırım alanlarında kullanmadıkları belirtilmektedir. Diğer taraftan bu ülkelerdeki mali disiplin yetersizliğinin de dış borçlanmayı olumsuz etkilediğini belirtmeliyiz. Özellikle bu ülkelerin hem kendi aralarında hem de Rusya ile olan dış ticaret ilişkilerinde ihraç ettikleri malın parasını almada çok büyük zorluklar yaşamakta, bunun sonucunda borç ödemede zorlanmaktadırlar. Özellikle Türkmenistan ve Kırgızistan'ın, bu konuda en çok mağdur olan ülkeler arasında geldiği görülmektedir (Meriç, 2001, s.5).

4. ÖZELLEŞTİRME VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1980’li yıllarla birlikte yeni dünya düzeninin gerektirdiği reformlardan biri, özelleştirme reformudur. Bu yıllarda ABD ve İngiltere’de kapitalizmin yeni bir ideolojisinin iktidara geldiğini ifade eden Albert, bu ideolojiyi “Pazar iyidir, devlet kötüdür” şeklinde özetliyor (Güzelsarı, 2007, s.73). Özelleştirme, genel olarak devletin iktisadi hayattaki faaliyetlerinin sonlandırılması suretiyle serbest piyasa ekonomisinin tesisidir ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak bütün uygulamaları kapsar. Daha dar anlamda ise, devletin müteşebbis olarak ekonomide yer alması sonucunda ortaya çıkan kamu girişimciliklerinin yani Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir (Tandırıcıoğlu, 2002, s.198).

Özelleştirmenin kuramsal çerçevesi ile uygulanan bütçe politikası arasında yakın ilişki vardır. Bu ilişki iki şekilde ortaya çıkmaktadır; birincisi devlet, kredi sıkıntısı çeken ve iflasın eşiğine gelen kamu firmalarının kontrolünü sağlıklı yapamamaktadır. İkincisi ise, politik müdahaleler yolu ile firmaların zarar etmesine neden olunmuştur. Bu sebeple, kamuya ait kurumların, özel mülkiyete devri anlamına gelen özelleştirme, geçiş sürecinin ilk yıllarında etkinliğin sağlanması ve gelirin artırılması için gerekli şartların en önemlisi olarak görülmekteydi (Işık, 2006, s.148).

Özelleştirme sadece girişimlerin yeniden yapılandırılması için değil aynı zamanda piyasa ekonomisinin ve demokrasinin de gelişmesi için hayati önem taşımaktadır. Özelleştirme ve demokratikleşme arasındaki ilişki çok yakındır, çünkü politik ve ekonomik gelişme genellikle birlikte yürür, bununla birlikte kısa vadede girişimlerin performansı için özelleştirme daha az önemli olabilir, çünkü kamu mülkiyetli girişimler bile maliyetleri azaltabilir. Özelleştirmenin kalitesi – bunun anlamı daha açık mülkiyet hakları, daha iyi özelleştirme yanlısı hükümet ve daha fazla şeffaflıktır – özel girişimlerin GSMH’nın 2/3’ne yakın bir kritik noktaya gelmeden iyileşmiş görünmemektedir (Meriç, 2002, s.146).

Geçiş ekonomilerinde uygulanan özelleştirme ile mülkiyet yapısının değiştirilmesi yanında kamu işletmelerinde düşük verimliliğin, piyasa ve fiyat sinyallerini algılamadaki yetersizliğin kaldırılacağı varsayılmaktaydı. Özelleştirmenin,

rekabeti arttıracığı ve rekabet baskısı altında özel şirketlerin kamu işletmelerine göre kaynak kullanımında daha etkin davranacağı, nispi fiyat yapısına göre üretim maliyetlerini minimize edeceği, piyasa sinyallerine göre de üretim miktarını ayarlayacağı beklenmekteydi (Şari, 2006, s.19).

Özelleştirmenin bir diğer amacı da bütün boyutlarda üretim etkinliğini artırmaya olanak sağlayan koşulları yaratarak üretim maliyetlerini azaltmak (birim emek maliyetleri dâhil), ürün kalitesini ve çeşitliliğini geliştirmek, yenilikçi bir hareket geliştirmek, olası kar temelli yatırımları teşvik etmektir. Kamu şirketlerinde mevcut olan yönetimden daha iyi bir yönetimin uygulanması, bu şirketlerin rekabetçi, baskılara tabi tutulması, satılmalarının ardından sıkı bütçe kısıtlamaları temelinde, üretimde statik etkinliğin artırılmasına yardım edebilir. Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının bulunması, piyasaya giriş ve çıkışlarda ve dış korumacılıkta engellerin az olması özelleştirme aracılığıyla geçiş ekonomilerinde tahsis etkinliğinin artmasına yol açabilir (Şari, 2006, s.20)

Piyasa ekonomisine geçişte özelleştirme, devlete gelir sağlaması bakımından da yapılmaktaydı. Geçiş ekonomileri yönetimleri devlet bütçesini dengelemede ve gelirleri artırmada zorluklarla karşı karşıya kaldıkları için, özelleştirme ile gelirleri artırma yoluna gitmekteydiler. Devlet mülkiyetinde bulunan varlıkların ve firmaların piyasada oluşan fiyatlardan daha yüksek bir fiyattan satılması, ya da varlıkların özelleştirilmesinden sağlanan gelirlerin özelleştirme için yapılan harcamalar tarafından tümüyle emilmemesi durumunda devlet gelirlerinin artırılabilmesi mümkün olabilir (Şari, 2006, s.20).

Bunlarla birlikte eski sosyalist ülkeler, mevcut iktisadi devlet tekellerinin yol açtığı sorunlardan kurtulmak için serbest piyasa ekonomisine geçişi ve bu amaçla özelleştirme uygulamalarına başvurma yolunu seçmişlerdir. Bu ülkelerde siyasi yapıdaki dönüşümün ekonomik yapıya yansımalarının ilk adımı devlet mülkiyetinde olan işletmelerin özelleştirilmesidir. Ekonomik ve sosyal yapının en temel belirleyicisinin devlet olduğu bu toplumlarda özelleştirme, salt ekonomik anlamda reform değil, aynı zamanda her şeye hâkim olan bu merkezi varlığın muazzam gücünün azaltılması ve

genel anlamıyla da toplumsal süreçlerde “devletsizleştirme”yi ifade ediyordu (Tandırcıoğlu, 2002, s.204).

Geçiş ekonomileri olarak nitelendirilen ülkelerin hepsinde piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve özelleştirme eylemini gerçekleştirmek yönünde bir arzu söz konusu olsa da bu ülkelerin hepsi aynı başarıyı gösterememiştir. Çünkü bu ülkelerin başlangıç şartları bir birinden farklıdır. Dönüşüm sürecindeki ülkeleri genel olarak ele aldığımızda, MDA ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri’nin, uyguladıkları reform hareketlerinde AB’ne tam üyeliğe aday konumuna ulaşacak kadar başarılı oldukları, ancak Türk Cumhuriyetlerinin uyguladıkları dönüşüm programında beklenen başarıyı gösteremedikleri yaşanan on yılın muhasebesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Tandırcıoğlu, 2002, s.204).

Yabancı sermaye, dışarıda yerleşik durumda bulunan kişi ve kuruluşların ülke içinde mali ya da fiziki yatırım yapmaları ya da ticari faaliyette bulunmalarınıdır. Yabancı sermaye yatırımları bir ülkenin sabit sermaye stokunun artmasına katkıda bulunması, teknoloji ve işletme bilgisi getirmesi, istihdam yaratması ve rekabeti geliştirmesi, ödemeler dengesi açığını azaltması, iç piyasaya dinamizm kazandırması, teknik eleman ve yönetici açığını azaltması ve istihdam olanaklarını arttırması yönüyle katkıda bulunmaktadır. Bu nedenlerle dünyadaki genel eğilim, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik yönündedir. Küreselleşme sürecinin sonucu olarak ülkeler, yabancı sermayeyi teşvik yönünde idari ve yasal düzenlemeler yapmaktadırlar. İfade ettiğimiz bu katkıların ülke ekonomisi için önemi oldukça büyüktür (Tandırcıoğlu, 2003, s.105). Bu bakımdan sermaye akımları uluslararası ekonomi politişinin en önemli konusu haline gelmiştir. Dolayısıyla kapitalist sistemdeki gelişmeler ve dünya ekonomik sistemindeki değişmeler ulus devletleri kendi ekonomilerini daha liberal bir yapıya kavuşmaya itmiş ve 1980’lerde korumacılığın kalkması ve Doğu Blok’unun yıkılmasıyla birlikte dünya ekonomisi sermaye hareketleri açısından daha liberal bir yapıya kavuşmuştur. 1990’lardan sonra finansal serbestleşmenin artması, sermaye hareketlerinin dünyadaki mal ticareti artışına göre çok büyük oranlarda olmasını sağlamıştır (Şari, 2006, s.22).

Gelişmekte olan ülkelerde merkezi planlamanın zayıflayarak piyasa ekonomisine geçişin hızlanmasıyla birlikte teşvik politikalarının kapsamının da daralacağı ve genel ekonomi politikası içindeki göreceli gücünün zayıflayacağı yönünde bir gelişme beklenmekteydi. Ancak, piyasa ekonomisine sonradan geçiş yapan bazı ülkelerin yatırım ve iş ortamı açısından cazip konuma gelerek, uluslararası alanda hareket eden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla pay almak için teşvikleri yoğun olarak kullanmaları, bu beklentileri değiştirmiştir (Candemir, 2009, s.670).

Gelişmiş ekonomilerin genel anlamda klasik/neo-klasik iktisat orijinli olarak ileri sürdürdükleri küreselleşme süreci, 1990'lardan sonra giderek artan biçimde geçiş ekonomileri açısından da önem ve hız kazanmaya başlamıştır. Dış dünya ile olan ticaretlerinde sürekli açık veren geçiş ekonomileri kalkınmanın finansmanı için ihtiyaç duyulan sermaye ve döviz açığı, bu ülkeleri kısa süreli sermaye akımları ve portföy yatırımlarına oranla daha sağlam bir araç olarak gördükleri yabancı sermaye yatırımları cezbedici politikaları yoğun bir şekilde uygulamaya yönlendirmiştir. 1990'lardan sonra yabancı yatırımların etkileri üzerine yoğunlaşan literatür, yabancı sermaye yatırımlarının faktör fiyatları (özellikle ücretler), faktör verimlilikleri, bilgi ve teknoloji transferi, ev sahibi ülke ihracatı ve büyüme etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır (Değer, Emsen, 2006 s.134).

Diğer taraftan 1990'lardan sonra "açıklık ve şeffaflık" politikalarını benimseyen geçiş ekonomileri, yabancı sermaye yatırımlarını çekebilme yarışına oldukça geç bir zamanda başlamışlardır. Süre olarak bu yarışta geç kalmalarının yanı sıra geçiş sürecinin ilk 5 yılında bütün ülkeler için önemli sosyo-ekonomik sıkıntıların yaşanması, yabancı sermaye yatırımları açısından bu ülkelerin tercih edilmeme sebepleri arasında sayılmıştır. Bununla birlikte başta MDA ülkeleri olmak üzere, geçiş ekonomilerinin 1995'lerden sonra yakaladıkları politik ve ekonomik istikrar ile özelleştirme uygulamaları, geçiş ekonomilerini yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmiştir. Diğer taraftan MDA ülkelerinin küçük ve hammaddeye dayalı ekonomi niteliğinde olmaları ve hala daha politik-siyasi istikrarı yakalayamamış olmaları ise, yabancı sermaye

yatırımları açısından bu ülkelerin yeterince tercih edilmemesine yol açmıştır (Değer, Emsen, 2006 s.134- 135).

Geçiş ekonomilerinin tamamı için yapılan araştırmaların tahmin sonuçlarında, ekonomik büyümeye katkı açısından yabancı sermaye yatırımlarının geçiş ekonomileri için hayati öneme sahip bir faktör olduğu gözlenmiştir. MDA ve BDT ülkeleri ayırımında ise yabancı sermaye yatırımlarının etkisi, istatistikî açıdan farklılaşmaktadır. MDA ülkelerinde yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik büyümenin dinamik güçlerinden birisi olduğu; BDT ülkelerinde pozitif işaret taşımaya rağmen, istatistikî bakımdan anlamlılığı bulunmamıştır. Bu sonuç, yabancı sermaye yatırımlarının siyasi istikrarı yakalamış, gelişmiş ülkelere hem coğrafi hem de sosyokültürel olarak yakın ve belirli bir kalkınmışlık düzeyine sahip ülkelerde bilgi ve teknoloji yayılımı vasıtasıyla ekonomik büyümeyi ateşlediği anlamına gelmektedir. BDT ülkeleri için yabancı sermaye yatırımlarının arzu edilen büyüme etkilerini ortaya koyabilmesi için başta politik ve ekonomik istikrarın sağlanması önem arz ederken, uygun yatırım ortamı için gerekli altyapı ve beşeri şartların tesis edilmesi de gerekmektedir (Değer, Emsen, 2006 s.135).

Son olarak, geçiş ekonomileri içerisinde yer alan ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına hala bir sömürü aracıymış gibi bakan yaklaşımların bir an önce değiştirilmesi sağlanmalıdır. Eğer yabancı sermayenin yatırım yapmasını sağlayacak önlemler alınmaz ise bu sermaye, farklı bölge ve ülkelere kaçabilecektir. Bu sebeplerle geçiş ülkelerindeki doğrudan yatırımlar teşvik edilmeli ve önündeki engeller kaldırılmalıdır. Böylelikle gelen firmalar aracılığıyla milli ekonominin büyümesi, bu firmaların bilgi ve birikimlerinden faydalanmak, piyasa ekonomisinin olmazsa olmaz koşulu olan rekabet koşullarına uyum sağlamak, ekonomiye sağlam kaynaklarla destek sağlamak mümkün olacaktır. Ülkelerin yatırım miktarını artırmak için borçlanmaya olan ihtiyacını azaltacaktır. Daha bu ve buna benzer birçok fayda sıralanabilir. Önemli olan bu ülkelerin istikrarlı bir biçimde ve bu gerçeklerin farkında olarak politikalarını sürdürmeleridir (Tandırcıoğlu, 2003, s.125).

5. GEÇİŞ SÜRECİNDE FİRMALARA YAPILAN SÜBVANSİYONLAR

Sübvansiyon, hükümet veya herhangi bir kamu kurum veya kuruluşu tarafından mal ve hizmet üretimine ya da tüketimine yapılan mali bir katkı ya da başka bir ifadeyle, hükümetler tarafından üretici ve tüketicilere dolaylı veya dolaysız olarak parasal birimlerle ifade edilen ve ölçülebilen belirli bir faydanın sağlanması olarak tanımlanabilir. Sübvansiyonlar, ekonomide üç temel etkide bulunur: Öncelikle nispi fiyatları değiştirerek kıt kaynakların sektörler arasında yeniden dağılımına yol açar. Kaynakların sübvansiyonlar yoluyla belirli sektörlerle aktarılması bu sektörlerin suni olarak korunmasına neden olur. Dış rekabet açısından zayıf olan ihracat veya ithal ikamesi sanayi dallarının sübvansiyon dışındaki koruma araçları ile de korunması durumunda bir yandan daha fazla vergileme yoluyla kaynakların yeniden tahsisine yol açarak ekonomik etkinliği bozarken öte yandan ülke refahının reel olarak azalmasına neden olur. Sübvansiyonlar, gelir dağılımını vergi ödeyenlerden sübvansiyonlardan doğrudan yararlananlar lehine değiştirerek gelir transferine yol açar (Aktan, Vural, 2002, s.22- 23).

Vergi reformunun, finansal disiplin ve sübvansiyonlar üzerine önemli etkileri söz konusudur. Merkezi planlama sisteminde, kamu işletmeleri gevşek bütçe politikasıyla idare edilmekteydiler, firmalar iflasa karşı devlet garantisine sahiptiler ve geniş sübvansiyon ve kredi imkânları altındaydılar (Işık, 2006, s.140). Dolayısıyla merkezden gelen finansal sübvansiyonlar varolan sanayilerin ayakta kalabilmesi için önemliydi. Bu bakımdan, geleneksel ekonomik bağların kopması sonucu ekonomik kaos ortaya çıkmıştır. Örneğin Polonya'nın tüm iktisadi üretiminin %25'i COMECON sistemi çerçevesinde Rusya'ya yapılan satışlara bağımlıydı. Bu durum tüm Sovyet Bloku'ndaki diğer ülkeler için de geçerliydi. Yine Ukrayna'nın Rusya'ya bağımlılık oranı %40'lara varıyordu. Beyaz Rusya için ise bu oran %60'lara tırmanıyordu. Rusya otomobil üretmek istediğinde kullanılan hammaddenin %30'luk kısmı uydu ülkelerden gelmekteydi. Moskova'daki merkezi planlamacılar uydulardaki üretimin bir gecede ortadan kalkabileceğini akıllarına bile getirmediler. Sonuçta Rusya'nın tüm üretim sistemi kalıcı ve öldürücü bir darbe yedi. Sadece %70'i imal edilmiş bir mal neye yarar? Yani bir gemi üretilmiş ama düzensiz. (Kalça, 2003, s.2)

Hükümet yardımı olmadan bir takım firmaların iflasa gideceği ve ortadan kaybolacağı bir gerçek olmakla birlikte sübvansiyon bir çeşit adaletsiz rekabettir. Bu bakımdan, geçiş aşamasında yapılması gereken reform ve politikaların etkin bir şekilde yapılamaması, yapılanların uygulanamaması, geçiş ülkelerinde önemli ekonomik farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Piyasa mekanizması kurallarını uygulamak için, devletin sosyal gruplara vermiş olduğu sübvansiyonların kaldırması, ücretlerin belirlenmesinde kalite ve deneyimin ön plana çıkartılması ve işgücünün bir kısmının özel sektöre kayması gelir dengesizliğini artırmıştır. Böylece piyasa ekonomisine geçiş, zengin yeni bir sınıf yaratmıştır. Gerekli kurumsal altyapı sağlanamadığı için, bu sınıf dışında kalan kesimden, hayatlarını idame ettirebilmek için kayıtdışı sektörlere kaymış ve bazen kriminal faaliyetler içine bile girmişlerdir. Böylece Sosyalist Planlama Ekonomilerinde görülen yasal ve yasadışı kayıtdışı ekonomi faaliyetleri, Geçiş Ekonomilerinde de ekonomik ve sosyal bozuklukların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Kalça, Güngör, 2002, s.6)

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde, 1990'ların başlarında, devletin bütçeden doğrudan sübvansiyonu çok sınırlıydı. Yani diğer gelişmiş ülkelerin seviyelerinde değildi. Bununla birlikte, resmi bütçe verileri, devlet sübvansiyonunu olduğundan önemli ölçüde düşük göstermiştir. Devletin zor durumda kalan firmalara finansal yardım, dolaysız bütçe yardımı, borç muafiyeti, devlet kredileriyle destek, ödenmemiş vergi ve kredilerinin genellikle devlet bankalarına veya kuruluşlarına ait olması, gibi çok farklı şekillerde gerçekleşmekteydi. Bunun benzeri kombinasyonları ve fazlasını BDT ülkelerinde de görmek mümkündür. 1999 yılında Dünya Bankası BEEPS (Business Environment and Enterprise Performance Survey Project) tarafından, yapılan hesaplama göre, BDT ülkelerinin hepsinde verilerini geciktirmeden ve zamanında ödeyen firmaların sayısının %10'nun üzerinde olmadığı ortaya çıkmıştır (Işık, 2006, s.140- 141).

6. GEÇİŞ SÜRECİ VE İSTİHDAM

Yirminci yüz yılın sonuna doğru, dünya siyasal konjonktüründe çok büyük çalkantılar yaşanmış ve büyük değişimler gerçekleşmiş, Varşova Paktı, COMECON gibi uluslar arası örgütler ve SSCB, Yugoslavya gibi çok uluslu devletler tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu değişimlerin temel dinamiğini, Marksist düşüncenin ve siyasal yapıların çökmesi oluşturmuştur. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki gelişmeler, gerek Batı'daki gerekse bu coğrafyadaki birçok kişi tarafından liberalizmin totaliter düzenler karşısındaki nihai zaferi olarak değerlendirilmiş ve bu durum, daha da ileri giden Fukuyama gibi bazı yazarlar tarafından, "tarihin sonu" olarak nitelendirilmiştir. Gerçekte, eski Doğu Bloku ülkelerinde halkın ve yeni siyasi kadroların davranış biçimleri, özlemleri ve sloganları da bu yaklaşımı destekler bir mahiyet göstermiştir. Nitekim hem II. Dünya savaşının sonunda Sovyet kontrolüne giren girmesin sosyalist bir ekonomik program uygulayan tüm MDA ülkelerinde, hem de SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde, merkezi planlama ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine ve totalitarizmden gerek ekonomik gerekse siyasal liberalizme doğru bir yöneliş başlamıştır. Bu yöneliş, farklı ülkeler bakımından farklı öncelikleri yansıtır bir şekilde değişik form ve yoğunlukta da olsa tüm bölge ülkelerini içine alan genel bir eğilimi ve geçiş ekonomisi olarak adlandırılan yeni türde bir ekonomik yapılanmayı ortaya çıkarmıştır (Cesar, 2002).

SSCB'nin dağılması sonrasında eski cumhuriyetlerde yaşanan süreç, genel olarak "geçiş" (transition) süreci olarak adlandırıldığını daha önce belirtmiştik. Geçiş sürecinin ekonomik dönüşüm yönünden "Merkezi Planlama Ekonomisi"nden "Piyasa Ekonomisi"ne geçiş göstergeleri açısından değerlendirildiği görülmektedir. Bilindiği gibi, uygulama açısından ekonomik sistemler, genel olarak bir uçta tamamen devlet mülkiyetinin olduğu ve fiyatlar, kaynak dağılımı ve kaynak etkinliği kararlarının tamamen merkezi bir otorite tarafından verildiği "Merkezi Planlama Ekonomileri", diğer uçta bu kararların tamamen piyasa tarafından verildiği ve özel mülkiyet ve teşebbüsün tam anlamıyla egemen olduğu "Piyasa Ekonomileri" ve 1930'lu yılların sonlarından itibaren yaygın bir uygulama alanı bulan Keynesyen analizlere dayalı "Karma Ekonomiler" şeklinde sınıflandırılmaktadır. Karma ekonomik sistem

anlayışının yaygın bir şekilde taraftar bulduğu 1940'lı ve 1950'li yıllardan sonra, 1960'lı yılların sonlarından itibaren karma ekonomilerin piyasa ekonomilerine dönüşümüne yönelik bir akım zaten Neo-Klasik bir anlayış çerçevesinde sürdürülmüştür. 1980'li yılların sonlarıyla birlikte ise, merkezi planlama ekonomilerinin piyasa ekonomilerine dönüşümü önemli bir konu olarak gündemde yerini almıştır. Bu tasnif açısından bakıldığında, aslında eski SSCB'de yaşananları merkezi planlama ekonomilerinden karma ekonomiye daha sonraki bir aşamada da karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu ekonomilerin birden bire piyasa ekonomisinin ana unsurlarını tamamıyla bünyelerine katmaları beklenemez (Demir, 2002).

1989 -1991 yılları arasında nüfus ve toprak bakımından dünya üzerinde büyük alan oluşturan sosyalist sistemin çözülmesiyle 26 yeni ülke ortaya çıkmıştır. 1989'da sosyalist bloğun yıkılmasıyla fiyat kontrolleri gevşemiş, kamu sübvansiyonları azaltılmış ve COMECON ülkelerinde ticari ortaklar ortadan kalkmıştır. Bütün bu gelişmeler bu ülkelerde krizler ortaya çıkarmış, krizler derinleşmiş ve hepsi birlikte işsizliğin artmasına neden olmuştur.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde komünizm sonrası dönemin başlamasıyla birlikte serbest piyasa ekonomisi ve demokrasi dönemi başlamış ve bu dönemde çok partili seçimlerde çoğulcu siyasal düzen oluşturulmuştur. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen bu ülkelerde pek çok ekonomik ve sosyal problem ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistemi yüzyıllardır yaşayan ve uygulayan ülkeler bile ekonominin istihdam ve işsizlik gibi problemlerini çözmenin yollarını bulmakta zorlanırken, sosyalist sistem gibi dışa kapalı ve planlı ekonomilerde görülen asgari refah düzeyi sağlanmış insanlara sahip geçiş ekonomilerinde bu sorunlarla baş etmek daha güç olmuştur ve olmaktadır. Fakat reformların daha hızla uygulandığı Merkezi Avrupa ülkelerinde işsizlik oranı, Çek Cumhuriyeti dışında, eski SSCB ülkelerinden daha çok yüksektir. MDA ülkelerinde GSYİH'daki düşüş eski SSCB ülkeleri kadar çarpıcı olmamıştır. Benzer şekilde nispeten radikal reformların uygulandığı Baltık Cumhuriyetlerinde, Merkezi Avrupa ülkelerine kıyasal daha düşüktür. Özelleştirme ve piyasaya girişin serbest bırakılması sonucunda, %90'dan fazla olan istihdamda kamu sektörünün oranı

azalmıştır. Slovakya'nın işsizlik oranının artışında özel bir konumu vardır. Çünkü Çekoslovakya'da askeri sanayi daha çok Slovakya toprakları içindedir ve bu 1980'lerde toplam işgücünün %10'una karşılık geliyordu. 1990 sonrası bu sektörün çökmesi Slovakya'da işsizlik oranının artmasına ilave bir etki yapmıştır. İstihdamda özel sektörün artan oranına bağlı olarak işsizlik oranı da artmıştır (Dural, 2007, s.92- 93).

Ekonomik ve siyasal sistemin geçiş sürecinde çeşitli aşamalarda dönüşüm yaşanmaktadır. Mülklerin eski sahiplerine iade edilmesi, özelleştirmeler, yabancı firmalara satış, doğrudan devir, doğrudan satış, kupon karşılığı özelleştirme, borsada satış gibi yollarla serbest piyasa koşullarına uygun bir ekonomik çevre yaratılmaya çalışılmıştır. Bu yolla devletin ekonomik rol ve görevleri yeniden belirlenerek, ekonomideki ağırlığı azaltılmıştır (Ceren, 2004).

Geçiş ekonomilerindeki küçük ve orta işletmelerin pazar ekonomisine doğru ilerlemenin; ilk beş yıllık döneminde önemli bir rol oynadıkları sonucuna varmak, doğru olur. Aşağı yukarı bu sektör istihdam yaratanların başında gelmektedir. Aslında bu gelişme büyük devlet firmaları ve eski şişkin bürokrasice işten çıkartılan işçilerin üretime geri dönmesini sağlamaktadır. Girişimcilik ruhu sadece sanayi sektörünü istila etmekle kalmadı, aynı zamanda daha önce kamu görevlisi olarak çalışanlar arasında da geniş ölçüde rağbet görmekte olup; hatta bunların içerisine akademisyenleri de katmak mümkündür. Örneğin daha önce Sovyetler Birliği döneminde Bilimler Akademisi'nce ve Sosyal Bilimler Akademisi'nce istihdam edilen görevliler, faaliyetlerini girişimcilik alanına döktüler. Küçük işletmeler aynı zamanda özelleştirme hareketinin başarı öyküsü oldular. Orta Avrupa'da büyük kamu işletmelerinin özelleştirilmesi hareketi; yavaşlamış hatta birçoğunda aksamaya başlamışken, küçük ve orta işletmeler sektöründe özelleştirme hemen hemen tamamlanmıştır. Sonuç olarak bu bölgede geçiş döneminin ilk beş yıl, bir girişimci sınıf yaratılması için harcanmıştır (Ceren, 2004).

II. BÖLÜM

ARNAVUTLUK'A GENEL BİR BAKIŞ VE GEÇİŞ SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Genel olarak, Arnavutluk, Güneydoğu Avrupa'da 28,748 km² lik küçük bir ülkedir. Yunanistan, Makedonya ve Kosova ile kara sınırı olan Arnavutluk'un Akdeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Ülke topraklarının %77'si dağlık ve tepelik alanlardan, sahil boyu küçük ovalardan oluşan yeryüzü şekillerine sahiptir. Ülke nüfusu 3,6 milyon olup, toplam nüfusun %47'sini şehir nüfusu oluşturmaktadır. Nüfusun %23,1'ini 0-14 yaş grubu oluştururken, %67,1'ini 15-64 yaş grubu, %9,8'ini ise 65 ve üzeri yaş grubu oluşturmaktadır. Ülkenin demografik yapısı tablo 3'te de görüldüğü gibi oldukça karmaşık dini ve etnik özellikler içerir (www.cia.gov).

Tablo 3

Arnavutluk'un Demografik Yapısı

Nüfus:	3.544,841 (Temmuz 2002 tahmini)
Yaş Dağılımı:	<i>0- 14 yaş: 28.8% (erkek 528,678; kadın 493,531) 15- 64 yaş: 64% (erkek 1.094,034; kadın 1.175,024) 65 yaş ve üstü: 7.2% (erkek 111,524; kadın 142,050) (2002 tahmini)</i>
Nüfus Büyüme Hızı:	1.06% (2002 tahmini)
Doğum Oranı:	18.59 doğum/1,000 nüfus (2002 tahmini)
Ölüm Oranı:	6.49 ölüm/1,000 nüfus (2002 tahmini)
Net Göç Oranı:	-1.46 göçmen/1,000 nüfus (2002 tahmini)
Yaşam Ortalaması:	<i>Toplam nüfus: 72.1 yıl kadın: 75.14 yıl erkek: 69.27 yıl (2002 tahmini)</i>
Etnik Gruplar:	Arnavut 95%, Yunan 3%, Diğerleri 2% (Çingene, Sırp, Bulgar)
Okur-Yazarlık:	<i>Tanımlı: 9 yaş ve üstü okur-yazar erkek: 93.3, kadın: 79.5 toplam nüfus: 86.5</i>

Kaynak: www.cia.gov

Ülkenin iklimi karakteristik Akdeniz iklimi özelliklerini taşır. Kışlar ılık ve yağışlı, yazlar ise sıcak ve kurak, iç kesimlerde ise yağışlı geçer. İklim yapısı tarım uygun olmasına rağmen topraklarının ancak %21'i tarım elverişlidir. Tiran başkenti olmak üzere başlıca şehirleri, Durres, Elbassan, Shkoder, Vlore'dir. Halkının üçte ikisi kırsal alanlarda yaşar ve kıyı kesiminde nüfus yoğunluğu fazladır. Ülke doğal kaynaklar açısından zengin kabul edilebilir. Petrol, doğalgaz, kömür, krom, bakır, kereste, nikel, hidroelektrik potansiyeli olan sular, doğal kaynakları arasındadır. Ayrıca ülkenin Adriyatik Denizi'ni İyonya Denizi ve Akdeniz'e bağlayan Otranto Boğazı boyunca stratejik bir konumu vardır (DEİK, Arnavutluk Ülke Bülteni, 2008, s.2).

Arnavutluk tarihine kısaca göz atacak olursak, Osmanlı fethinden sonra dört asırdan fazla bir süre Avrupa'da İslâm'ın yayılmasında bir merkez rolü oynayan Arnavutluk, 1912'de Osmanlılardan ayrılmış ve bu tarihten sonra da Balkan Ülkeleri Birliği'nin saldırılarına uğramıştır. Ülkede yaşanan bir takım sorun ve karışıklıklardan sonra 1925'in başlarında Arnavutluk cumhuriyet ilan edilmiş ve cumhurbaşkanlığına da Ahmet Zogu seçilmiştir. Daha sonra, 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte faşist İtalyan orduları Arnavutluk'u işgal etmiş, bu işgal 29 Kasım 1944'e kadar sürmüş, işgalin sona ermesinden hemen sonra ülkede Enver Hoxha'nın liderliğinde bir komünist diktatörlük kurulmuştur (Biberaj, 2001, s.15- 19).

Daha sonra Arnavutluk, 1944 ve 1991 yılları arasında Soğuk Savaş döneminde S.S.C.B.'ye bağlı bir sosyalist cumhuriyet olarak varlığını sürdürmüştür. Bu dönem aynı zamanda Enver Hoxha dönemi olarak da bilinmektedir. S.S.C.B.'nin lideri olan Stalin'le iyi ilişkiler kuran Enver Hoxha, 1961 yılında Stalin'in bazı politikalarını eleştiren Kruşçev'in başa gelmesinden sonra S.S.C.B. yerine Komünist Çin Halk Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler kurmuş, fakat bu durum Arnavutluk için oldukça kötü ve sancılı bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler kurması ve S.S.C.B.'den uzaklaşması nedeniyle Arnavutluk, hem eski Sovyetler hem de Batı tarafından izole edilmiş, bu durum ise söz konusu ülkenin finansal yapısını çökertmiştir (Biberaj, 2001, s.20).

Yetmişli yılların başından itibaren Arnavutluk, Çin'le de bağlantısını keserek, kendine özel, içine kapanık bir ülke halini almış ve komünist rejim başından itibaren baskıcı çizgiyi izleyerek ülke halkının dışarıyla bağlantısını kesmiştir. Enver Hoca, 11 Nisan 1985'te ölünceye kadar yönetimde kalmış, ondan sonra cumhurbaşkanlığına Ramiz Alia seçilmiştir (Biberaj, 2001, s.21- 22).

Demokrasiye geçiş sürecinde, Arnavutluk, birçok umulmadık problem ve kargaşayla karşılaşmıştır. Demokratik dönüşüm süreci, ekonomik kalkınma düzeyi düşük, bilgi ve yeni sistem hakkında deneyim eksikliği ve genel olarak kaynakların yetersizliği gibi çeşitli nedenlerden dolayı, ülke için pahalıya mal olmuştur. Komünist rejim sonrası izlenen "Şok terapi" politikası, ekonominin bütün sektörlerinde bir kaos yaratmıştır. Ülkede egemen düşünce, her şeyi sıfırdan başlatan yani, mevcut koşul ve kapasiteleri dikkate almayan bir uygulama idi. Bu durum ise, Arnavutluk'u bütünüyle diğer sosyalist sonrası ülkelerden çok farklı kılmıştır (Albanian Center For Economic Research, August, 2000).

Sovyetler Birliği'nde başlayan değişim rüzgârlarından en son etkilenen Doğu Avrupa ülkesi olan Arnavutluk ekonomisi, 1997'de yaşanan iç karışıklıkların ve 1999 yılında Kosova Savaşı'nın olumsuz etkilerine rağmen, 1991 ve 2002 yılları arasında istikrarlı bir gelişme kaydetmiştir. Ülkede son yıllarda yaşanan yüksek büyüme hızı, düşük enflasyon, azalan bütçe açığı olumlu bir makroekonomik tablo çizmektedir. 1999 yılında %18.2 olarak kaydedilen ve istikrarlı bir şekilde 2005 yılında %14.3'e düşen işsizlik oranı, kamu harcamalarındaki kısıtlama sonucunda başarılı olan para politikası ve azalan kamu borçları bu olumlu tabloyu tamamlamaktadır (www.deik.org.tr, Haziran 2007).

Ekonomik temel göstergelere kısaca bakacak olursak; Arnavutluk, yaklaşık 50 yıl süren bir baskıcı rejimin ve kapalı ekonomi döneminin ardından, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin ağır ekonomik ve sosyal problemlerini aşabilmek amacıyla dış politikasını, esas itibarıyla ABD ve AB üyesi ülkeler ile her alandaki ilişki ve işbirliğini geliştirmek ve Avrupa ile bütünleşmek hedefleri üzerine kurmuştur. Aynı zamanda, dış politikada ilişkilerini çeşitlendirmek de Arnavutluk'un önemli amaçlarından biri olmaya devam etmiştir. Öte yandan, bölgenin birçok ülkesinde yaşayan Arnavutların siyasi ve ulusal haklarının korunması ve geliştirilmesi

Arnavutluk'un bölgesel politikasının belli başlı hedeflerinden birini teşkil etmektedir (TBMM, Genel Kurul Tutanağı, 2003, s.21).

1990 yılına kadar planlı ve merkezi sistemli ekonomiye sahip olan Arnavutluk'ta, 1991 yılından itibaren ciddi reformlar başlatılmış, bir özelleştirme programı uygulamaya konulmuş, fiyatlar devlet kontrolünden çıkarılarak dış ticaret serbestleştirilmiştir. 1990'lı yılların büyük kısmında, Arnavutluk, ekonomik reformların kaydettiği aşamalar bakımından Balkan ülkeleri için bir model olarak görülmüştür. Sali Berisha yönetimindeki hükümet, IMF ve Dünya Bankası'nın desteği ile 1996 yılı itibarıyla ekonominin büyük ölçüde özel sektörün eline geçmesini sağlayan bir özelleştirme programını uygulamanın yanı sıra, bankacılık sektörünün yeniden yapılanmasını sağlamak amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmaların neticesinde ortaya çıkan hızlı büyüme oranları da, reformların başarısını destekler görünmüştür. Fakat reformların, özelleştirmenin ardından sağlanan tarımsal üretim artışı dışında kalan tüm başarıları, yüzeysel olmuştur. Finansal sektörün gelişmemesinin yanı sıra, hayat standartlarında açıkça gözlenen artış, yurtdışındaki işçilerden sağlanan kaynaklar, kaçakçılık ve para aklama gibi yasa dışı faaliyetler ile faizcilerden sağlanan kısa dönemli kazançlara bağlı olmuştur (TBMM, Genel Kurul Tutanağı, 2003, s.21).

Bütçe açıkları ve borçlara bağlı olarak, oldukça eski ve bakımsız durumda olan sabit sermaye varlığının yenilenememesi sebebiyle, ekonominin yeniden yapılanması ancak dışarıdan sermaye girişi yoluyla gerçekleşebilecektir. Ülkeye yeterli doğrudan yabancı ve portföy yatırımlarının gelmeye başlamasına kadar, yabancı sermaye girişi sadece uluslararası kurumlar ve devlet borçları yoluyla sağlanabilmektedir. Ülkede makroekonomik istikrarın sağlanabilmesi, nüfusun aşırı yoksul olması nedeniyle de engellenmektedir. 1997'de yaşanan krizin patlak vermesinden önce yüksek faizlerden yararlanmak üzere pek çok kişinin evlerini satmış olması, özellikle ülkede evsizlik sorununun büyümesine sebep olmuştur. Ülkede aynı zamanda, yaşanan işsizlik sorununun büyük boyutlara ulaşması sonucunda, Şubat 1998'de işsizlik ile mücadele amacıyla, dört yıl içinde iki yüz bin yeni özel sektör işi yaratmayı hedefleyen bir eğitim ve meslek kazandırma projesi uygulamaya konulmuştur. Bununla beraber, düşük enflasyon ve hükümetin vergi gelirlerini artırıp harcamaları kontrol altında tutmak

suretiyle bütçe açığını kapatma konusundaki kararlılığı, yoksullukla mücadele politikalarını desteklemektedir (TBMM, Genel Kurul Tutanağı, 2003, s.21).

1997’de yaşanan iç karışıklıkların ve 1999 Kosova Savaşı’nın olumsuz etkilerine rağmen Arnavutluk ekonomisi, istikrarlı bir gelişme kaydederek, 2000 yılı sonbaharında AB’nin Batı Balkan ülkeleri ile imzaladığı Tercihli Ticaret Anlaşması kapsamında yer alan ülke, sanayi ve tarım ürünlerinin ihracatında tek taraflı tavizlerden yararlanmaktadır. 2000 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olan Arnavutluk, gümrük vergilerini ve kotalarını düzenlemekte ve dış ticaret açığını azaltmak için çalışmalarını sürdürmektedir (TBMM, Genel Kurul Tutanağı, 2003, s.21).

Rakamsal olarak baktığımızda, ülkenin GSYİH satın alma gücü paritesine göre 21.82 milyar dolardır. Bu rakam 2007 yılında 20.57, 2006 yılında ise 19.4 milyar dolar idi. Ülkenin reel büyüme oranı %6.1’dir. GSYİH’nın sektörel dağılımı incelendiğinde, en büyük pay %59.5 ile hizmetler sektörüne aittir. Tarım sektörünün GSYİH’daki payı %20.6 iken, sanayi sektörünün payı ise %19.9’dur. Kişi başına düşen GSMH ise 2008 rakamlarına göre 6.000 dolardır (Arnavutluk Ülke Raporu, Temmuz, 2009, Konya Ticaret Odası, s.1).

Ülkedeki enflasyon oranı (tüketici fiyatlarında) %4’tür. 2006 verilerine göre işgücü miktarı 1 milyon kişi (352 bin adet göçmen çalışan hariç) iken işgücünün %58’i tarım, %15’i sanayi, %27’i hizmet sektöründe toplanmıştır. 2008 yılı verilerine göre ülkedeki işsizlik oranı %12.5’lere kadar yükselmiştir. Ülke sanayisi besin işleme, tekstil ve giyim, hırdavat, çimento, yağ, kimya, madencilik, basit metaller üzerine olup 2008 yılında endüstrinin büyüme oranı %3 olarak gerçekleşmiştir (Arnavutluk Ülke Raporu, Temmuz, 2009, Konya Ticaret Odası, s.1).

Arnavutluk’un 2008 verilerine göre toplam ihracatı 1.416 milyar dolar olup, ağırlıklı olarak tekstil ve ayakkabı, asfalt, metal ve metalik cevher, ham petrol, sebze, meyve, tütün ihraç edilmektedir. Ülkenin ihracat ortakları arasında; İtalya %72, Yunanistan %8.8, Çin %2.7 basta gelmektedir. Toplam ithalatı ise, 2008 verilerine göre 4.844 milyar dolar olup, ağırlıklı olarak makine ve ekipman, gıda maddeleri, tekstil, kimyasallar ithal edilmektedir. Ülkenin ithalat ortakları arasında; İtalya %27.6,

Yunanistan %14.8, Çin %6.8, Almanya %5.6, İsviçre %5, Rusya %4.2 başta gelmektedir (Arnavutluk Ülke Raporu, Temmuz, Konya Ticaret Odası, 2009, s.2).

GSMH'ya katkısı %20,6 olan, istihdamın %60'ını karşılayan tarım sektörü, Arnavut ekonomisinin önemli bir sektörüdür. Ancak, son yıllarda yıllık %2-3 oranında büyümüş olsa da, genel üretime olan katkısı yıldan yıla düşüş göstermiştir. Arnavutluk, elverişli ikliminin ve düşük ücretli kırsal işgücünün zenginliği sayesinde, tarımda önemli gelişim imkânlarına sahiptir. Başta gelen tarım ürünleri; buğday, mısır, patates, sebze, meyve, şeker pancarı, et, üzumdür. Arnavutluk'ta verimli alan toplamı 700.000ha'dır. Halen üretimde en verimli 40.000ha'lık kısmı kullanılmaktadır. Toplam alanın %45'i orta, geri kalanı ise verimsiz topraklardan oluşmaktadır (Arnavutluk Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, Temmuz, 2009, s.3).

Arnavutluk'la ilgili yapılan bu genel ve kısa bilgilerden sonra, ülkenin geçiş sürecinde yaşadığı sorunlar daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

A. ÜRETİM VE YATIRIMLAR

1. Sanayide Durum

Geçiş sürecinde, diğer Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Arnavutluk sanayi üretiminde de, 1990'lı yılların ilk yarısında, şiddetli bir azalma yaşanmıştır. Fakat sanayideki daralmayı hizmetler sektöründeki gelişmenin izlediği diğer bölge ülkelerinin aksine, Arnavutluk'ta nüfusun büyük kısmı tarım sektörüne yönelmiştir. Bunun sonucu olarak, 1990 yılında %37 olan tarımın gayrisafi yurtiçi hâsıla içindeki payı, 1998'e gelindiğinde %54'e kadar yükselmiştir. Böylelikle, ülke, geçiş dönemi içinde olan ülkeler arasında, tarım sektörünün gayrisafi yurtiçi hâsıla içindeki payının %50'den fazla ve hizmetler sektörünün de %2 ile en düşük olduğu tek ülke olarak diğer bölge ülkelerine göre ekonomik kalkınmanın farklı bir aşamasında olduğunu göstermiştir (TBMM, Genel Kurul Tutanağı, 2003, s.21). Bununla beraber, ülkenin tarıma bu bağlılığı, karşılaştırmalı maliyetlerden değil kırsal kesimde yoğunlaşan nüfustan

kaynaklanmaktadır. 1990 yılında %47 düzeyinde olan sanayisinin GSYİH içindeki payı 1994 ve 1999 yılları arasında düzenli olarak %12'lerde seyretmiştir. Ülkenin sermaye stoku, önce Sovyetler Birliği, ardından da Çin tarafından sağlanan ve ülkeye dünya piyasalarına ilk açıldığında pek fazla uluslararası rekabet gücü sağlayamayan makine ve cihazları kapsamaktadır. Planlı ekonominin çökmesi ve 1991- 1992 ve 1997 yıllarında yaşanan karışıklıklar, bu ekipmanın da yağmalanması sonucunu doğurmuştur (Gülsoy, Arnavutluk Ülke Profili, 2007, s.6).

Sanayi sektörünün bu durumu, ülkedeki girişimcileri, küçük ölçekli ve ülkenin genel fakirlik düzeyine bağlı olarak ücretlerin düşük olmasının nispi avantaj sağladığı emek yoğun alanlara yönelmiştir. Ülkenin zengin orman kaynakları kerestecilik, doğramacılık ve mobilya yapımı alanlarında küçük işletmeler kurulmasını sağlarken, uzun yıllar boyunca aşırı biçimde kullanılan ormanların yeniden canlandırılması için bir miktar dış kredi sağlanmıştır. 1961 yılına kadar Sovyetler Birliği, daha sonra da 1978 yılına kadar Çin'den sağlanan pek çok tesis ve fabrika, eski olmanın yanı sıra 1991–1992 ve 1997 yıllarındaki kargaşa dönemlerinde hasar görmüş veya yağmalanmıştır. Bununla beraber, Batılı ülkeler için gerçekleştirilen fason üretim, tekstil ve deri eşyalar sektörlerine canlılık kazandırmıştır. İmalat sektörünün toplam büyüme hızı, 1997 yılından bu yana pozitif olarak gerçekleşmiş ve 2000 yılı itibarıyla da %5'e ulaşmıştır. Sanayi üretimi 1995 yılında en düşük düzeyine ulaştıktan sonra 1990'lı yılların ikinci yarısında düzelme göstermiş olmakla beraber halen sanayi indeksi 1989 düzeyinin üçte birine dahi ulaşamamıştır (Gülsoy, Arnavutluk Ülke Profili, 2007, s.6-8).

Aşağıdaki tabloda 1995 ve 2000 yılları arasında Arnavutluk sanayi üretimi ve kamu sektörü verileri gösterilmiştir.

Tablo 4
Sanayi Üretimi-Kamu sektörü (1 000 ton)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Enerji						
Ham Petrol	521	488	360	365	323	314
Doğal gaz (milyon m3)	28	23	18	17	14	11
Elektrik enerjisi (1 000kw/s)	4414	5926	5184	5068	5396	4737
Madencilik						
Krom Cevheri	243	236	157	150	79	57
Bakır	258	188	25	55	34	0
Linyit	120	113	40	49	33	21
İmalat						
Yuvarlatılmış Dövme Çelik	19	21	21	20	20	0
Fosfat Gübre	14	0	27	12	9	0
Çimento	238	203	100	84	106	180
Mobilya (milyon Lek)	26	n/a	5	11	3	2
Emek	20	147	87	n/a	67	0
Bira (1 000 hl)	89	88	20	n/a		0
Şarap (1 000 hl)	11	12	17	n/a	10	0

n/a Veri elde edilemiyor

Kaynak: EIU, The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile, 2001- 2002

Komünist dönemin sanayi politikalarının, ülkenin tüm idari bölgelerini bir ölçüde geliştirmek amacıyla uygulanması sebebiyle, ülkenin tüm idari bölgelerinde gıda işleme ve büyük kısmında inşaat malzemeleri, kereste ve ağaç ürünleri sanayileri mevcut olmakla beraber, toplam sanayi üretiminin büyük kısmı, belli bir ihracat kapasitesine de sahip olan büyük tesislerin bulunduğu altı bölgeden sağlanmaktadır. Bu bölgelerden, ülkenin toplam sanayi üretiminin üçte birini karşılamakta olan Tiran mühendislik işleri, tekstil ve ilaç üretim tesislerine sahipken Elbasan'da büyük bir çelik fabrikası faaliyet göstermekte, Durres'de mekanik ve elektrik mühendisliği ile gemi yapım ve kimya sanayileri gelişmişken, Shkoder'de bakır tel ve kablolar üretilmektedir. Bunların yanı sıra, Vlore bölgesinde elektrik ampulleri ve kimyasallar üretilirken, Korçe bölgesi tekstil ve giyim eşyası üretimi merkezidir (Gülsoy, Arnavutluk Ülke Profili, 2007, s.8)

Son dönemlerde ülke sanayisi besin işleme, tekstil ve giyim, hırdavat, çimento, yağ, kimya, madencilik, basit metaller üzerine olup, 2008 yılında endüstrinin büyüme oranı %3 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü ülke GSMH'nin %19,9'unu

oluşturmaktadır. Sanayi sektörünün, madencilik ve imalat dallarındaki üretim kapasitelerinde bir canlanma görülmemektedir. Önceden, bu iki alt sektör ekonomide çok önemli bir rol oynamıştır, fakat çeşitli nedenlerden dolayı, bu sektöre hem yerli yatırımcılar ve hem de yabancı yatırımcılar tarafından ilgi gösterilmemesi, son 15 yılda sürekli bir düşüşe sebep olmuştur. Arnavutluk'ta sanayi istihdamın %14'ünü, sanayi üretimin %10'unu ayakkabı ve deri sektörü oluşturmaktadır. Ayakkabı ve derinin hemen hemen tamamı gemiyle İtalya'ya sevk edilmektedir. Piyasaya yakınlık, teslimat gecikmelerini asgariye indirmiştir. Ulaştırma maliyeti, toplam çalışma maliyetinin %5-10'udur. AB'ye ve Kuzey Amerika'ya ihracat, İtalya ve Yunanistan üzerinden yapılmaktadır. Ülke içi ulaşımın kötü olması hammadde ve üretim maliyetini arttırmakta ve özellikle gece vardiyasında işçi ulaştırmasını çok zorlaştırmaktadır. (Arnavutluk Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, Temmuz 2009, s.3)

Arnavutluk ayakkabı imalatının hemen hemen hepsini ihraç etmektedir. 2000-2004 yılları arasında ayakkabı ve deri ihracatı %230 artış kaydetmiş olup, bu büyüme sektörde dünya ihracat büyümesinin iki katından daha fazladır. Arnavutluk'un asıl ayakkabı ve deri ihracat ürünü ayakkabı üstleri olup, toplam ayakkabı ve deri ihracatının %80'ini oluşturmaktadır. Arnavutluk'un bu ürün alanında dünya piyasalarındaki ihracat payı %4'tür. Arnavutluk ihracatının %99'u diğer ülkelere re-eksport yapılmak üzere İtalya'ya gönderilmektedir. Arnavutluk ayakkabı ve deri sanayisinin İtalyan sektörünün bir uzantısı olduğu söyleyebiliriz. Son yıllarda hizmetler sektöründeki gelişmeler, onu GSMH'ya en önemli katkıda bulunan sektör haline getirmiştir. Sektörün GSMH'ya olan katkısı 59,5 civarındadır. Arnavutluk'taki hizmet sektörü genç ve dinamiktir. Sektör özellikle son 5 yılda gelişmeye başlamıştır (Arnavutluk Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, Temmuz 2009, s.4). Geçiş dönemi ve sonrasında Arnavutluk'un sanayideki duruma baktıktan sonra, tarımda durum nasıl olmuştur ve ne gibi ilerlemeler kaydetmiştir, ona bakalım.

2. Tarımda Durum

Arnavutluk, Doğu Blok'unun yıkılmasından sonra geçiş dönemine giren ülkeler içinde GSYİH'sı halen büyük ölçüde tarımsal faaliyete bağlı olan tek ülkedir. 1990'lı yıllar boyunca, tarımsal üretimin GSYİH'nın %50'sinden fazlasını oluşturmuş olduğu ülkede, ekonominin en büyük tek sektörü tarımdır. II Dünya Savaşı'ndan önce ülkede yürütülen feodal sistem, komünizm ile birlikte terkedilmiş, 1970 ve 1980'li yıllarda uygulanan teraslama, sulama, drenaj ve suyu tuzdan arındırma projeleri ile ekilebilir alanların, 1950'li yıllara oranla iki kat artması sağlanmıştır (Gülsoy, Arnavutluk Ülke Profili, 2007, s.7)

1990'lı yılların başında, komünist yönetimin gücünü kaybetmesi ile toprakların ve hayvanların kontrolü köylülere geçmiş, kollektif çiftliklere zarar verilmiş ve ağaçlar kesilmiştir. Bunların sonucu olarak, 1990 yılında 8,3 milyon olan meyve ağaçları sayısı 1993 yılında 3,2 milyona düşerken, bağlar da 1990 yılı düzeyinin üçte birine gerilemiştir. Bununla beraber, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinin brüt üretimi, 2000 yılında %58 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yine de, aşırı istihdam nedeniyle tarım sektörü uluslararası standartlar çerçevesinde verimsiz olmayı sürdürmektedir (Gülsoy, Arnavutluk Ülke Profili, 2007, s.8)

1991 yılında uygulamaya konulan bir dizi reformla ülkenin tarımsal yapısı tamamen değiştirilmiş, 1994 yılı itibarıyla toplam ekime elverişli alanın yaklaşık %94'ü özelleştirilmiş ve 1995 yılında, brüt tarımsal üretim 1990 yılı düzeyinin üzerine çıkmıştır. Bununla beraber, sektörde makineleşememe, yetersiz sulama teknikleri ve kimyasal gübre kullanımının yetersizliği sebebiyle mevcut potansiyel halen değerlendirilememektedir. 1999 yılında gerçekleştirilen bir ankete göre, çiftçilerin halen %42'si topraklarını sadece insan ve hayvan gücü kullanarak işlemektedir (Gülsoy, Arnavutluk Ülke Profili, 2007, s.8)

Ülkenin kuzey doğu bölgesindeki dağlık alanlardaki geniş ormanlarının %30'u geçtiğimiz on yıl içinde gerçekleştirilen denetimsiz kesimlerden ve aynı şekilde ülkenin orta bölgelerindeki ormanların %20'si de aşırı kesimlerden dolayı zarar görmüştür. Tıbbi tarım ürünleri ihracatta önemli bir kalemi oluştururken, özellikle

şarap ve zeytinyağı işleme faaliyetlerinin gelişmesi halinde, üzüm bağları ve zeytinliklerin de büyük potansiyel arzemesi mümkündür (Gülsoy, Arnavutluk Ülke Profili, 2007, s.8) Ayrıca, Arnavutluk ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturan tarım sektörünün GSMH'daki payı %25 olup, yurtiçi istihdamın %60'ını karşılamaktadır. Bu sektör özellikle kırsal alanlarda çok önem taşımaktadır. Arnavutluk, elverişli ikliminin ve düşük ücretli kırsal işgücünün zenginliği sayesinde, tarımda önemli gelişim imkânlarına sahiptir. Meyve, sebze, et ve diğer günlük ürünlerin hazırlanmasında hala geleneksel metotların (az yapay katkı maddesi, kimyasal maddeler vs. içeren) kullanılmasından dolayı, Arnavutluk bulunduğu bölge ile Avrupa ve Kuzey Amerika pazarlarına ihraç edilen "organik" gıdalar için dünya ölçeğinde kaliteli bir üretici olma gücüne sahiptir (Arnavutluk Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, Temmuz 2009, s.6).

Akdeniz iklimi hüküm sürmekte olup, bol yağış almaktadır. Her tür meyve, zeytin, üzüm ve tıbbi bitkilerin üretilmesi için toprak çok elverişlidir. Arnavutluk'un büyük nehirleri, özellikle ekilen toprağın %60'ının bulunduğu kırsal bölgeler için etkili bir sulama potansiyeli oluşturmaktadır. Tarım için sahil bölgeleri en verimli alanlar olup, tepe ve dağlık bölgeler ise daha çok hayvancılığa elverişlidir. Arnavutluk'un ormanları da yatırım için önemli imkânlar sunmaktadır. Arnavutluk'un kayın ağacı ormanlarının, kaliteli mobilya üretimiyle meşgul olan firmalar için iyi fırsatlar oluşturmaktadır (Arnavutluk Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, Temmuz 2009, s.7).

Arnavutluk'un tarım sektörü dinamik bir sektördür. Son yıllarda ciddi yatırımlar yapılmış ve büyüme hızı %10-15 oranlarına yükselmiştir. Ancak, tüketimdeki artış nedeniyle, ülke ihtiyaçları karşılanamamakta ve her yıl önemli miktarda gıda ithalatı yapılmaktadır. Sektör içinde, gıda işleme sanayi iyi bir durumdadır. Büyüme daha çok baharat, bitki, sebze yağları ve balık ürünleri alt sektörlerinde görülmektedir. Arnavutluk'un çeşitli gıda endüstrisi, genel olarak yurtiçi tüketime yönelik olup, pazara daha çok küçük esnafın hâkimidir. Bir kısmı modern olan, bazı orta-ölçekli firmalar bölge pazarlarına hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Kurbağa eti veya adaçayı gibi birkaç özel pazar ürünlerinde, bu sektör, Avrupa çapında önemli bir yere sahiptir (Arnavutluk Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, Temmuz 2009, s.6).

Küçük çaplı yatırım fırsatları birçok alt sektörde görülmektedir. Bunlar halen ihracat yapılan şifalı bitkiler, erken veya geç sezon sebzeleri, zeytin, zeytinyağı, salça, taze ve işlenmiş balık ve peynir gibi ürünlerdir. Arnavutluk'ta tarım üretimi verimlidir. Ama parçalanmış ve küçük çaplı çiftliklerde yapılmaktadır.

Tarım Ürünlerinde Arnavutluk'un Kendi Kendisine Yeterli Olmamasının Sebepleri

- Modern teknolojinin kullanılmaması. Komşu ülkeler daha uzun zamandır piyasaya açılmış ve rekabet içinde olmuş, böylece endüstrilerindeki gelişmeyi daha hızlı sağlamışlardır.
- Büyük ölçekli üretimin yapılmaması.
- Toprak sahipliği ile ilgili belirsizlik ve yasa problemleri.
- Mali destek mekanizmalarının az olması, yeterli kredi verilmemesi.
- Lojistik yapısının zayıflığı.
- Teknolojik destek yapılarının eksikliği.
- Piyasa hakkında bilgi eksikliği.
- Gelişmemiş ticari ilişkiler.
- Gelişmemiş işleme endüstrisi.
- Pazarlama uzmanlığının eksikliği (Tarım sektörü, www.counsellors.gov.tr, 2007, s.15)

Sonuç olarak, Arnavutluk'un tarım sektöründe son 2-3 yılda yıllık %2-3 oranında bir artış görünse de, genel üretime olan katkısı yıldan yıla düşüş göstermiştir. Başta toprak sahipliği yasaları ile ilgili sorunlar olmak üzere, eski rejimin bıraktığı ve hala çözülmemiş birçok problem büyük yatırımcıların ilgisininin bu sektöre çekilmesini engellemiştir diyebiliriz (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.21).

3. Turizm ve Ulaştırmada Durum

Turizm de Arnavutluk'un yatırım için potansiyeli çok yüksek, gelişmekte olan bir sektördür. Henüz yeterince yararlanılmamakla beraber, turizm sektörü, ülkenin kalkınması açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Bir kısmı deniz turizmine elverişli olan ve büyük ölçüde bozulmadan kalmış sahil şeridi, dağlık bölgeleri ve tarihi yapılarına rağmen turizm altyapısının yetersizliği ve güvenlik sorunları, ülkeye turist gelişini engellemiştir. Bununla beraber, 2000 yılında kuzeyde Shengjin ve güneyde Himare bölgelerindeki turizm olanaklarını geliştirmek üzere büyük yatırım projeleri uygulamaya konulmuştur. Aslında, ülkenin Adriyatik sahil şeridinde yer alan bölümü, tatil köyü ve otel turizmi için değerlendirilme potansiyeli taşımaktadır. İklimi, tarihi ve coğrafi konumu ile Arnavutluk turizm için büyük potansiyel taşımaktadır. Ülkede doğal göller ve dağlar turizm için alternatif seçenekler oluşurmaktadır (Gülsoy, Arnavutluk Ülke Profili, 2007, s.9).

2006 yılı itibariyle Arnavutluk'ta 8000 yatak kapasitesine sahip 200 otel bulunmaktadır. Ülkede turizm alt yapısının yenilenmesine ve hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Yabancı turistler genellikle Kosova ve Makedonya'ya tercih etmektedir, fakat Butrint, Apollonia ve Durres'deki tarihi yapılar için yeterli koruma ve bakımın sağlanması halinde tarihi yerler de ülke turizmi açısından belirleyici olacaktır. Özellikle Butrint'te bulunan Roma dönemi mimari özellikler taşıyan yapıların sergileneceği bir ulusal park kurulması projesi için hükümet İngiltere merkezli Butrint Vakfı ile çalışmalar sürdürmektedir (www.deik.org.tr, Arnavutluk Ülke Raporu, Haziran, 2007, s.6).

Ülkenin Turizm Sektöründe sağladığı bir takım destekler var. Bunlar (DTM Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.87);

- Turizm faaliyetlerinde, "İmtiyazlı kişi" statüsü: 1993'ten itibaren uygulanan, "Turizm Bölgelerinin Gelişmesi İçin Yasa", turizm alanındaki birçok yatırım için teşvikler öngörmektedir. Bu teşvikler, yatırımcının Turizm, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı'ndan alabileceği "imtiyazlı" statüsüne bağlıdır.
- Esastan "imtiyazlı faaliyetler" : inşaat, restorasyon, düzeltmeler, genişleme; otel, motel ve tatil köyleri işletmeleridir.

- Ücretsiz “imtiyazlı faaliyetler”: turizm tesisleri, ücretsiz yapıların inşaatı, restorasyonu, düzenlemeleri, genişlemesi. Örneğin, restoran, mağaza, kaplıca, spor ekipmanları v.s.

Arnavutluk'un ulaştırmadaki durumuna baktığımızda ise diyebiliriz ki, ülkenin ulaştırma ağı, diğer Avrupa ülkeleri standartlarının çok altındadır. Toplam 18 000 kilometre uzunluğundaki karayolları, 1930'lu yılların teknolojisi ile inşa edilmiş ve bu yolların bazı bölümleri Kosova'daki karışıklıklar sırasında NATO kuvvetlerinin yoğun kullanımı sonucunda büyük zarar görmüştür. Kosova'daki savaşın bitmesinin ardından, NATO, bölgedeki operasyonları için kullandığı yolları yeniden inşa ederken Batılı devletler de diğer pek çok yol yapım projesi için ülkeye yardım önerilerinde bulunmuştur. Otoyol kalitesinin düşüklüğünün yansısı, ülke karayolları, gerek özellikle merkezlerden uzak kırsal bölgelerde faaliyet gösteren yol çeteleri, gerekse dikkatsiz araç kullanımı ve bakımsız araçlar sebebiyle tehlikeli olabilmektedir (TBMM, Genel Kurul Tutanağı, 2003, s.21).

Ülkedeki demiryolları, 447 km'si ana hat, 230 km'si de ikincil hat olmak üzere toplam 677 km uzunluğundadır. Ülkenin demiryolu ağı, 1990'lı yıllarda, özellikle de 90'lı yılların ilk yarısında raylar ve ışıklı sinyallerin yağmalanması neticesinde büyük zarara uğramıştır. Demiryolu kalitesinin düşüklüğü sebebiyle yolcu trenleri saatte en fazla 40, yük trenleri ise 25 kilometre hız yapabilmektedir. Komünist dönemde yasak olan özel araba sahipliğinin serbest bırakılmış olması da ülke karayollarının üzerindeki yükü artıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Ülkenin en önemli iki limanı Durres ve Vlore şehirlerindedir. Bunların yanı sıra, güneyde İtalya ve Yunanistan'a yolcu ve hafif yük taşımacılığı konusunda hizmet vermekte olan Saranda Limanı vardır. Kosova savaşına kadar ülkedeki tek ticarî havaalanı Tiran yakınlarında Rinas Havaalanı iken, savaş sonrasında Kukes Havaalanı da ilave edilmiştir (TBMM, Genel Kurul Tutanağı, 2003, s.22).

Ülke kuzeyden güneye ve Balkan Yarımadası üzerinden batıdan doğuya uzanan bölgesel ulaşım ağının kesişim noktasındadır. Pan-Avrupa ulaşım ağının "sekizinci koridor" adı verilen ve Durres'ten başlayarak Arnavutluk ve Makedonya üzerinden

Bulgaristan'ın Varna Limanına uzanan karayolunun çalışmaları istikrar paktı çerçevesinde yürütülmektedir. Söz konusu karayolunun bir bölümü bir Türk firması tarafından yapılmaktadır. Ayrıca, hükümet tarafından, 2002 yılı içerisinde ulaştırma fonlarının %43'ü karayolları yapımı için, kalan bölümü ise limanların ve Rinas Havaalanının yapımı ve başta Tiran olmak üzere şehir içi ulaşım yollarının bakım ve onarımı için ayrılmıştır (Selimaj, Southeast European Times, 2007).

B. İSTİHDAM İLE İLGİLİ SORUNLAR

1. İşsizlik ve İşsizlik Sigortası

İş piyasası, nüfus yoğunluğuna bağlı olarak bir ülkenin hizmet ve üretim gücünü belirlemektedir. Arnavutluk, Avrupa'da nüfusu en çok artan ülkelerden birisidir. Ülkede 1923- 1945 yılları arasında nüfus artışı yıllık ortalama %1 olurken, 1945- 1990 arasında ise bu oran %2.8 olmuştur. Bu da, Avrupa'da en yüksek oran olarak gerçekleşmiştir (Hana, Telo, 2005, s.181 -188).

Genel olarak Arnavutluk'ta 1970'lere kadar işsizlik sorunu yaşanmamıştır. Fakat daha sonra yavaş yavaş sorunlar ortaya çıkmaya başlamış, devlet, kurumlarına gereğinden fazla işçi almalarını zorlayarak iş ve üretim veriminin düşmesine neden olmuştur. 80'li yıllarda patlak veren bu durumdan sonra devlet tarafından hiçbir şekilde oranı açıklanmayan "işsizlik" Arnavutluk'ta resmi olarak kabul edilmiştir (SKZHES, Tirane, 2004). Aşağıdaki tabloda 2002 yılı hariç, Arnavutluk'un 1991- 2004 yılları arasında işsizlik oranı yer almaktadır.

Tablo: 5

Arnavutluk'un işsizlik oranı 1991- 2004(%)

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
9.1	26.5	21.7	19.5	12.4	12.4	14.9
1997	1998	1999	2000	2001	2003	2004
14.9	17.8	18.4	16.8	16.4	15.0	14.4

Kaynak: Raport Nr: 29257- AI, Memorandum i Bankes Boterore per Shqiperine, 27.12.2004, s.9, INSTAT, Tirana, 2005

Tablodan da görüldüğü üzere geçişin yaşandığı yıllardan sonra (1991- 1992) ülkedeki işsizlik oranında 1996 yılına kadar bir azalma olmuştur, fakat 1997- 1999 yılları arasında ülkede yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle söz konusu oranlarda artışlar görülmüştür (SKZHES, Tirane, 2004). Bütün bu olumsuzlukları geçiren Arnavutluk'ta, 1997 krizinin ardından Şubat 1998'de işsizlik ile mücadele amacıyla, dört yıl içinde 200 000 yeni özel sektör işi yaratmayı hedefleyen bir eğitim ve meslek kazandırma projesi uygulamaya konulmuştur. Kayıtlı işsizliğin Aralık 1999 tarihindeki 240 000 kişi düzeyinden Ekim 2000 tarihi itibarıyla 219 200 kişiye düşmüş olması, programın bir ölçüde başarılı olduğunu göstermektedir (SKZHES, Tirane, 2001).

Arnavutluk'a, gelir elde edemeyen yâda çok az gelir elde edenler için "sosyal koruma sistemi" getirilmiştir. Devlet bu kişilere içerik ve miktar olarak, emekli maaşlarından farklı "ekonomik yardımlar" adı altında yardımlar sağlamaktadır. Emekli maaşı kişinin maaşından kesilen ödeneklerin sonucunda oluşan bir geri dönüşüm olmasına karşılık, ekonomik yardımlar ise toplumun fakir ailelere için oluşturduğu dayanışmaların sonucudur. Bu nedenle, ekonomik yardımlar emekli maaşlarına kıyasla miktar olarak daha düşüktür. Söz konusu yardımlar tam ve/veya kısmi olarak iki şekilde olmaktadır. Bunlardan tam ekonomik yardımlar, en fakir olan ailelere ödenirken, kısmi yardımlar ise, diğer fakir ailelere ödenmektedir. Tam ekonomik yardımlar belediyelerin yönetimi altında bulunan (şehir) halka verilirken, kısmi yardımlar daha çok komün yönetimi altında bulunan (köy, kasaba) halka verilmektedir. Çünkü köyde ve kasabada yaşayanların ek gelirleri (tarım, çiftçilik v.s gibi) olduğu varsayılmaktadır. İlk yıllarda söz konusu yardımdan yararlanan aile sayısı fazla olurken, son yıllarda bu sayı düşüş göstermiştir (SKZHES, Tirane, 2001). Ama gerçek olan, bu yardımlar kesinlikle ailelerin geçimini sağlayan tutarlarda olmamasıdır.

2. Ücretler

Ekonominin serbestleştirilmesi bütçe sistemi ve asgari ücret dışında, ücretlerin de serbestleştirilmesi anlamına gelmektedir. Devlet, özel, kamu ve diğer kurumlarla anlaşarak her sene uygulanacak olan asgari ücreti belirlemektedir. Aşağıdaki tabloda

geçiş döneminden (1990) itibaren 2004 yılına kadar Arnavutluk'taki nominal ve reel aylık ücretler LEK bazında yer almaktadır.

Tablo: 6
Aylık Asgari Ücret (Nominal ve Reel) (LEK)

YIL	NOMİNAL	REEL
1990	450	450
1991	675	498.2
1992	840	190
1993	1 200	146.6
1994	2 440	243.3
1995	3 400	314.5
1996	4 400	361.2
1997	4 400	254.3
1998	5 800	277.2
1999	6 380	303.8
2000	7 000	333.3
2001	7 580	349.3
2002	9 400	412.4
2003	10 060	431.8
2004	10 800	450

Kaynak: Instituti i Studimeve Sindikale, Tirane, 2003, s.38

Tregu i Punes, 2004, INSTAT, Tirane, 2005, s.24

Tablodaki verilere göre asgari nominal ücretin çok büyük artışlar göstermesine rağmen, reel asgari ücret ancak 2004 yılında 1990 yılının seviyesine çıkmıştır. Bu da ülkenin ekonomik durumunun düşüklüğünün bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu veriler aynı zamanda Arnavutluk'ta satınalma gücünü de ortaya koymaktadır. Ayrıca, ülkede yapılan vergi denetimi eksik ve düzensizliğinden dolayı, orta düzeydeki ücret bildirimleri net bir şekilde sosyal sigorta kurumuna ulaşmamaktadır. Bu nedenle özel sektör orta düzeydeki ücretleri kamu sektörü orta düzeydeki ücretlerden daha düşük düzeydedir (Hana, Telo, 2005, s. 299- 302).

C. FİYAT İSTİKRARI İLE İLGİLİ SORUNLAR

Enflasyon ve Büyüme

Arnavutluk, komünist dönemde uygulanan politikalar sonucu, diğer Avrupa ülkeleri arasında gelişmişlik düzeyi ve gelir düzeyi en düşük ülkeler arasında yer almaktadır. 1989- 1992 yılları arasında ülkenin ekonomik istatistikleri korkunç bir tablo göstermektedir. Diğer eski komünist ülkeleri arasında en fazla düşüş gösteren ülke olan Arnavutluk'ta, sanayi ve tarım üretimi sırasıyla %60 ve %30 düşerken, GSMH %50'den fazla bir düşüş göstermiştir. Aynı zamanda dış rezervlerinin tamamını tüketerek, yarım milyar dolar borçlanan ülkenin enflasyonu yıllık %237'ye çıkmış, ayrıca işsizlik de bu dönemde tavan yapmıştır. Çünkü fabrikalar, kurumlar, kooperatifler ve değişik sektörlerin neredeyse tamamı kapanmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle 1991 yılında, pazar ekonomisine geçen ülkede, seçilen yeni hükümet ekonomik reform programı uygulamaya koymuş, söz konusu programın ana hatlarını fiyat ve döviz kuru liberalizasyonu, mali disiplin, parasal kısıtlama ve sıkı bir gelir politikası üzerine oluşturmuştur. Reformlar sonucunda, reel GSYİH artmış, ülke hızlı bir özelleştirme sürecine girmiş ve LEK istikrara kavuşmuştur. Ülke, bu reformlar ile söz konusu dönemde diğer Balkan ülkelerine örnek olarak gösterilmiştir. Ancak, 1995 yılından itibaren, bütün olumlu gelişmelere rağmen finansal sektörün yeterince gelişmemiş olması, artan hayat standardının yurtdışında yaşayan Arnavut işçilerin dövizlerinden sağlanması, kaçakçılık ve kara para aklama ile kısa dönemli kar yatırımları gibi sorunlar ülkede ekonomik istikrarsızlığa neden olmuş, bunun sonucunda ülke büyük bir ekonomik krize girmiştir (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

1997 yılında kurulan yeni hükümet, IMF'nin acil yardım paketi ve Dünya Bankası'nın rehabilitasyon kredisi ile yeni bir istikrar ve reform paketini uygulamaya başlamıştır. Bahse konu politikalar ile ekonomi toparlanmış ve belli bir makroekonomik istikrara kavuşmuştur.

Bu kapsamda, 2006 yılında uygulamaya konan üç yıllık yeni program, özellikle vergi ve gümrük idarelerinin geliştirilmesi gibi yapısal reformlara yer vermektedir. IMF tahminlerine göre %50'yi bulan kayıtdışı ekonomi ve altyapı gelişmeleri, vergi toplama,

mülkiyet kanunu ile iş ortamının iyileştirilmesi gibi büyük reformların yavaş bir seyir izlemesine rağmen, Arnavutluk ekonomisi son yıllarda iyileşme göstermektedir (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

Enerji krizi ve artan kuraklığa ilişkin zorluklar ile ithalat kaynaklı enflasyonist baskıya rağmen, Arnavutluk ekonomisinin 2007 yılında %6 oranında büyümesi gerçekleşmiştir. Büyük özelleştirmeler, hükümet harcamalarının kısıtlanması, elektrik arzı problemleri ve Arnavutluk'un en büyük ihracat pazarı olan AB'de yaşanan düşük oranlı ekonomik büyüme sebebiyle Arnavutluk'un ekonomik büyümesinin sınırlı oranda gerçekleşmesi beklenmesine rağmen, söz konusu büyüme, özel sektörün gösterdiği performans, ihracat artışı, sanayide yaşanan büyüme ve doğrudan yabancı yatırım ile desteklenmiştir. Söz konusu büyümeye, ayrıca, makroekonomik istikrarın, özel sektöre yönelik olumlu idari ve mali politikaların, altyapıdaki iyileştirmelerin, çeşitli sektörlerdeki teknolojik yenilikler ve insan kaynaklarındaki olumlu gelişmelerin de katkısı olmuştur (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

Bu çerçevede, 2007 yılında GSYİH 10,4 milyar dolara ulaşmıştır. Hizmetler sektörü, %51,1 pay ile ekonominin en dinamik ve geniş bölümünü oluşturmakta, hizmetleri %27,4 ile sanayi ve %21,5 pay ile tarım sektörleri izlemektedir. Sanayi ve hizmetler sektörleri hızlı bir şekilde büyürken, tarım sektöründeki büyüme yavaş bir seyir izlemektedir. Diğer taraftan, satın alma gücüne göre kişi başına düşen milli gelir ise 2007 yılında 3.300 olarak gerçekleşmiştir.

Ekonomik gelişimin temel dayanağını ulaştırma, telekomünikasyon, ticaret, restoran, otelcilik ve sanayi sektörleri oluşturmuştur. Bu sektörlerdeki aktivitelerin artması, inşaat sektöründeki durgunluğun yarattığı olumsuz etkileri azaltmıştır. Taşınmazlara karşı olan yüksek talebe rağmen, inşaat sektörü, izinlerden kaynaklanan sıkıntılar nedeniyle bir önceki yıla göre 2007 yılında %19'luk bir düşüş göstermiştir.

Tablo: 7
GSMH Artışı içinde Sektörlerin Payı

	2006	2007	2006– 2007	2008
Tarım	0,1	0,2	0,1	0,5
Sanayi	0,9	1,1	0,2	1,2
İnşaat	1,4	0,3	-1,1	0,8
Ulaştırma&Telekomünikasyon	0,4	1	0,6	0,6
Ticaret, otelcilik, restoran	1,1	1,4	0,3	1,4
Diğer hizmetler	2,1	1,9	-0,2	1,8
Toplam Büyüme Oranı	6	6	0	6,3

Kaynak: ACIT

Ülkede yıllık enflasyon 2007 yılında %3,1 olarak kaydedilmiştir. 2007 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan yiyecek fiyatlarındaki artış ile ülkenin yaşadığı enerji krizi, enflasyon artışına sebep olmuştur. Buna rağmen, Arnavutluk Merkez Bankası 2007 yılında enflasyonist baskıyı azaltmak ve enflasyonu %2- 4 sınırları arasında tutmak amacıyla sıkı para politikası uygulamaya devam etmiş ve yıl içinde üç kere %0,25’lik faiz oranı artırımını ile piyasaya müdahale etmiştir. Arnavutluk Merkez Bankasının en önemli sorunlarından biri, hızlı kredi büyümesi ve para arzındaki göreceli yüksek büyüme oranları karşısında düşük enflasyon oranını devam ettirebilmektir. Diğer taraftan, Arnavutluk Merkez Bankası, dalgalı döviz kuru rejimi uygulamaktadır. 2007 yılında, LEK Euro karşısında %0,5 oranında değer kaybetmiş, buna karşılık Amerikan doları karşısında %7,49 oranında değer kazanmıştır (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

2008 yılında ise ülkenin yıllık enflasyonu % 3,4 olarak kaydedilmiştir. 2008 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan küresel finansal kriz ilk Arnavutluk ekonomisinin dışa bağımlılığının az olması nedeniyle, ilk aşamada etkisini göstermemiştir. 2008 yılının sonlarına doğru özellikle İtalya ve Yunanistan’da çalışan işçi döviz transferlerinde yavaşlama başlamış, ayrıca İtalya ve Yunanistan’a tekstil ve ayakkabıda fason üretim yapan işletmelerin, talep daralması nedeniyle kapanmaları ve iş yavaşlatmalarına neden olmuştur. Arnavutluk Merkez Bankası ekonomiye faiz indirimleriyle müdahale ederek oranı % 6.25’den % 5.75’e çekmiştir. Diğer taraftan,

Arnavutluk Merkez Bankası, dalgalı döviz kuru rejimi uygulamaktadır. Yine ekonomik krizin yansımaları döviz kurunda dünyadaki eğilime paralel bir seyir izlenmesine yol açmış ve kurda 2008 yılı sonu ve 2009 yılının başlangıcıyla % 20 civarında artış yaşanmıştır. Krizin etkilerinin özellikle önemli gelir kaynaklarından biri olan yurt dışı döviz transferlerinde oluşması muhtemel önemli düşüşlerle 2009 yılının ikinci yarısında hissedilmesi beklenmektedir (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

Arnavutluk Merkez Bankasının en önemli sorunlarından biri, hızlı kredi büyümesi ve para arzındaki göreceli yüksek büyüme oranları karşısında düşük enflasyon oranını devam ettirebilmektir. Diğer taraftan, 2008 yılında Arnavutluk Hükümetinin toplam dış borcu 2,291 milyon ABD Doları ile GSMH' nin % 18,3'üne tekabül etmektedir. İç borç ise GSMH' nin %37,64'ünü oluşturmaktadır (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

D. KAMU HARCAMA VE VERGİ POLİTİKALARI

Devlet vergileme yoluyla sağladığı gelirlerinin bir kısmını çeşitli kamu harcamaları şeklinde düşük gelir gruplarına veya hiç geliri olmayanlara transfer harcamaları şeklinde aktarabilir. Bazen de finansmanı vergi gelirleri ile karşılanan mal ve hizmetleri düşük gelirlilere bedelsiz, ya da düşük bedelle yani maliyet bedelinin altında satmak suretiyle de gelir dağılımında adalet sağlamaya çalışabilir (Özkara, 2005)

Eski Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Arnavutluk için her konuda yeniden yapılanma gündeme gelmiştir. Şok terapi modeli uygulayan ülke hızlı değişimlere adım atarak, özelleştirmeyi bütün alanlarda hedeflemiştir. Bu kapsamda, vergi mevzuatının düzenlenmesi, Merkez Bankasının ve bankacılık sisteminin oluşturulması konusunda hızlı çalışmalar başlatılmıştır (Hana, Telo, 2005, s.250- 259).

Arnavutluk'ta serbest piyasaya geçiş öncesi toplumsal hizmetler bütünüyle devlet tarafından yerine getirilmekteydi. Ülke en son Çin'le bozuştuktan sonra tamamen kapalı

bir ekonomi haline dönüşmüş ve anayasasında yazan madde gereği kesinlikle dışarıdan yardım ve kredi alamamıştır. Geçiş sonrası ise bu maddenin değişimine gidilmiş ve çok derin sosyo- politik ve ekonomik krizden çıkılması için dışarıdan yardımlar ve krediler sağlanmıştır. Fakat kamu harcamaları için yapılan araştırma etütlerinde öngörülen kriterler inandırıcı olmadığından dolayı, söz konusu yardım ve krediler devletin değişik kurumları tarafından yapılan yolsuzluklar nedeniyle anlaşmalarda yazan tutarlardan daha az miktarda ödenmiştir (Hana, Telo, 2005, s.250- 259). Fakat ne yazık ki bu yolsuzluklar hala daha devam etmektedir.

Ülkede 1990 öncesi bütün hizmetler ödeme ve vergi alınmaksızın devlet tarafından sunuluyordu. Örnek olarak, sağlık, eğitim, güvenlik, konut, su, elektrik v.b hizmetleri gösterebiliriz. Çünkü o dönemde kazanılan bütün gelir devlet tarafından alınıyor, sadece işçinin ihtiyacı olan kadarı maaş olarak eline geçiyordu. Geriye kalan miktar ise devlete aitti, dolayısıyla bütün mülkiyet devletindi. Sonuç olarak, sunulan hizmetin alternatifi olmadığı için halk gördüğü muameleyle yetinmek zorundaydı. Ama bu bir gerçektir ki, eğitim ve sağlık sektöründe kamu harcamaları yeterli düzeydeydi ve bu durum kendini olumlu şekilde göstermektedir (Ekonomia Shqiptare: Arritje Dhe Sfida, Banka e Shqiperise, Konferenca e VI Kombetrare, Tirane, 2003).

Kamu harcamaları konusunda şimdiki Arnavutluk'un durumuna baktığımız zaman, özel sektörün de devreye girmesiyle birlikte tümü olmasa da devletin üstlendiği belli başlı hizmetleri vardır. Eğitim, sağlık ve milli savunma hizmetlerini örnek olarak gösterilebilir. Artık devlet kişinin gelirine el koymadan sunduğu hizmetlerin karşılığı olarak vergi kesintisi yapmaktadır (www.imf.org, 2008).

Vergi politikalarına bakacak olursak, 1944- 1990 dönemi boyunca, devlet özel mülkiyet ve serbest ticaretin olmadığını belirterek, bütün mal varlığının kendisine ait olduğunu ileri sürmüştür. Buna rağmen 1944- 1960 yılları arasında özel mülkiyet vardı fakat devlet bunu devletleştirmeye zorlamak için çok sıkı vergiler sistemi devreye sokarak özel mülkiyetin ve ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan küçük veya büyük tüccarların mal varlığını vergilendirerek ortadan kalkmasını hedeflemiştir. Aslında komünist dönemde vergi siteminin tamamen yok olduğunu söylemek doğru

olmaz, gizlenmiş bir şekilde devam etmiştir. O dönemin devlet kurumları, tarımsal kooperatifleri, tarımsal çiftlikleri ve bireysel gelirlerinin büyük bir kısmı devlet bütçesine aktarılıyordu (www.tatime.gov.al).

Ülkede 1990 yıllarında vergi sistemi kurumsallaşmaya başlamıştır. Vergi sisteminin sık sık değişerek daha çağdaş bir sisteme dönüşebilmektedir. Vergi sistemi mevzuatını modernleştirmek çabaları ciddi bir şekilde 1995 ve sonrasında başlamıştır. İlk uğraşlar Katma Değer Vergisinin (KDV) altyapısını oluşturmaya yöneliktir ve aynı zamanda dolaysız vergilerin de sistemini oturtmaya çalışmışlardır. Bunun için 1997 yılından sonra modern ve çağdaş bir vergi sisteminin kanunun öngörüşmeleri yapılmış, ardından 1998’de ise küçük işletme vergi yasasının kabulü ile devam etmiştir. 1999 yılında “Arnavutluk Cumhuriyetinde Vergi Prosedürleri” adı altında kanun kabul edilerek artık ülkede gelişmiş bir vergi sistemi oluşturulmuştur (www.minfin.gov.al).

Arnavutluk mali sektörüne baktığımız zaman, ülkenin mali yetersizliği, ülke kalkınmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Ülkede halen pek çok işlem nakit para ile gerçekleştirilmektedir. Bankacılık sistemindeki aksaklıklar, ülkede başka mevduat toplama mekanizmalarının ortaya çıkmasına yol açmış, bu mekanizmaların çökmesi de finansal sektöre duyulan güveni azaltmıştır. Modern ve etkili bir bankacılık sisteminin geliştirilmesi, mali kaynakların daha etkin dağılımı ve dolayısıyla uzun dönemli sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın ön koşuludur. Dünya Bankası, EBRD ve AB tarafından gerçekleştirilen bir teknik araştırma, Arnavutluk bankalarının en önemli sorunlarının verimsizlik ve etkin olmayan krediler olduğunu ortaya koymaktadır (www.minfin.gov.al).

Komünizm döneminde ülkede bankacılık faaliyetlerini, bir kamu bankası ile ülke çapında yaygın şube ağı ile Savings Bank yürütmüştür. Daha sonra bu kamu bankası Ulusal Ticaret Bankası (National Commercial Bank-NCB), Kırsal Ticaret Bankası (Rural Commercial Bank-RCB) ve Savings Bank olarak üç ticari bankaya dönüştürülmüş, 1996 yılında bankaların özelleştirilmesine ilişkin bir bankacılık kanununun çıkarılmasının ardından da Savings Bank ile RCB birleşmiştir. 2001 yılında Savings Bank’ın da özelleştirilmesi yapılmıştır. Gerçekleştirilen özelleştirmeler

kapsamında Türk Kentbank da NCB' nin hisselerinin %60'ını satın almıştır (www.minfin.gov.al).

E. DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ

Arnavutluk'ta komünist dönemde ülkenin otarşı politikası gereği az miktarlarda hammadde ihracatı yoluyla temel ithalat kalemlerinin karşılanması için gereken dövizin kazanılması yoluna gidilmiş, bunun sonucu olarak da dış ticaret hacmi çok düşük düzeyde seyretmiştir. 1990'lı yılların başında ise, gerek ülke ihracatının başlıca pazarlarını oluşturan COMECON'un dağılması gerekse ülkede yaşanan karışıklıklar, ihracat hacminin daha da azalmasına sebep olmuş, buna bağlı olarak 1992 yılında ülkenin toplam ihracat gelirleri 70 milyon dolar düzeyine kadar düşmüştür. Buna karşılık aynı dönemde, Batı'dan sağlanan yüksek miktardaki insani yardımlar ve ticaret üzerindeki engellerin kalkması ile yabancı tüketim mallarına yönelik talebin serbest kalması sonucu, ithalat yükselmiş ve 1992 yılı itibarıyla 541 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak 1990'lı yılların ilk yarısında, ülkenin dış ticaret açığı yüksek düzeylerde seyretmiştir. Ülkedeki karışıklıkların sona ermesi ve ülkenin Batı Avrupa'da yeni ihracat pazarları elde etmesine bağlı olarak, 1996 yılına gelindiğinde ihracat gelirlerinin 244 milyon dolara kadar ulaşmasına rağmen, ithalatın daha fazla artarak aynı yıl 922 milyon dolara ulaşması, dış ticaret açığının sürmesine neden olmuştur (DTM, Tarım Raporu, 2009, s.11).

1990'lı yılların ikinci yarısında, komşu ülke olan Yugoslavya'daki savaş ve 1997 yılında ülkede yaşanan karışıklıklar sebebiyle dış ticaretin yapısı daha da fazla bozulmuştur. Özellikle, 1997 yılında yaşanan iç karışıklıklara bağlı olarak hayat standartlarında yaşanan düşme sebebiyle, önce ithalat şiddetli biçimde azalarak 694 milyon dolara gerilemiş, ardından da ihracat 159 milyon dolar düzeyine kadar düşmüştür. Böylelikle dış ticaret açığı da 535 milyon dolara gerilemiştir. 1998 yılında ise, ülke içi düzenin kısmen sağlanmasına bağlı olarak ithalat ve ihracat performansında iyileşme görülmüş, ithalat 812 milyon dolara ulaşırken, ihracat da 208

milyon dolarla 1996 yılı düzeyine yaklaşmıştır. Dış ticaret açığı ise, 604 milyon dolar gibi yüksek bir rakamda seyretmeye devam etmiştir. 1999 yılında ihracat, %32,3 oranında artarak 275, ithalat ise %15,5 oranında büyüyerek 941 milyon dolar düzeyine ulaşırken, dış ticaret açığı da 604 milyondan 666 milyona yükselmiştir. Bununla beraber, ihracatın ithalata göre yıllık olarak iki kat fazla artış göstermesi, ülke açısından olumlu bir gelişmedir. 2000 yılında da ülkenin dış ticaret açığı, gerek ihracattaki azalma, gerekse ithalattaki artışa bağlı olarak bir önceki yıla göre %22,8 oranında artış göstererek 814,3 milyon dolar düzeyine çıkmıştır (DTM, Tarım Raporu, 2009, s.11). Aşağıdaki tabloda Arnavutluk'un 1995 ve 2002 yılları arasındaki gerçekleşen dış ticaret rakamlarını görebiliriz.

Tablo: 8
Dış Ticaret (milyon dolar)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İhracat	204,9	243,7	158,6	208	275	255,7	304,5	330,2
İthalat	679,7	922	693,6	811,7	938	1070	1331,6	1485,3
Hacim	884,6	1165,7	852,2	1019,7	1213	1325,7	1636,1	1815,5
Denge	-474,8	-678,3	-535	-603,7	-663	-814,3	-1027	-1155

Kaynak: EIU, The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile, 2001- 2003

Komünist dönemde dünyanın en büyük beş krom üreticisinden biri olan Arnavutluk'un, ihracatı içinde en büyük payı krom almaktayken, gerek madencilik faaliyetlerinin sürdürüldüğü yerlerde yaşanan karışıklıklar, gerekse en iyi rezervlerin tüketilmesine bağlı olarak, ülkenin krom ihracatında şiddetli bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum, yakıt hariç hammadde ihracatının 1994 yılında toplam ihracat gelirleri içinde aldığı %24,3'lük payın 1998 yılına gelindiğinde %16,5 düzeylerine kadar gerilemesinin en önemli sebebidir. Düşük birim işgücü maliyetleri sayesinde ülkenin sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğe bağlı olarak tekstil ve ayakkabı gibi emek yoğun ürünler, ülkenin mamul mal ihracatı içinde önemli yer tutmaktadır. Bu tür sektörlerde faaliyet gösteren Arnavutluk firmaları, çoğunlukla Batılı şirketlerden hammadde temin edip bunun karşılığında üretim sürecinin emek yoğun bölümünü gerçekleştirmek suretiyle fason üretim yapmaktadır (DTM, Tarım Raporu, 2009, s.12).

Ülkenin sahip olduğu potansiyel açısından bakıldığında, tarım sektörünün önemi yine göze çarpmaktadır. Tarım ürünleri ve diğer gıda maddeleri, ülkenin ihracat gelirleri içinde önemli yer tutmaktadır. Tarımda meyve, şarap, zeytinyağı ve brendi gibi daha yüksek katma değerli ürünlerin üretimine ağırlık verilmesinin, özellikle kötü ambalajlamadan dolayı geri kalan bu sektörün ülke ihracatı açısından önemini daha fazla artırması beklenmektedir. Aşağıdaki tablo 6 ve tablo 7’de Arnavutluk’un 1999 ve 2003 yılları arasındaki ihracat ve ithalattaki başlıca ürünleri ve milyon dolar bazında rakamları yer almaktadır.

Tablo: 9
İhracatta Başlıca Ürünler (fob, milyon dolar)

	1999	2000	2001	2002	2003
Tekstil	98,3	109	114	124	155
Ayakkabı	67,9	69	87,1	95,3	134
Adi metaller	14,6	21,5	24,4	30,8	49,6
Gıda, içecek ve tütün	12,7	13,7	14,1	7,3	19,2
Bitkisel ürünleri	12,6	12,1	11,4	13,1	15,1
Ham deriler ve deri ürünleri	7,0	8,3	10,9	14,9	11,2
Mineral ürünler	17,5	7,4	5,9	9,1	11,9
Ağaç ve ağaç ürünleri	6,4	7,3	8,7	8,6	8,7
Çeşitli mamul mallar	7,9	7,1	5,1	6,8	8,6
Makina ve cihazlar	12,4	4,4	7,1	8,4	14,7
TOPLAM (diğerleri dâhil)	274	256	305	330	447

Kaynak: EIU-The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile, 2005

Tablo: 10
İthalatta Başlıca Ürünler (fob, milyon dolar)

	1999	2000	2001	2002	2003
Makine ve cihazlar	108,9	148,9	246,5	241	283,7
Mineral ürünler	81,3	141,7	184,6	192,3	219,8
Tekstil	118,1	128,5	138,6	165,1	204,7
Gıda, içecek ve tütün	108,8	97,6	108,2	130,8	157,7
Bitkisel ürünler	85,9	90,7	101,2	107,4	119,5
Adi metaller	75,8	83,8	118,2	134,1	177,3
Taşıtlar	70,6	80,1	70,9	81	120,6
Kimyasal ürünler	51,4	60,4	71,9	86,4	114,6

İnşaat malzemeleri	30,1	41,9	49,6	58	68,5
Plastik ürünleri	26,6	31,9	37,4	45,1	57,4
TOTAL (diğerleri dâhil)	943	1 079,5	1 338,1	1 501,7	1 864,2

Kaynak: EIU-The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile 2005

Doğu Avrupa pazarlarının çökmesinin ardından, Arnavutluk ekonomisi dışa açılmış ve ülke, dış ticarete AB ülkelerine yönelmiştir. 1998 yılı itibarıyla ülke ihracatının %60,1'i İtalya'ya, %19,8'i komşu ülke Yunanistan'a ve %5,7'si de Almanya'ya gerçekleştirilmiştir. Aynı ülkeler Arnavutluk ithalatının da %75'inden fazlasının kaynağını oluştururken, ülke ithalatında Bulgaristan ve Türkiye de önemli yer tutmaktadır. Ülkenin AB ülkeleri ile ticareti, pek çok üründe AB pazarına gümrüksüz giriş imkânı sağlayan bir ticaret ve işbirliği anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Tablo 8'de ise Arnavutluk'un 1999 ve 2003 yılları arasında ihracat ve ithalat yaptığı başlıca ülkeler ve milyon dolar bazında rakamları yer almaktadır.

Tablo: 11
Arnavutluk Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (milyon dolar)

	1999	2000	2001	2002	2003
İHRACAT					
İtalya	184,3	182,2	216,8	236,9	334,8
Yunanistan	39,7	30,9	39,7	42,4	57,6
Almanya	17,5	17,3	16,9	18,3	15,2
Sırbistan-Karadağ	3,4	7,1	9,3	5,1	11,5
Makedonya	4,2	2	4,8	4,9	3,1
İTHALAT					
İtalya	353,6	390,8	446,4	532,3	626,2
Yunanistan	264,9	297,9	382,6	392,5	399
Almanya	52	59,3	64,1	72,1	103
Türkiye	52	58,5	81,9	93,8	123,2

Kaynak: EIU-The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile, 2005

Arnavutluk'un Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine kabul edilmesinin ardından, azami gümrük vergi oranları 1 Ocak 2001 itibarıyla %18'den %15'e indirilmiştir. Söz konusu oran 2003 yılına kadar kademeli olarak %10'a indirilmiştir. Bu çerçevede, 2000 yılı sonu itibarıyla makine, teçhizat ve hammaddelere uygulanan %5 düzeyindeki gümrük

vergisi oranı %2'ye, atık işleme teknolojilerine uygulanan oran da sıfıra indirilmiştir. Aşağıdaki tablo 9'da Arnavutluk'un 2003'ten 2009'a kadar olan toplam ihracat ve ithalat rakamları ve yüzdeleri yer almaktadır.

Tablo: 12
Arnavutluk'un Dış Ticareti (Genel)

Milyon \$	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi	İhracat/İthalat (%)
2003	448	1.859	2.307	1.411	24,1
2004	603	2.194	2.798	-1.591	27,5
2005	656	2.477	3.133	-1.821	26,5
2006	793	2.916	3.709	-2.123	27,2
2007	1.069	4.168	5.237	-3.098	25,6
2008	1.354	5.279	6.633	-3.925	25,6

Kaynak: DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, 2009, Tirana

Ülke ihracatı, 2002'den itibaren güçlü ve olumlu bir artış kaydetmesine rağmen, ürün ve ülke yapısına bağlı olarak zayıf yönleri bulunmaktadır. Ayrıca, yaşanan küresel krizin de etkisiyle 2008 yılında ihracatın artış eğiliminde azalma olduğunu tablolardan da görebiliriz. İşgücü ücretlerinin düşüklüğüne dayanan bu yapıdan ve ürünlerdeki düşük katma değerden dolayı, dünyadaki azalan talep, Arnavutluk'un ihracatında da etkisini hızlı bir şekilde göstermiştir. Avrupa ekonomilerindeki durgunluk (özellikle Yunanistan ve İtalya'nın) 2008'in son çeyreğinde ve 2009'un devamında İhracatı çok daha fazla etkileyen başka bir faktör olmaktadır (DTM, Tarım Raporu, 2009, s.14).

Arnavutluk'un 2008'deki toplam ihracat, 112,54 Milyar LEK (ortalama 1,3 milyar ABD Doları) değerinde olup, 2007 senesiyle kıyaslandığında %15,83'e yükselmiştir ki bu oran geçen senenin ihracat artış oranından 9.62 puan daha azdır. 2008 senesi boyunca ilk altı aylık dönemde ihracat sabit bir şekilde yükselirken, ikinci altı aylık dönemde negatif bir etki gözlemlenmiştir. Petrol fiyatlarındaki değişimle beraber temmuz ve ağustos 2008'deki düşüşü, Eylül 2008'de küçük oranda bir artış, ardından yılsonuna kadar sürekli düşüş izlemiştir (DTM, Tarım Raporu, 2009, s.13).

Geçen yıllara göre bir kıyaslama yapıldığında, ithalatta bir düşüş görüldüğü ve bu düşüşün genelde dünya fiyatlarındaki yükselme ve iç talepteki hafif bir azalmadan kaynaklandığı söylenebilir. 2008'in son çeyreğindeki gözükten bazı azalma işaretleri hariç, tüketici talepleri genelde sabit kalmıştır. Bu azalma da yüksek kamu harcamalarıyla (genelde altyapı projeleriyle) "iyileştirildi". 2008'deki toplam ithalat ise, 439.09 Milyar LEK (ortalama 5,2 milyar ABD Doları) değerinde olup, 2007 senesiyle kıyaslandığında %16.33 yükselmiştir. İthalatın en yüksek büyüme oranı 2008'in son çeyreğinde yaşanmıştır (Ekim ve Aralık 2008). Bu büyüme de fiyatlardaki iyileşmeden kaynaklanmıştır (DTM, Tarım Raporu, 2009, s.9).

Arnavutluk'un 2008 yılı sonundaki dış ticaret açığı, 326.5 Milyar LEK (3,9 milyar ABD Doları) değerindeydi ve bir önceki yıla göre %16.5 değerinde yükselmiştir. İhracat ve ithalatın artış hızındaki yavaşlama, dış ticaret açığının artış hızını da yavaşlatmıştır (DTM, Tarım Raporu, 2009, s.9).

F. ÖZELLEŞTİRME VE YABANCI SERMAYE GİRİŞİ

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve merkezi planlı ekonomik sistemlerin çözülmesi ile birlikte, Doğu Avrupa ülkelerinde demokratik siyasi düzen içerisinde, Batı Avrupa'daki gibi serbest piyasa ekonomisinin kurulması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Fakat Batı Avrupa'daki serbest piyasa modelleri fikir olarak aynı esaslara dayansalar dahi, uygulamada, piyasaların düzenlenmesi ve daha genel olarak devlet-piyasa ilişkileri açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir (Bastırmacı, 2009, s.2).

Bu bakımdan 1990 yılına kadar planlı ve merkezi sistemli ekonomiye sahip olan Arnavutluk'ta da, 1991 yılından itibaren ciddi reformlar başlatılmış ve bir özelleştirme programı uygulamaya konulmuştur. Ülkede 1996 yılı itibarıyla ekonominin büyük ölçüde özel sektörün eline geçmesini sağlayan bu özelleştirme programının yanı sıra, bankacılık sektörünün yeniden yapılanmasını sağlamak amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Fakat ülkede bankacılık sektörü ile birlikte, sigortacılık, ticari bilgi ve

güvenlik gibi diğer hizmetler, gelişmekte olan bir ülke ekonomisi için yetersiz düzeydedir. Yine de, bankaların özelleştirilmesi ve düzenleyici mevzuatın gelişmesi, ülkeye yabancı yatırımcı çekmeye başlamıştır. Arnavutluk'ta halen mevcut işletmelerin %52'si perakendecilik, %18'i başta oteller, restoranlar ve barlar olmak üzere hizmetler, %10'u imalat, %2'si gıda işleme, %14'ü taşımacılık ve %3'ü de inşaat alanlarında faaliyet göstermektedir (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.22)

Ülkede özel sektör yatırımlarını teşvik etmek amacıyla bir takım yapısal reformlar yapılmış, bu kapsamda özelleştirme alanında belirli bir ilerleme kaydedilmiştir. 2007 yılı Haziran ayında Arnavutluk telekomünikasyon şirketi "Albtelekom" özelleştirilmiştir. 2008 yılında da önemli özelleştirmeler sonuçlandırılmıştır. Bunlar arasında en önemlileri devlet petrol üretim şirketi Armo'nun ve Elektrik Enerjisi Dağıtım Şirketi OSSH'nin özelleştirilmeleri sayılabilir. Söz konusu özelleştirmeler, ülkede gerçekleştirilen en önemli özelleştirmeler niteliğini taşımaktadır. Fakat bütün bu çalışmalara karşın, ülkede kamu sektörünün payı halen çok yüksek oranda bulunmaktadır. Bankacılık sektörü ise daha çok özel bankalardan oluşmakta, yeterli sermayeye sahip, likiditesi ve karlılığı yüksek bir yapıya sahip bulunmaktadır. Ayrıca, 2007 yılı Temmuz ayında yeni bankacılık kanunu yürürlüğe girmiştir (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.23).

Arnavutluk'ta özelleştirme Parlamento, Bakanlar Kurulu, Ekonomi Bakanlığı, ilgili sektörlerdeki denetleme yetkisi bulunan kurumlar gibi farklı kurumlar tarafından yürütülmektedir. 2007 yılına kadar gerçekleşmiş olan önemli özelleştirmeler (Arnavutluk Ülke Raporu, 2007, s.20):

- Arnavutluk Ulusal Ticaret Bankası'nın 2000 yılında %60 Kent bank, %20 IFC (Dünya Bankası) ve %20 Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası payları ile alınması,
- Çimento fabrikası Fushe-Kruja'nın 2000 yılında Seament/United Quarries (Lübnan/İngiliz) konsorsiyumu tarafından 12.5 milyon Dolara satın alınması,
- Mobil telekom sektöründe faal AMC firmasının 2001 yılında Telenor/Cosmote (Norveç/Yunanistan) tarafından 200 milyon Dolara satın alınması,

- Arnavutluk Mevduat Bankası'nın 2003 yılında Raiffeisen Bank (Avusturya) tarafından 126 milyon Dolara satın alınması,
- 2007 yılı ve sonrasında öngörülen başlıca özelleştirmeler:
- Telekom sektöründe faal Albtelecom'un %51-76 hissesinin satışı,
- Arnavutluk Elektrik Kurumu KESH'in üç şirkete bölünerek satışı,
- Petrol ve doğal gaz sektöründe ARMO, Albpetrol, Servcom, Kuçove'de bulunan Petro-mekanik fabrikasının satışı,
- Arnavutluk sigorta kuruluşu INSIG'in satışı,
- Gıda sektöründe Durres'de bulunan ve tütün alanında faaliyet gösteren Tobacco Fabrikası ve fermantasyon tesisi'nin satışı.

Ülkedeki yabancı yatırımlar ise, 1990'ların başından itibaren yavaş bir seyir izleyerek artmaktadır. 2006 yılında ise yabancı yatırımlar GSYİH'nin %3,6'sına ulaşmış ve 2005 yılına göre %16 oranında artış göstererek 86,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında ise çimento fabrikalarına yatırımın ve petrol üretiminin artması ile Albtelekom'un özelleştirilmesi sonucu Arnavutluk'taki yabancı yatırımın şimdiye kadarki en yüksek rakam olan 470 milyon Euro olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında yapılan özelleştirmeler, çimento fabrikalarının yapımı ve enerji yatırımları ile doğrudan yabancı sermaye yatırım tutarı rekor düzeyde 619,2 Milyon Euro'ya ulaşmıştır. Ülkede en yüksek miktarda yatırımda bulunan ülkeler, başta İtalya ve Yunanistan olmak üzere, Avrupa ülkeleridir. Yatırımlar, hazır giyim ve ayakkabı olmak üzere tekstil sektöründe yoğunlaşmaktadır (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.23).

Arnavutluk'ta hükümet yabancı yatırımı ülkeye çekmek ve yerli yatırımı teşvik etmek için çaba sarf etmektedir. Ancak hükümetin önünde, iş kanununun düzgün işleyişi, şeffaflık, vergi sisteminde yeniden yapılanma, bürokraside yolsuzluğun azaltılması ve mülkiyet edinme ile ilgili sorunların çözümlenmesi gibi önemli engeller bulunmaktadır. Özel sektörün iş yapması önünde en önemli faktörler olarak; altyapı

(%17,1), etkisiz çalışan bürokrasi (%16), yolsuzluk (%15,4), siyasi istikrarsızlık (%10,8) ve vergi düzenlemeleri (%8,1) öne çıkmaktadır (www.acit-al.org).

Diğer taraftan, ülke, dünya rekabet endeksinde 131 ülke arasından 109'uncu sırada yer almakta olup, bu sıralama ile bölge ülkeleri arasında en son sırada bulunmaktadır. Rekabet gücünün artırılması, ülke ekonomisi önündeki en büyük sorunlardan biri olarak gözükmektedir. Bu kapsamda, özellikle iş ve yatırım çevresinin iyileştirilmesine yönelik olarak, yönetişimin iyileştirilmesi, piyasanın kurumsallaştırılması ve ticaretin kolaylaştırılması gibi düzenlemeler yapılması yönünde çalışmalar devam etmektedir. Öte yandan, sektörel olarak, madencilik sektöründe Arnavutluk, komünist dönemde dünyanın en büyük beşinci krom üreticilerinden biri konumunda bulunurken, günümüzde, büyük rezervlerin azalması ve madenlerde çıkan sorunlar sebebiyle krom, bakır ve nikelde ülke ihracatında bir düşüş yaşanmıştır. Ancak sorunlara rağmen, ülke, krom rezervinde halen Avrupa'da birinci sırada yer almakta ve yükselen dünya fiyatları nedeniyle çok sayıda yabancı sermayeli şirket ülkede madencilik alanında faaliyet göstermekte veya faaliyet izni için çalışmalar yapmaktadırlar. Ancak 2008 yılındaki küresel ekonomik krizden dolayı düşen fiyatlar üretimi ve ihracatı olumsuz etkilemiş, madencilik sektöründeki firmalar faaliyetlerini önemli ölçüde azaltmak ve yavaşlatmak zorunda kalmışlardır (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.60- 72).

Ülkede, 1990 öncesinde ülke ihracatında önemli bir konuma sahip olan kromun, 2002 ve 2007 döneminde, yabancı yatırımcılar tarafından madenlere ve maden işleme tesislerinin modernizasyonuna yapılması öngörülen yatırımlarla, eski konuma gelmesi hedeflenmektedir. Ayrıca AB, sektörün modernizasyonuna yönelik teknik yardım sağlamaktadır.

Arnavutluk hükümeti 2000 yılında, DARFO yönetiminde olan bir İtalyan konsorsiyumla, ülkenin krom rezervlerinin %50'sini ve ferro-krom rezervlerinin %10'unu barındıran 3 önemli maden ocağının işletilmesi için 30 yıllık bir imtiyaz anlaşması imzalamıştır. Çıkarılan mineraller, kısıtlı işleme sonrasında doğrudan ihraç edilmektedir. Ayrıca, Arnavutluk, önemli miktarda kullanılmamış boksit ve fosfat kayaları rezervlerine sahiptir. Bir boksit maden ocağı, ülkenin çimento endüstrisine gerekli maddeyi sağlamak amacıyla işletilmekte, fosfat kayası ise işletilmemektedir.

Ayrıca, ülke, inşaat endüstrisinde kullanılabilen önemli mermer rezervlerine de sahiptir. Öte yandan, düşük işgücü maliyetleri, hızlı üretim imkânı, düşük ulaştırma maliyeti gibi sebeplerle tekstil, ayakkabı ve deri sektörleri, ülkenin güçlü ve stratejik sektörleri arasında yer almaktadır (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.75).

GSMH'ya katkısı %21,5 olan ve istihdamın %58'ini karşılayan tarım, ekonominin önemli bir sektörüdür. Tarım sektörü, ülke için büyük bir ihracat kaynağı olmasına rağmen, başta mülkiyetle ilgili yasalar olmak üzere, eski rejimin bıraktığı ve hala çözülmemiş birçok problem, büyük yatırımcıların ilgisinin bu sektöre çekilmesini engellemekte, diğer taraftan, hala geleneksel metotların kullanılması sebebiyle tarımın genel üretime olan katkısı yıldan yıla düşüş göstermektedir. Hükümetin tarım politikasının en önemli unsurlarından birini, taşınmaz sorununun çözümü oluşturmaktadır (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.77)

Arnavutluk organik gıda alanında önemli bir ihracat potansiyeline sahiptir. Ancak, paket ve ambalajlama ile ilgili sorunlar ve zeytinyağı, meyve, şarap ve brendi gibi katma değeri yüksek ürünlere yeterli önemin verilmemesi sebebiyle sektörde istenilen gelişme sağlanamamaktadır.

Yabancı yatırımların da desteğiyle inşaat sektörü 1999 yılında %15 büyürken, 2000 yılında bu büyüme oranının %17 olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Bu canlanma, özellikle İtalya ve Yunanistan kaynaklı yabancı yatırımların desteği ile gelişmiştir. Sektörde, her biri ortalama 150 kişiyi istihdam etmekte olan yaklaşık 1 000 özel firma faaliyet göstermektedir. Yeni karayollarının yapımı, Rinas Havaalanı ile Durres ve Vlore Limanlarının yeniden inşası ve oteller ile turistik tesislerin geliştirilmesi gibi büyük ölçekli projelerin gerçekleştirilmesinin, yine yabancı sermayeye bağlı olması beklenmektedir (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.77).

Arnavutluk'un 2008 yılı ihracatı 1.354 milyon \$, ithalatı ise 5.279 milyon \$ olarak gerçekleşmiş, dış ticaret açığı GSYİH'nın %35'ine yükselmiştir (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.78).

Bankacılık sektöründe baktığımızda, Arnavutluk'ta yüzde yüz Arnavut sermayeli Credins Bank ve Popular Bank of Albania hariç tümü yabancı sermayeli ya da yabancı ortaklı olmak üzere 16 banka bulunmaktadır. Bunlar; Birleşik Arnavutluk Bankası, İtalyan Arnavut Bankası, Tiran Bankası (Yunanistan), Alpha Credit (Yunanistan), Yunanistan Ulusal Bankası, Inter Commercial Bank (Yunanistan), Arnavutluk Amerikan Bankası, Dardania Bankası (Kosova), First Investment Bankası (Bulgaristan), FEFAD (Almanya), Arap Arnavut Bankası, Uluslararası Ticaret Bankası (Malezya) ve Kent bank ortaklı Milli Ticaret Bankası (2000 yılında Dünya Bankası, IFC ve Kent bank tarafından özelleştirme kapsamında satın alınmıştır), Tasarruf Bankası (2003 yılında Avusturya'lı Raiffesenbank'a satışı tamamlanmıştır (Arnavutluk Ülke Raporu, 2007, s.23).

Arnavutluk'un yabancı yatırımlarla ilgili yasal düzenlemeleri baktığımız zaman 02.11.1994 tarihli ve 7764 sayılı "Yabancı Yatırımlar Yasası"nın Arnavutluk'taki yabancı yatırımcılar için avantajlı bir ortam oluşturduğunu görüyoruz. Bütün yabancılara, şahsi ya da tüzel kişilik olarak aşağıda yer alan hükümleri içermektedir.

- Yabancı yatırımlar için ön izne ihtiyaç duyulmadığı gibi, hiçbir sektöre de kapalı değildir.
- Şirketlere yabancı hisse sahiplerinin katılım oranları konusunda sınır olmayıp, %100 yabancı sahiplik mümkündür.
- Yabancı yatırımlar, kanunda sayılan ve kamu kullanımı menfaatine olan özel durumlar dışında, doğrudan veya dolaylı olarak kamulaştırılmaz ve millileştirilemez.
- Arnavutluk vergi sistemi de yabancı yatırımcılara karşı ayrımcılık yapmamaktadır.
- Ayrıca, kamu ihale usulleriyle ilgili mevzuat da yerli ve yabancı firmalar arasında çok az ayırım öngörmektedir.
- Yabancı yatırımcılar bütün fonlarını ve desteklerini yatırım şekline çevirme hakkına sahiplerdir.

Ayrıca, uluslararası anlaşmalara uygun olarak, en elverişli uygulamalar da sağlanmaktadır (DTM, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009, s.80).

2. TÜRKİYE ARNAVUTLUK EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Arnavutluk'ta demokratik rejime geçişle birlikte, Türkiye ile ikili ilişkilerin örnek düzeyde geliştiği, buna paralel olarak, iki ülkenin, bölgesel sorunlar konusunda da görüş birliği içinde olduğu ve uluslararası kuruluşlarda dayanışma içinde bulunduğu görülmektedir. Türkiye ile Arnavutluk arasındaki ticaret hacmi izlendiğinde, mevcut dış ticaret hacminin, varolan potansiyele kıyasla oldukça düşük düzeyde seyretmekte olduğu görülmektedir. Bu durumun iki ülkeyi de ilgilendiren çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte en önemli sebebi, 50 yıla yakın bir süre baskıcı bir rejimle yönetilen ve kapalı bir ekonomiye sahip olan Arnavutluk'un, batılı anlamda bir özel sektöre ve yabancı yatırımların güvenliği açısından sorunsuz bir sisteme henüz kavuşmamış olmasıdır. 1999 yılı itibarıyla, Arnavutluk'un ithalatında Türkiye'nin payı %5,5 oranında gerçekleşmiştir (Strategjia E Zhvillimit Te Biznesit Dhe Investimeve, 2007, s.6).

Tablo 13

Türkiye Arnavutluk Ticaretinin Seyri (dolar)

YIL	İTHALAT	İHRACAT	DENGE	HACİM
1989	814 121	3 954 630	-3 140 509	4 768 751
1990	1 452 995	5 679 715	-4 226 720	7 132 710
1991	595 958	21 350 298	-20 754 340	21 946 256
1992	882 102	20 703 241	-19 821 139	21 585 343
1993	1 767 560	64 887 046	-63 119 486	66 654 606
1994	1 527 482	59 266 998	-57 739 516	60 794 480
1995	1 273 808	56 942 090	-55 668 282	58 215 898
1996	9 191 836	53 870 772	-44 678 936	63 062 608
1997	3 378 652	41 102 270	-37 723 618	44 480 922
1998	2 844 917	44 811 586	-41 966 669	47 656 503
1999	1 383 744	65 666 936	-64 283 192	67 050 680
2000	2 794 715	61 304 536	-58 509 821	64 099 251
2001	3 614 985	73 204 959	-69 589 974	76 819 944
2002	3 972 887	79 760 797	-75 787 910	83 733 684

2003	4 578 233	114 426 136	-109 847 903	119 004 369
2004	15 528 509	161 028 260	-145 499 751	176 556 769
2005	16 237 028	191 139 640	-174 902 612	207 376 668
2006	11 636 870	186 961 139	-175 324 269	198 598 009

Kaynak: instat.gov.al

Arnavutluk ile Türkiye arasında bir Serbest Ticaret Anlaşmasının (STA) imzalanmasına yönelik 1. tur müzakereler, 1 Nisan 2003 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilmiştir. İlk tur müzakerelerde, taraflar, ekonomileri, dış ticaret rejimleri, AB ve diğer üçüncü ülkelerle ilişkileri konularında bilgi alışverişinde bulunmuş, ayrıca, taslak STA metni üzerinde de ilk görüşmeler yapılmıştır. Taslak anlaşma üzerinde yapılan görüşmeler sonucunda ulaşılan metin, Arnavutluk Tarafına 23 Mayıs 2003 tarihinde tevdi edilmiştir (DTM, Arnavutluk Tarım Raporu, 2009, s.22).

22 Aralık 2006 tarihinde Tirana’da iki ülkenin Bakanlarınca imzalanan ve 12 Mart 2008 tarihli ve 26814 sayılı Mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması”, (STA) 1 Mayıs 2008 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (DTM, Arnavutluk Tarım Raporu, 2009, s.22).

Söz konusu anlaşma ile taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun rekabet koşullarının yaratılması, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu anlaşma, sanayi ürünlerindeki gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili vergi ve önlemlerin kaldırılması başta olmak üzere, ticarete teknik engeller, tarım ürünlerindeki taviz değişimi, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, iç vergilendirme, yapısal uyum, damping, acil durumlar, devlet tekelleri, korunma önlemleri, ödemeler, menşe kuralları, devlet yardımları, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, kamu ihaleleri ve kurumsal hükümler konularında düzenlemeler içermektedir (DTM, Arnavutluk Tarım Raporu, 2009, s.22).

Adı geçen anlaşma ile Türk ihracatçılarına, Arnavutluk pazarında Avrupa Birliği ihracatçıları ile eşit rekabet imkânı getirilmiştir. Bu çerçevede, sanayi mallarında, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte; Arnavutluk menşeli sanayi mallarının Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri sıfırlanacak, buna karşılık, Arnavutluk'a ithal edilen Türk menşeli sanayi ürünlerinin %80'den fazlasının gümrük vergileri kaldırılacaktır. Bakiye sanayi ürünlerinde Türkiye'ye karşı uygulanan gümrük vergileri ise STA'nın yürürlük tarihinden başlamak üzere, yıllık %20'lik eşit indirimlerle, beşinci yılın başında tamamen sıfırlanacaktır. Anlaşmada ayrıca, sanayi mallarına AB'ne tanınan tavizlerde gelecekte yapılabilecek daha avantajlı bir değişikliğin, Arnavutluk tarafından aynen Türkiye'ye de yansıtılması öngörülmektedir (DTM, Arnavutluk Tarım Raporu, 2009, s.23).

Türkiye ve Arnavutluk, ticari potansiyeli olan seçilmiş tarım ürünlerinde birbirlerine sınırsız mahiyette veya tarife kontenjanları dâhilinde, sıfır gümrük vergileri ile tavizler tanımışlardır. Türkiye'nin bu kapsamda Arnavutluk'tan taviz aldığı ürünler arasında ihracat bakımından önem arz eden işlenmiş tarım ürünleri (çikolata, şekerleme, ekmekçilik mamulleri), kuru meyveler (findık, antep fıstığı, üzüm, incir), narenciye, bakliyat ve diğer taze sebze ve meyveler yer almaktadır. Türkiye'nin Arnavutluk'a taviz tanıdığı başlıca ürünler arasında bazı taze ve işlenmiş sebze ve meyveler ile Türkiye'nin anılan ülkeden taviz aldığı işlenmiş tarım ürünleri sıralanmaktadır (DTM, Arnavutluk Tarım Raporu, 2009, s.23).

Türkiye Arnavutluk yatırım ilişkilerine baktığımız zaman Türkiye'den Arnavutluk'a çoklu sayıda yatırımlar yapıldığını görüyoruz. Bunlardan, Seyaş firması kırsal kesime su sağlayan bir projenin müşavirliğini, Enka Grubu Amerikan ordusunun Arnavut mültecilere yardımını destekleme projesini, Tümaş A.Ş. petrol sahaları rehabilitasyonu fizibilite çalışmalarını, Gintaş da Vlore Paşalimanı askeri tesisi ile Tirana'da bir dizi toplu konut inşaatını üstlenmişlerdir. 8. Koridor üzerindeki karayolunun Makedonya sınırı ile birleşen bölümünün inşaatını taahhüt eden Makyol firması çalışmalarını Temmuz 2003 tarihinde tamamlamıştır. Aynı koridor üzerindeki Librazhd Elbasan bölümünün inşaatı da kısa süre önce MNG firması tarafından üstlenilmiştir. İşkodra ve Durres devlet hastaneleri inşaatlarını tamamlayan Tepe

firması, Tirana Rinas havaalanı inşaatı ihalesine katılarak 28 rakip şirket arasından nihaî aşamaya katılacak ilk dört firma arasına girmiştir (Arnavutluk Ülke Raporu, 2007, s.18).

Ankara'da yerleşik Su Yapı inşaat firması Arnavutluk genelinde çeşitli kırsal altyapı projelerine müşavirlik hizmeti vermek üzere 300.000 dolar tutarında bir ihale kazanmıştır. Söz konusu projeler İslam Kalkınma Bankasının Arnavutluk Kalkınma Fonundan sağlanan krediyle gerçekleştirilecek olup bu kapsamda okul, kırsal yol, içme suyu, sağlık ocağı gibi 65 farklı proje bulunmaktadır. Ayrıca, Tirana'da polietilen ambalaj malzemeleri üretimi alanında faaliyet göstermekte olan Everest isimli Türk firmasının makine ve teçhizat olarak 2 milyon dolar tutarında yatırımı mevcuttur. Diğer taraftan, 2003 yılı Haziran ayı sonu itibariyle, Türkiye'de 10 adet Arnavutluk menşeli firma faaliyette bulunmaktadır. Söz konusu firmaların Türkiye'deki toplam yabancı sermaye içindeki payları 0.01'dir (Arnavutluk Ülke Raporu, 2007, s.18).

Son dönemlerdeki Türk yatırımlarına baktığımız zaman, 2006 yılı sonu itibariyle Arnavutluk'ta 40 Türk firması toplam 40 milyon Dolarlık yatırım yaptığını görüyoruz. En çok yatırım sıralamasında Türkiye, İtalya ve Yunanistan'ın ardından üçüncü sırada yer almaktadır. 80'i Türk, 2553'ü sürekli ve 300'ü geçici toplam 2,853'ü Arnavut olmak üzere toplam 2,933 kişiye istihdam sağlanmaktadır. Türk girişimcilerinin yatırımları arasında bir ayakkabı fabrikası ve bir salyangoz işleme tesisi, çok sayıda mağaza, lokanta, dişçilik muayenehaneleri de yer almaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009).

Kürüm Demir Çelik A.Ş. Elbasan Vadisi'ndeki demir çelik işletmelerini 20 yıl süreli olarak kiralamış ve üretime başlamıştır. Üretim kapasitesini artıran firma enerji sorununa çözüm olarak elektrik santrali kurmaya hazırlanmaktadır. Aynı firma Durres limanında daha önce Polonyalılara ait olan hisseyi devralmıştır. Ayrıca Elbasan kentinde bulunan ROT oksijen fabrikasının Kürüm'e satılması kararlaştırılmıştır. Madencilik sektöründe Ber-Öner Arnavutluk'ta bakır yoğun bölgelerde maden rezervi araştırma ve işleme hakkını 30 yıllık süre ile yap-işlet-devret modeli almıştır. Polietilen

ambalaj malzemeleri üreten Everest firmasının makine ve teçhizat olarak 2 milyon Dolar yatırımı bulunmaktadır (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

Arnavutluk'un ikinci büyük bankası BKT (Ulusal Ticaret Bankası)'nın % 60 hissesi Çalık bank/Şeker bank ortaklığı tarafından 9 Haziran 2006 tarihinde satın alınmıştır. Aksoy Grubu Tirana'da bir un fabrikası yatırımı yapmıştır. Buna ilave konfeksiyon sektöründe 218 personele istihdam sağlayan üretimi bulunmaktadır. Alpet firması 2005 yılında Arnavutluk'a yatırım yapma kararı almış, 2005 yılında 3 milyon dolar, 2006 yılı sonu itibariyle 10 milyon doları aşan 60 ALPET istasyon ağı kurmuştur. Toplam bayi sayısı 80'dir. "Autofast" kurumsal ve bireysel müşteri ve taşıt sistemi Alpet tarafından ilk kez online olarak Arnavutluk'ta hayata geçirilmiştir. 100 oktan "Ultraforce" performans benzini ve 50 PPM "Ultradiesel" ürünlerini Arnavutluk'a ilk getiren firma Alpet'tir (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

Ayrıca ENKA, Amerikan ordusunun Arnavut mültecilere yardımını destekleme projesini, TÜMAŞ A.Ş. petrol sahaları rehabilitasyonu fizibilite çalışmalarını ve GİNTAŞ ise Vlore Paşa Limanı Askeri Tesis inşaatını ve Tirana'da toplu konut inşaatını üstlenmiştir. ENKA/Bechtel Ortaklığı, Durres limanını kuzeydoğudaki Morina kentine bağlayacak otoyol projesinin 57 km'lik Rreshen-Kalimash kısmının ihalesini kazanmış olup, 418 milyon Euro maliyetle Haziran 2009'da tamamlanmasını öngören bir sözleşme Arnavutluk hükümeti ile 6 Ekim 2006 tarihinde Tirana'da imzalanmıştır. 8.Koridor üzerindeki karayolunun Makedonya sınırı ile birleşen bölümünün inşaatını taahhüt eden Mak-yol Temmuz 2003 tarihinde çalışmalarını tamamlamıştır. Aynı koridor üzerinde yer alan Librazhd-Elbasan bölümünün inşaatını MNG üstlenmiştir (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

Bankacılık sektöründe ise yaşanan gelişmeler ne yazık ki olumsuzlukla neticelenmiştir. Türk işadamları için önemli olan bankacılık sektörüyle ilgili olarak, T.C. Ziraat Bankasının Balkan ülkelerinde yapılanma projesi kapsamında, Tirana'da 3 milyon Dolar sermayeli bir şube açılması kararlaştırılmıştır. Fakat Arnavutluk bankacılık ve finans sektöründe yaşanan kriz ve ülkedeki siyasi istikrarsızlık nedeniyle

Ziraat Bankası şube açma projesini askıya almıştır (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

Kentbank, özelleştirilen Arnavutluk Milli Ticaret Bankası'nın hisselerini International Finance Corporation (IFC) ve EBRD ile işbirliği içerisinde 2000 yılında almıştır. Bu özelleştirme sonrası mahalli bankaların nakit sıkıntısının, şehirlerarası para transferindeki sıkıntılarının ve devlet bankalarının prosedürlerindeki zorlukların sebep olduğu maddi kayıpların ortadan kalkması, ayrıca akreditasyon ve özellikle inşaat sektöründeki ihale koşullarından teminat mektubu prosedürlerinin karşılanması beklenmektedir. (10 Temmuz 2001 tarih ve 24458 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) 9 Temmuz 2001 tarih ve 382 sayılı kararı ile Kent bank T.A.Ş'nin yönetim ve denetimi Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmiştir.) BDDK ile Arnavutluk Merkez Bankası arasında, Arnavutluk'ta bulunan bankaların ve finans kuruluşlarının yurtdışı faaliyetlerine ilişkin doğru bilgiye ulaşabilmek, sınır ötesi denetim ve gözetim alanlarında işbirliğini kolaylaştıracak bir kurumsal çerçeve oluşturmak ve kurumsal tecrübeler ile teknolojilerin karşılıklı eğitim olanakları aracılığıyla paylaşımını sağlamak üzere 2 Ekim 2001 tarihinde İkili İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009).

Aynı zamanda Türkiye'de de Arnavutluk yatırımları mevcuttur. 2003 yılı Haziran ayı itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren 10 adet Arnavut firması bulunmaktadır.

Turizmdeki ilişkilere baktığımız zaman ise; Türkiye ile Arnavutluk arasındaki 29 Ocak 1987 tarihli Turizm İşbirliği Anlaşması, günümüz koşullarına uygun olarak yenilenmiş ve 11 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Turizm potansiyeli şimdiye dek yeterince değerlendirilmemiş olan Arnavutluk'un öncelikli hedefi, bu sektöre yabancı yatırım çekmek ve bu alanda başarılı ülkelerin bilgi birikiminden yararlanmaktır. 2007 yılında 57.601 Arnavut turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009).

Tarımdaki durum ise; İki ülke arasında tarım alanında işbirliği, 3 Ağustos 1995 yılında imzalanan "Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü"

çerçevesinde yürütülmektedir. Arnavutluk'ta görülen Mavidil hastalığı nedeniyle Arnavutluk orijinli ve/veya çıkışlı bazı canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin ülkemize ithalatı 20 Şubat 2003 tarihinden itibaren yasaklanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009).

“Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması” ise 6 Nisan 1989 tarihinde ve ”Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma” 13 Kasım 1999 tarihinde imzalanmıştır. 1999 tarihli Anlaşma çerçevesinde, bugüne kadar Arnavutluk'ta tedavisi mümkün olmayan 859 hasta ülkemizde ücretsiz tedavi edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009).

Ekonomik yasal zemin (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009):

- Türkiye ile Arnavutluk arasındaki ticari ilişkiler 12 Şubat 1986 tarihli "Ticaret Anlaşması" çerçevesinde yürütülmektedir.
- İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 2 Ağustos 1988 tarihli “Ekonomik, Ticari, Sanayi ve Teknik İşbirliği Anlaşması” çerçevesinde yürütülmektedir
- “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Dair Anlaşma” 1 Haziran 1992 tarihinde Tirana'da imzalanmış, 26 Aralık 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
- 4 Nisan 1994 tarihinde Ankara'da iki ülke arasında "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma 26 Aralık 1996 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiştir.
- Türkiye-Arnavutluk Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması 28 Şubat 2000 tarihinde Tirana'da imzalanmış olup 11 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

SONUÇ

1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasıyla ve 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliğinin çözülmesiyle 73 yıllık Sovyet düzeni sona ermiş, çok sayıda ülke siyasal olarak bağımsızlığını kazanmıştır. Sonrasında ortaya çıkan yeni devletler merkezden idare yönetimi olan planlı ekonomi düzenini terk ederek piyasa ekonomisine yönelmişlerdir. Yıllarca sosyalist merkezi planlama sistemi ile yönetilen ülkeler serbest piyasa ekonomisine geçtiklerinin resmen ilan edildiği süreç, bir yandan dünya ekonomisini şekillendirirken, diğer yandan da literatüre “Geçiş Ekonomileri” adı altında yeni bir alanın doğmasına neden olmuştur.

Söz konusu süreçle birlikte merkezi yönetimden serbest piyasa ekonomisine geçen ülkeler “Geçiş Ekonomisi” olarak adlandırılmış ve böylece iktisat ve hatta diğer sosyal bilimlerin en popüler alanlarından birine dönüşmüş ve bu alanda çok zengin bir literatürün doğmasına da öncelik etmiştir.

S.S.C.B.’ye bağlı cumhuriyetlerin teker teker bağımsızlıklarını ilan ederek, birlikten ayrılmaları, bu ülkelerde ekonomik anlamda müdahaleci- planlı- kumanda ekonomisinden, karar alma sürecini fiyat mekanizmasına bırakan serbest pazar ekonomisinin kurum ve kurallarını oluşturma ve siyasal anlamda da totaliter rejim anlayışından demokratik rejime yönelim süreçleri yaşanır olmuştur.

MDA, BDT ve Baltık ülkelerinin her biri birbirinden farklı başlangıç koşullarında geçişle karşı karşıya kalmışlardır. Her bir ülkenin başlangıçta sahip oldukları kişi başına gelir ve doğal kaynakları, Avrupa Birliğine coğrafi ve kültürel yakınlıkları daha sonraları büyüme performanslarını da etkilemiştir. Merkezi Avrupa ülkeleri bu koşulların bir çoğu için daha elverişli konumda olduklarından, BDT ülkelerinden daha hızlı bir şekilde ekonomik büyümede iyileşme gerçekleştirmişlerdir.

Piyasalarda serbest piyasa mekanizması yoluyla ekonomik etkinliğin sağlanabilmesi için rekabet ve tam eformasyonun varlığı gereklidir. Batı

ekonomilerinde sağladıkları reform programlarının ve piyasa ekonomisinin geliştirilmesine ilişkin kolaylıklar sayesinde, geçiş sürecindeki ülkeler, bu süreci daha kısa sürede tamamlamışlardır. Söz konusu süreçte yapılan düzenlemelerin başında fiyatların serbest bırakılması, özelleştirme, piyasaya giriş ve diğer düzenlemeler, dış ticaretin serbestleştirilmesi, bankacılık reformları, finansal piyasaların kurulması yer almaktadır.

MDA ülkeleri BDT ülkelerine kıyasla daha az süre komünist rejimi altında kalmışlardır. MDA ülkelerinde ortalama 43 yıl olan bu süre BDT ülkelerinde ortalama 73 yıldır. Eski Sovyetler Birliği ülkelerine göre reform programlarına daha erken bir aşamada başlayan MDA ülkelerinde sanayi sektörünün payı daha yüksektir. Ayrıca bu ülkelerin gelişmiş Batı Avrupa ülkelerine coğrafi yakınlıkları da önemli bir avantaj olmuştur. Örneğin, bu ülkelere doğrudan yabancı sermaye girişi daha fazla sağlanmıştır. Doğal kaynaklar bakımından daha kıt olmalarına rağmen beşeri sermaye bakımından daha zengindirler.

Çalışmada daha yakından incelenen Doğu Avrupa ülkesi olan Arnavutluk S.S.C.B.'ye bağlı bir sosyalist cumhuriyeti olarak varlığını sürdürmüştür. Fakat daha sonra izlediği politikalar gereği Çin Halk Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler kurmuş ama 1970'lerin başında bu ülkeyle de bağlantısını keserek kendine özel, içine kapanık bir ülke halini almış ve komünist rejim başından itibaren baskıcı çizgiyi izleyerek ülke halkının dışarıyla bağlantısını tamamen kesmiştir.

Geçiş sürecinde umulmadık problemlerle karşılaşmış, kaynak yetersizliği, yeni sistem hakkında bilgi ve deneyim eksikliği, kalkınma düzeyinin düşüklüğü gibi nedenlerden dolayı ülke birçok sorunlar yaşamıştır. Hatta komünist rejim sonrası izlediği "Şok terapi" politikası, ekonomisinin bütün sektörlerinde bir kaos yaratmıştır. Ayrıca 1997'de çıkan iç karışıklıklar ve 1999 Kosova savaşının olumsuz etkilerine rağmen ülke 1991- 2002 yılları arasında istikrarlı bir gelişme kaydetmiştir. Dış politikasını esas itibarıyla ABD ve AB üyesi ülkeler ile her alandaki ilişki ve işbirliğini geliştirmek ve Avrupa ile bütünleşmek hedefleri üzerine kurmuştur.

Ülkenin üretim ve yatırımları alanında sanayisi geçiş sürecinde diğer Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi 1990'lı yılların ilk yarısında, şiddetli bir azalma göstermiştir. Bu durum ülkedeki girişimcileri, küçük ölçekli ve ülkenin genel fakirlik düzeyine bağlı olarak ücretlerin düşük olmasının nispi avantaj sağladığı emek yoğun alanlara yöneltmiştir. Ülkenin zengin orman kaynakları kerestecilik, doğramacılık ve mobilya yapımı alanlarında küçük işletmeler kurulmasını sağlarken, uzun yıllar boyunca aşırı biçimde kullanılan ormanların yeniden canlandırılması için bir miktar dış kredi sağlanmıştır. Hatta Batılı ülkeler için gerçekleştirilen fason üretim, tekstil ve deri eşyalar sektörlerine canlılık kazandırmış, fakat madencilik ve imalat dallarındaki üretim kapasitelerinde bir canlanma görülmemiştir.

Doğu Blok'unun yıkılmasından sonra geçiş dönemine giren ülkeler içinde GSYİH'sının %50'sinden fazlasını tarım sektörü oluşturmaktadır. 1991 yılında uygulamaya konulan bir dizi reformla ülkenin tarımsal yapısı tamamen değiştirilmiş, 1994 yılı itibarıyla toplam ekime elverişli alanın yaklaşık %94'ü özelleştirilmiş ve 1995 yılında, brüt tarımsal üretim 1990 yılı düzeyinin üzerine çıkmıştır. Fakat büyük ölçekli üretimin yapılamaması, toprak sahipliği ile ilgili belirsizlik ve yasa problemleri, lojistik yapısının zayıflığı, piyasa hakkında bilgi eksikliği, pazarlama uzmanlığının eksikliği gibi nedenlerden dolayı Arnavutluk'un tarım sektöründe son 2-3 yılda yıllık %2-3 oranında bir artış görünse de, genel üretime olan katkısı yıldan yıla düşüş göstermiştir.

Turizm ve ulaştırma alanında yatırım potansiyeli çok yüksek olan ülkede turizm altyapısının yetersizliği ve güvenlik sorunları, ülkeye turist gelişini engellemiştir. Kuzeyden güneye ve Balkan Yarımadası üzerinden batıdan doğuya uzanan bölgesel ulaşım ağının kesişim noktasında olan Arnavutluk'ta ayrıca son yıllarda "sekizinci koridor" adı verilen ve Durres'ten başlayarak Arnavutluk ve Makedonya üzerinden Bulgaristan'ın Varna Limanına uzanan karayolunun çalışmaları istikrar paktı çerçevesinde yürütülmektedir. Coğrafi konumu itibarıyla önem teşkil eden ülke ulaşım harcamalarına devlet tarafından yeterince fon ayrılmaktadır.

Ülkenin istihdam ile ilgili işsizlik ve işsizlik sigortası konusunda izlediği politikalar çok fazla başarılı olamamıştır. İşsizlik sorunu 1990 öncesinde de olmasına

rağmen gizli tutularak, devlet sırrı olarak sayılmıştır. Bu nedenle hemen 1990 sonrasında ülkede işsizlik şiddetli bir şekilde patlak vermiştir. Halka sağlanan sigorta niteliğindeki tam ve kısmi sosyal yardımlar ise miktar olarak çok düşük düzeylerde olduğu için aile geçimlerini sağlamaya yetmemektedir. Ülkedeki ücret sistemi de ülkenin ekonomik düşüklüğüne paralel olarak yetersiz seviyededir. Asgari nominal ücret geçiş sonrasında çok büyük artışlar gösterse de, 2004 yılındaki reel asgari ücret ancak 1990 yılına ulaşmıştır.

Geçiş sürecinde diğer eski komünist ülkeleri arasında en fazla düşüş gösteren Arnavutluk'ta, sanayi ve tarım üretimi sırasıyla %60 ve %30 düşerken, GSMH %50'den fazla bir düşüş göstermiştir. Aynı zamanda dış rezervlerinin tamamını tüketerek, yarım milyar dolar borçlanan ülkenin enflasyonu yıllık %237'ye çıkmıştır. 1991 yılında, pazar ekonomisine geçen ülkede, seçilen yeni hükümet ekonomik reform programı uygulamaya koymuş, söz konusu programın ana hatlarını fiyat ve döviz kuru liberalizasyonu, mali disiplin, parasal kısıtlama ve sıkı bir gelir politikası üzerine oluşturmuştur. Reformlar sonucunda, reel GSYİH artmış, ülke hızlı bir özelleştirme sürecine girmiş ve LEK istikrara kavuşmuştur. 1995 yılından itibaren, bütün olumlu gelişmelere rağmen finansal sektörün yeterince gelişmemiş olması, ülkeyi ekonomik krize sürüklemiş, 1997 yılında kurulan yeni hükümet, IMF'nin acil yardım paketi ve Dünya Bankası'nın rehabilitasyon kredisi ile yeni bir istikrar ve reform paketini uygulamaya başlamıştır. Sözkonusu politikalar ile ekonomi toparlanmış ve belli bir makroekonomik istikrara kavuşmuştur.

2007 yılında ülkede yıllık enflasyon %3,1 olarak kaydedilmiş, aynı yıl içinde, LEK Euro karşısında %0,5 oranında değer kaybetmiş, buna karşılık Amerikan doları karşısında %7,49 oranında değer kazanmıştır. Dışa bağımlılığının az olmasından dolayı Arnavutluk ekonomisi 2008 küresel krizinden ilk aşamada çok fazla etkilenmemiş, fakat yılsonunda, özellikle İtalya ve Yunanistan'da çalışan işçi döviz transferlerinde yavaşlama başlamış, ayrıca İtalya ve Yunanistan'a tekstil ve ayakkabıda fason üretim yapan işletmelerin, talep daralması nedeniyle kapanmaları ve iş yavaşlatmalarına neden olmuştur. Krizin etkilerinin özellikle önemli gelir kaynaklarından biri olan yurt dışı

döviz transferlerinde oluşması muhtemel önemli düşüşlerle 2009 yılının ikinci yarısında hissedilmesi beklenmektedir.

Serbest piyasaya geçiş öncesi toplumsal hizmetlerin bütünü devlet tarafından yapıldığı Arnavutluk'ta, geçiş sonrası dışarıdan yapılan krediler ve yardımlar pek yerini bulmadığı gerekçesiyle anlaşmalardaki miktarlarla denk gelmemiştir. Bu nedenle kamu harcamaları çok verimli olamamıştır diyebiliriz. Yine geçiş öncesi devlet vergi almadan sunduğu kamu hizmetlerini karşılıksız yapmasına rağmen eğitim ve sağlık sektöründe başarılı olmuştur. Geçiş sonrasında ise özel sektörün devreye girmesiyle birlikte devlet ister istemez vergisini alarak bazı alanlardan çekilmiştir. Yani kişinin gelirin el koymadan sunduğu hizmetlerin karşılığı olarak vergi kesintisi yapmaktadır. Vergicilikte ise, 1944- 1990 döneminde devlet özel ve serbest ticaretin olmadığını belirterek, tüm mal varlığının kendisine ait olduğunu ileri sürmüştür. Ama 1990'dan sonra vergi sistemi kurumsallaşmaya başlamış, sık sık değiştirilerek çağdaşlaşmaya çalışılmış, nihayet 1999 yılında "Arnavutluk Cumhuriyetinde Vergi Prosedürleri" adı altında kanun kabul edilerek artık ülkede gelişmiş bir vergi sistemi oluşturulmuştur.

Komünist dönemde ülkede politikalar gereği az miktarlarda hammadde ihracatı yoluyla temel ithalat kalemlerinin karşılanması için gereken dövizin kazanılması yoluna gidilmiş, bunun sonucu olarak da dış ticaret hacmi çok düşük düzeyde seyretmiştir. Fakat 1990'larda COMECON'un dağılması gerekse ülkede yaşanan karışıklıklar, ihracat hacminin daha da azalmasına sebep olmuş, buna bağlı olarak 1992 yılında ülkenin toplam ihracat gelirleri 70 milyon dolar düzeyine kadar düşmüş, buna karşılık aynı dönemde, Batı'dan sağlanan yüksek miktardaki insani yardımlar ve ticaret üzerindeki engellerin kalkması ile yabancı tüketim mallarına yönelik talebin serbest kalması sonucu, ithalat yükselmiş ve 1992 yılı itibarıyla 541 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Ayrıca 1997 yılında yaşanan iç karışıklıklara bağlı olarak hayat standartlarında yaşanan düşme sebebiyle, önce ithalat şiddetli biçimde azalarak gerilemiş, ardından da şiddetli düşüş yaşanmıştır. Fakat 1998 yılında ise, ülke içi düzenin kısmen sağlanmasına bağlı olarak ithalat ve ihracat performansında iyileşme görülmüştür. Ülke ihracatı, 2002'den itibaren güçlü ve olumlu bir artış kaydetmesine rağmen, ürün ve ülke yapısına bağlı olarak zayıf yönleri bulunmakta,

ayrıca, yaşanan küresel krizin de etkisiyle 2008 yılında ihracatın artış eğiliminde azalmalar olmuştur. İşgücü ücretlerinin düşüklüğüne dayanan bu yapıdan ve ürünlerdeki düşük katma değerden dolayı, dünyadaki azalan talep, Arnavutluk'un ihracatında da etkisini hızlı bir şekilde göstermiştir. Avrupa ekonomilerindeki durgunluk (özellikle Yunanistan ve İtalya'nın) 2008'in son çeyreğinde ve 2009'un devamında İhracatı çok daha fazla etkileyen başka bir faktör olmaktadır.

1990 yılına kadar planlı ve merkezi sistemli ekonomiye sahip olan Arnavutluk'ta da, 1991 yılından itibaren ciddi reformlar başlatılmış ve bir özelleştirme programı uygulamaya konulmuş, 1996 yılı itibarıyla ekonominin büyük ölçüde özel sektörün eline geçmesini sağlayan bu özelleştirme programını uygulamanın yanı sıra, bankacılık sektörünün yeniden yapılanmasını sağlamak amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Ülkede özel sektör yatırımlarını teşvik etmek amacıyla bir takım yapısal reformlar yapılmış, bu kapsamda özelleştirme alanında belirli bir ilerleme kaydedilmiş, bu çerçevede 2007 yılı Haziran ayında Arnavutluk telekomünikasyon şirketi "Albtelekom", daha sonra da petrol üretim şirketi olan Armo ve Elektrik Enerjisi Dağıtım Şirketi OSSH özelleştirilmiştir. Ayrıca, özelleştirme konusunda Arnavutluk'ta özelleştirilmiş firmalara daha ayrıntılı yer verilmiştir. Ülkenin yabancı yatırımlarına baktığımızda ise, hükümetin yabancı yatırımı ülkeye çekmek ve yerli yatırımı teşvik etmek için çaba sarf ettiğini görüyoruz. Fakat hükümetin önünde, iş kanununun düzgün işleyişi, şeffaflık, vergi sisteminde yeniden yapılanma, bürokraside yolsuzluğun azaltılması ve mülkiyet edinme ile ilgili sorunların çözümlenmesi gibi önemli engeller bulunmaktadır. Ülke bir an önce bu gibi sorunları ortadan kaldırmalıdır.

Türkiye ile ikili ilişkiler içine giren Arnavutluk arasında 22 Aralık 2006 tarihinde Tirana'da iki ülkenin Bakanlarınca imzalanan ve 12 Mart 2008 tarihli ve 26814 sayılı Mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması", 1 Mayıs 2008 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Söz konusu iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun rekabet koşullarının yaratılması, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu

anlaşma ile Arnavutluk pazarında Türk ihracatçılara, Avrupa Birliği ihracatçıları ile eşit rekabet imkânı getirilmiş, Türkiye ve Arnavutluk, ticari potansiyeli olan seçilmiş tarım ürünlerinde birbirlerine sınırsız mahiyette veya tarife kontenjanları dâhilinde, sıfır gümrük vergileri ile tavizler tanımışlardır. İki ülke arasındaki yatırımlara baktığımızda Türkiye'den Arnavutluk'a çoklu sayıda yatırımlar yapıldığını görüyoruz. Örnek olarak, Gintaş, Enka Grubu, Seyaş firmasının yaptığı yatırımları gösterebiliriz. Fakat ne yazık ki bankacılık sektöründe yaşanan gelişmeler olumsuz olmuştur. Turizmdeki ilişkilere baktığımızda, Türkiye ile Arnavutluk arasındaki 29 Ocak 1987 tarihli Turizm İşbirliği Anlaşması, günümüz koşullarına uygun olarak yenilenmiş ve 11 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. 2007 yılında 57.601 Arnavut turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Tarımdaki durum ise; İki ülke arasında tarım alanında işbirliği, 3 Ağustos 1995 yılında imzalanan "Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü" çerçevesinde yürütülmektedir. "Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması" ise 6 Nisan 1989 tarihinde ve "Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma" 13 Kasım 1999 tarihinde imzalanmıştır. 1999 tarihli Anlaşma çerçevesinde, bugüne kadar Arnavutluk'ta tedavisi mümkün olmayan 859 hasta ülkemizde ücretsiz tedavi edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Güneri :“*Piyasa Ekonomisinin Neresindeyiz?*” Türkiye İşveren Sendikalar Konfederasyon Dergisi, Eylül, 2003.
- Altay, Asuman :“*Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ’lerin Ekonomik Durumu*”, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Maliye Araştırma Merkezi Yayın No:86, Kırk birinci Seri-Yıl 2002, İstanbul, 2003.
- Arıkan, Zeynep :“*Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplin*”, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Maliye Sempozyumu, Bişkek-Kırgızistan, Mayıs, 2002.
- Bastırmacı, Atilla :“*Doğu Avrupa Ülkelerinde Özelleştirme Süreci*”, 2009.
www.foreigntrade.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../dogu.doc
- Başaran, Ali :“*SSCB’den Rusya Federasyonuna İntikal Eden Bütçe Açığı Sorunu*”, Maliye Politikaları 1985- 1995, Maliye Dergisi, 2001, Eylül- Aralık, s.138.
- Biberaj, Elez :“*Shqiperia ne Tranzicion: Rruga e Veshtire Drejt Demokracise*” Tirane, 2001
- Candemir, Akyan :“*Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler*” Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, s.659- 675, Nisan 2009.
- Cebeci, Ayşe “*Geçiş Ekonomilerinde Kafkasya Ekonomilerinin Türkiye İle Dış Ticaret Olanakları*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2004.
- Ceren, Faruk :“*Girişimci Yetiştirme: Geleceğe Yolculuk*”, Temmuz, 2004
<http://kalkinma.org/?goster.asp?sayfa=makale&id=13>.
- Cesar, Mustafa :“*Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan’da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci*” Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı - Ocak 2002.
www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ocakozel2002/
- Aktan, Coşkun Can - Yaşar, İstiklal Vural :“*Makro- Ekonomik Politikalar, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*”, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002.

- Çevik, Savaş
Turan, Erol :“Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden”, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Sayı 41: 205–224, Bahar / 2007.
- Çokünlü, Güler Esra :“Geçiş Ekonomilerinde Makro Ekonomik İstikrar sorunları: Rusya Örneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007.
- Değer, M. Kemal-
Emsen, Ö. Selçuk :“ Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ekonomik Büyüme İlişkileri: Panel Veri Analizleri (1990- 2002)”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, sy.2, 2006.
- Demir, Musa :“Kazakistan'da Geçiş Ekonomisi Uygulamaları ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci”, Dış Ticaret Dergisi Ocak 2002.
www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/piyasa.htm
- Dural, Betül Yüce :“Geçiş Ekonomileri Plandan Piyasaya”, Beta Basım A.Ş. İstanbul, 2007.
- Egeli, Avni
Hüseyin- Emsen
Selçuk Ömer :“Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme”, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Sempozyumu, Bişkek- Kırgızistan, 02-04 Mayıs, 2002.
- Emsen, Ö. Selçuk-
Karaköy, Çağatay-
Yalman, İlkay Noyan :“ Üçüncü Dünya – Ağır Borçlu Ekonomilerde Borçluluk Sürecinde Gelişmeler: Kırgızistan İçin Açılımlar”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 9, sy. 2, 2008.
- Fan, Chengze Simon :“Çin Doğrudan Yabancı Sermaye ve Yatırımlarını Çekmede Neden Başarılıdır: İşlem Maliyetleri Yaklaşımı”, Çeviren: Bekir Gövdere, İktisat Dergisi, Sayı 389, Mayıs, 1999.
- Gökbunar, Ali Rıza
Utkuseven, Ahmet :“Geçiş Ekonomilerinde Vergi İdaresinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt:44 sy. 508, 2007.
- Gülsoy, Ebru :“Arnavutluk Ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007.
- Gülsoy, Ebru :“Arnavutluk Ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.

- Güzel, Simla : *“Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde IMF ve Dünya Bankası Programlarının Bütçe Politikaları Açısından Değerlendirilmesi (Azerbaycan Örneği)”*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.
- Hamitoğulları, Beşir : *“Çağdaş İktisadi Sistemler Oluşum ve Değişim Aşamaları İle Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım”*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 508, 3.Baskı, Ankara, 1982.
- Hana, Lulzim-Telo, Ilia : *“Tranzicioni Ne Shqiperi: Arritje Dhe Sfida”*, Tirane, 2005.
- Işık, Abdurrahman : *“Serbest Piyasaya Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleştirilen Reform Hareketi ve Türkmenistan Örneği”*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006.
- İlter, Ferhat : *“Ücretlerde “Geçiş Ekonomileri” Karşısındaki Rekabet Gücümüz Zayıf”*, Mayıs, 2003.
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=726&id=43
- Kalça, Âdem : *“Geçiş Ekonomilerinde Yolsuzluk”* İktisat Dergisi, sy.439, Temmuz, 2003.
iibf.ktu.edu.tr/.../ademkalca/.../Geçiş%20Ekonomilerinde%20Kayıtdışı%20Ekonomi-...
- Kalça, Âdem Bayram, Güngör : *“Geçiş Ekonomilerinde Kayıtdışı Ekonomi: Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları”*.
www.turkistan.org/TC10yil.htm
- Marangos, John : *“A post Keynesian View of Transition to Market Capitalism: Developing a Civilized Society”*, Journal of Post Keynesian Economics, 2000.
- Marangos, John : *“Price Liberalization, Monetary and Fiscal Policies for Transition Economies: A Post Keynesian Perspective”* Journal of Post Keynesian Economics, 2003.
- Marangos, John : *“Alternative Paths to The Transition Process”*, International Journal of Social Economics, 2005.
- Alagöz, Mehmet - Sinem, Yapar-Ramazan, Uçtu : *“Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım”*, 2009.
www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/.../59-74+.pdf

- Meriç, Metin :“Geçiş Sürecinde Türk Cumhuriyetlerinde IMF'nin Rolü”, 2001.
web.deu.edu.tr/ab/MAKALE/deu%20MAK/0001.doc
- Meriç, Metin :“Geçiş Ekonomilerinde Mali Reformlar Kırgız Cumhuriyeti İçin Dersler”, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Sempozyumu, Bişkek- Kırgızistan, 02- 04 Mayıs, 2002.
- Ölmezoğulları, Nalân :“Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm”, Ezgi Kitapevi, Bursa, Mart, 2008.
- Özkara, Mehmet :Devlet Anlayışında Ortaya Çıkan Değişikliklerin Sonucu Olarak Vergilemeye Yüklenen Fonksiyonlar, 14 Şubat, 2005.
www.alomaliye.com/mehmet_ozkara_devlet_anlayisinda.htm
- Özüğurlu, Yasemin :“Rusya’da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu”, VI. ERC/ODTÜ Uluslar arası Ekonomi Kongresi, ODTÜ, Ankara, 11–14 Eylül 2002.
- Papava, Vladimer :“On the Theory of Post- Communist Economic Transition to Market”, International Journal of Social Economics Vol. 32 No. 1/2, s.77–97, 2005.
- Sakinç, Süreyya :“Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar”, Manisa, 2005.
- Savaş, Vural :“İktisatın Tarihi”, Siyasal Kitapevi, 4.Baskı, Ankara, 2000.
- Selimaj Erlis :“Arnavutluk’ta Yol Yenileme Çalışmaları Ekonomik Büyüme ve Turizmi Canlandırarak”, Southeast European Times, Tiran, 15.10.2007.
<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/articles/2007/10/15/reportage-01>
- Şari, Üzeyir :“Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme ve Yabancı Sermaye: Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyet Deneyimleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006.
- Şimşek, Nevzat- Ural, Mert :“Geçiş Ekonomilerinde Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılması”, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Sempozyumu, Bişkek- Kırgızistan, 02- 04 Mayıs, 2002.
- Tandircioğlu, Haluk :“Geçiş Ekonomilerinde KİT’ler ve Özelleştirme”, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Maliye Sempozyumu, Bişkek- Kırgızistan, Mayıs, 2002.

Tandircioğlu, Haluk- :“Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Sermaye Yatırımları” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, sy.4, 2003.

Yavuz,
Hasan Bilgehan :“Geçiş Ekonomileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2005.

Yavuz,
Hasan Bilgehan :“Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme”, Türk İdare Dergisi, Yıl 78, sy. 451, s.89- 95, Haziran 2006.

Yıldırım, Kemal-
İbrahim, Bakırtaş-
Rasim, Yılmaz :“Makro İktisada Giriş”, Ekin Kitapevi, 2005

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Arnavutluk Ülke Raporu, Haziran, 2007.
www.deik.org.tr

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Arnavutluk Ülke Bülteni, Haziran, 2008.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Tarım Raporu, 2009.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, 2009.

Konya Ticaret Odası, Arnavutluk Ülke Raporu, Etüd Araştırma Servisi, Temmuz, 2009.

Tarım sektörü, www.counsellors.gov.tr, 2007, s.15.
www.counsellors.gov.tr/upload/ARN/sector-tarim.doc

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Arnavutluk Ticari ve Ekonomik İlişkileri, 2009.
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-arnavutluk-ticari-ve-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>

T.C. Tirana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Arnavutluk Ülke Raporu, Tirana, Ağustos, 2009.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 22. Dönem 1. Yasama Yılı 68. Birleşim 17/Nisan /2003 Perşembe.

Albanian Center For Economic Research, August, 2000.

EIU, The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile, 2001- 2003.

EIU, The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile, 2001- 2002.

EIU, The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile, 2005.

Ekonomia Shqiptare: Arritje Dhe Sfidat, Banka e Shqiperise, Konferenca e VI Kombetrare, Tirane, 2003.

Instituti i Studimeve Sindikale, Tirane, 2003.

Republika E Shqiperise Ministria E Ekonomise Tregtise Dhe Energjitikes, Strategjia e Zhvillimit Te Biznesit Dhe Investimeve (2007- 2013), Qershor 2007.

Raport Nr: 29257- Al, Memorandum i Bankes Boterore per Shqiperine, 27.12.2004, INSTAT, Tirana, 2005.

Strategjia Per Rritjen Ekonomike Dhe Reduktimin E Varferise (SKZHES), Tirane, 2001.

Strategjia Kombetare E Zhvillimit Ekonomiko Social (SKZHES), 2002- 2004, Tirane 2001.

Strategjia Kombetare E Zhvillimit Ekonomiko Social (SKZHES) 2004- 2004 Tirane 2004.

Tregtia E Jashtme Foreign Trade 2002- 2006, INSTAT, 2007. www.instat.gov.al

Tregu i Punes, 2004, INSTAT, Tirane, 2005.

www.acit-al.org

www.cia.gov

www.imf.org, 2008, <https://www.imf.org/external/country/ALB/rr/2008/100808a.pdf>

www.minfin.gov.al

www.tatime.gov.al

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Tirane 1979

Öğr.Gördüğü Kurumlar :

	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1997	2000	Kadiköy İ.H.Lisesi
Lisans	2002	2006	Uludağ Üniversitesi
Yüksek Lisans	2006	2009	Uludağ Üniversitesi
Doktora	----	----	

Medeni Durum : Bekar

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: İngilizce- İtalyanca (orta)

Çalıştığı Kurum (lar) :

	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2002 (yazın)	KÜRÜM INTERNATIONAL/TIRAN
2.	2005 (yazın)	DTM(Dış Tic Müsteşarlığı) / TIRAN
3.	2004- 2006	ARNAVUTLUK FAHRİ KONSOLOSLUĞU / BURSA VE BURSA 1.NOTERLİĞİ YEMİNLİ TERCÜMAN

2008-Devam: ARNAVUTLUK
ALBTELECOM İÇ DENETİM

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar : Başbakanlık Bursu

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar : Avrasya Topluluğu

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri : -----

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler : -----

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar: -----

Yayımlanan Çalışmalar : -----

Diğer : -----

Tarih-İmza
Adı Soyadı